

ISSN 1331 - 5439

просвета

170

ОКТОБАР 2022

O POPISU STANOVNIŠTVA 2021.
ZAPISI S BANIJE
DNEVNIK 1989 – 1995., MILOVAN ĐILAS
SKLONJENI FILMOVI
PRIRODA I MAGIJA, ESEJ

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Желимир Жилник, из филма *Рани радови*, Фотографија са снимања, Андреј Поповић

ШТАМПА: Tehničar copy servis d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресум

Трноружица

У времену у којем цијела историјска Крајина личи на опустјело ограшје, тешко је изабрати крај који се издваја, по добру никако, па чак ни по злу. Али када бисмо то по правилима какве друштвене игре морали учинити, избор би лако пао на Банију. Понављамо, не значи то да је на Кордуну или у Лици боље, значи можда само то да је овдје било некаквог вишка зле воље, некакве страсти уништавања, која никако да сушта, макар и да предахне. Данас је то крај који на први поглед, из аутомобила, нуди драстичну разлику и дистанцу између природних љепота, мало наглашених – мало унакажених обезљуђеношћу, и остатака људског рада бројних генерација, данас без директних насљедника, сакривених у бујајућем раслињу.

Ових мјесеци опет кружимо тим крајем, углавном општином Двор, у потрази за преживјелим добрим примјерима традицијског народног градитељства. Већ је много тога нестало, нема готово ничега од онога што је већ тада, прије 10-ак година, стајало начето на паноима „Просвјетине изложбе“; „Комора – из срца храста“. Кровови су проваљени, плањке киснуле и на концу завршиле на земљи. Окућнице зарасле у нешто што личи на прашуму, изроване њушкама вепрова, некад велико село је готово сасвим пусто. Сусједни Горњи Жировац је изгорио у задњем рату, село Мајдан у које смо ушли у потрази за једном од задњих зградаца-чардака, тешко је и лоцирати у природи која асоцира на Тајланд – Бурму, тако некако.

Обишли смо и Љесковац, возећи се и ходајући кроз гомиле опалог воћа, којег нема ко побрати. На врху једног брда налазимо баку Евицу, потпуно саму, све се од шљива плави око ње. Она скупа колико може, каже нам да би имала 150 „котлова“ ракије, да има ко плод побрати. А јесења Шамарица и поглед с ње, у дијеловима које нису опустошиле тзв. „Хрватске шуме“!! Доживљај вриједан путовања теренским возилом. Прорјеђују се старе куће по Горичкој, селу које је уз Комору било најјачи базен традицијског градитељства, преостала су још села попут Доње и Горње Ораовице, нешто теже доступна, па у њих још нису стигли Турци који купују куће и режу их у грађу, ни Словенци који купују амбаре, вјероватно да од њих праве туристичке бунгалове. Становништво општине се у десет година тачно преполовило, ко је жељан људи или ручка у ресторану, иде на босанско-српску страну, у Нови.

И најмање је до потреса. Он је напакон погодио свих подједнако, одатле и добар дио галаме. Односно, погодио је највише људе по банијским варошицама. А Глина, Петриња, Костајница и Двор потпуно су изгледом уједначени са својим окружењем. Тешко је рећи које мјесто тужније изгледа. Узевши све у обзир, Двор се још добро и држи.

У таквим приликама да би се допрло до срца Баније, потребна је мачета и много ником потребног знања. Једино мачетом и моторном пилом данас се може доћи до преосталих напуштених чардака; једино мачетама се може пробити до старог главичанског гробља на којем су сахрањивани Прибићевићи. Ни мачете не могу помоћи да се данашње разроване Мајске Пољане повежу са браћом Мицићима, математичарима Курепама, Симеоном Роксандићем. Само добро упућени знају за Иву Деспич Симоновић, дворску кипарицу; заборављен је Лука Мариф, минералог и председник „Просвјете“. И да бар на тренутак оставимо Глину и њену историју на миру.

Банија ће на неки начин заувјек остати њихова, јер нема на свијету таквих бескућника који би замијенили старо становништво Гага и Ступнице и дали простору нови смисао.

Потоње зрно правде.

Fotografija s izložbe *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja*
Na fotografiji žene i omladina Drežnice nose hranu u partizansku bolnicu na Javornici, jesen 1942. Zavičajni muzej Ogulin

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

- 04 OD VIDOVDANA DO MALE GOSPOJINE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 12 KVALITETAN POSAO U VUKOVARU**
Rade Dragojević
POLITIKA, POPIS STANOVNIŠTVA 2021.
- 15 CRNILO U EVROPI**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (39)
- 16 NEŠTO TREBA HITNO MIJENJATI**
Paulina Arbutina
POLITIKA, POPIS STANOVNIŠTVA 2021.
- 21 KRIK PROTIV NEMORALA ILI MRŽNJA PROTIV MANJINA**
dr Nenad Živanovski-Stolić
POLITIKA, EUROPRAJD U BEOGRADU
- 25 I DALJE JA PUTUJEM ZA TOPUSKO VIJA GLINA**
Miloš Kordić
ZAPIS S BANJE
- 28 SLIKARSKI OPUS SPIRIDONA RAPSOMANIKA**
Milorad Savić
BAŠTINA
- 36 BORBA VRIJEDNA PRIPOVIJEDANJA**
Bojan Krištofić
IZLOŽBA, BAŠTINA ODOZDO – DREŽNICA:
TRAGVI I SJEĆANJA 1941. – 1945.
- 39 SKLONJENI FILMOVI**
Željko Luketić
FILM, KNJIGA ZABRANJENI BEZ ZABRANE
- 43 KAZALIŠNA AUTENTIČNOST AUTIZMA**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, PREDSTAVA AUT I SEMAFOR
- 46 OSIM LJUBAVI, SVE BILO JE UZALUD**
Bojan Munjin
KNJIGE, MILOVAN ĐILAS RASPAD I RAT,
DNEVNIK 1989 – 1995.
- 48 ONAKVE PRIRODE MOGU MNOGO IZDRŽATI**
Vule Žurić
KNJIGE
- 52 DVIJE NOVE NAGRADE**
Vladan Bajčeta
KNJIGE
- 55 JEDAN NEZNANI PESNIK**
Nikola Živanović
KNJIŽEVNOST
- 59 O JEDNOJ ANTOLOGIJI I NJENIM SENKAMA**
Goran Korunović
KNJIGE
- 63 ČEKAJUĆI KASTORA**
Tamara Babić
KNJIGE
- 65 IZVEDENICE, NIJANSE, MOGUĆI MUTIRANI OBLICI**
Dragan Babić
KNJIGE
- 67 NEŠTO DRUGAČIJE**
Đorđe Matić
KNJIGE
- 69 PRIRODA I MAGIJA**
Muharem Bazdulj
ESEJ
- 72 DO POSLJEDNJEG DAHA**
Bojan Munjin
IN MEMORIAM, RADKO POLIČ RAC (1942. -2022.)
- 73 ČEDOMIR VIŠNJIĆ U UPRAVNOM ODBORU SKZ-a**
Goran Borković
VIJESTI, KULTURA
- 74 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD VIDOVDANA DO MALE GOSPOJINE

Nenad Jovanović

MUZIČKA BRAĆA – Večer uoči Vidovdana u Močvari su nastupila braća Teoflovići, čuveni interpretatori starih i autentičnih narodnih pjesama. Svojim su nastupom dali presjek stvaralaštva, uključivši tu i pjesme s albuma "Element" koje je publika također nagradila pljeskom. Ovo je bio treći put u relativno kratkom roku da ih zagrebačka publika ima priliku slušati; nakon Dana srpske kulture kad su nastupili u KNAP-u, u Močvari su na dan početka ukrajinskog rata predstavili svoj album, također uz aplauze prisutnih.

DJEČJE PJSNIČANJE – Svečanim programom u Srpskom domu u Vukovaru završeno je sedmo po redu literarno takmičenje "Deca, pesnici roda svoga" za učenike sedmih i osmih razreda osnovnih škola koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćirilici. Projekt organizira VSNM Vukovarsko-sremske županije. Odluku o najboljim radovima donela je komisija u sastavu: Jadranka Radošević, Milica Šarčević-Tunjić, Vesna Vujić, Snežana Šević i Milica Stojanović. Svetislav Mikerević, predsjednik županijskog VSNM-a, podsetio je da manifestacija nije održana protekle dve godine zbog pandemije, ali je štampan zbornik učeničkih radova koji će, kako je istakao, biti trajna uspomena na doprinos svih učesnika ovog pesničkog okupljanja čiji je cilj negovanje maternjeg jezika i pisma. U programu su učestvovali i učenici muzičke škole Novak Kolar i Maja Vujičić s kompozicijama na harmonici i gitari, Plesna grupa Venera iz Vukovara i Dječji tamburaški orkestar KUD-a Branislav Nušić iz Borova.

GAREŠNIČKE PARA(J)LIJE – Članovi garešničkog pododbora "Prosvjete", zajedno s kolegama iz pododbora u Ostrovu, učestvovali su dva zadnja junska dana na festivalu "Paralia dancing 2022" u Grčkoj, prvog dana u Paraliji, a drugog u Olimpia Beachu. Osim domaćina i njih nastupala su društva iz Bugarske, BiH i Slovačke. "Naše društvo se predstavilo igrama iz Kosovskog pomoravlja. U sklopu ove turneje obišli smo i fascinantne Me-teore, sklop pravoslavnih manastira izgrađenih na okomitim stijenama", naglašava predsjednik pododbora Zoran Blanuša.

"TRAGOVI" EMOCIJA I NASILJA – U javnosti se pojavio novi broj "Tragova", naučnog časopisa za srpske i hrvatske teme koji izdaje Arhiv Srba u Hrvatskoj. Ovaj put uvodni tekst bavi se etničkim nasiljem usmjerenim prema Srbima u Zadru 1990. i 1991. godine. Autor, Vinko Korotaj Drača, u svom je istraživanju koristio novine, sudske dokumente, policijske izvještaje, nalaze vještačenja i usmena svjedočanstva ljudi. Autor opisuje i istražuje nasilja, od otpuštanja s posla, stvaranje neprijateljske atmosfere, uništavanje imovine u "kristalnoj noći" u maju 1991. do djelovanja "trojki" koje su upadale u stanove Srba da ih zastraše i protjeraju te ubojstva Srba u drugoj polovici 1991. godine. Donosi se i tekst za 80-godišnjicu tragične smrti najvećeg srpskog slikara moderne, Save Šumanovića kojeg su za vreme sremskih pokolja 1942. ubile ustaše. "Tragovi" objavljuju i stenografski zapis koji se čuva u Fondu Adama Dupala u Arhivu Srba u Hrvatskoj o snimanju dokumentarnog filma o zbjegu na Baniji 1943. godine, a tu su i sjećanja Mihaela Sobolevskog o njegovom radu u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu u eri Franje Tuđmana. "Tragovi" objavljuju i in memoriam Borivoju Dovnikoviću Bordi, Igoru Mandiću, Stevanu K. Pavloviću i Ljubinki Trgovčević.

VIDOVDANSKI AKADEMI – U organizaciji belomanastirske parohije SPC-a i srpskih udruženja koja djeluju na tom području, 28. juna u Etnološkom centru baranjske baštine održana je Vidovdanska akademija u počast jednom od najvećih srpskih praznika i uspomeni na Kosovski boj 1389. godine. Nakon besjede protojereja Vukadinovića, nastupili su mališani iz belomanastirskog Udruženja roditelja i dece Pčelice, učenici Gimnazije Beli Manastir, članovi Folklornog ansambla Čuvari tradicije baranjskih Srba i SKUD-a Jovan Lazić.

TAMBURAŠI U OSIJEKU – Prvog julskeg dana u prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku održan je koncert na kojem je nastupila Tamburaška sekcija KUD-a Branislav Nušić iz Borova. Nakon najavnog govora predsjednika pododbora Zdenka Čikare, dvadesetak članova sekcije, pod

vodstvom Dušana Latasa, predstavilo se publici izvodeći dobro poznate narodne i etno pjesme. Dušan Lataš i predsjednik KUD-a Rade Bosić upoznali su domaćine s istorijatom i aktivnostima tamburaške, folklorne, dramske i likovne sekcije koje ukupno broje 148 članova.

ISPRAĆAJ Maturanata – Prigodnim slavljem nastavnički personal, roditelji i prijatelji ispratili su 2. jula 14. generaciju maturanata Srpske pravoslavne opšte gimnazije (SPOG) “Kantakuzina Katarina Branković” u Zagrebu. Sanjajte velike snove i budite optimisti čime god se bavili u životu, poručio je razrednik Samir Hasanagić maturantima koji su na ispitima postigli dobre rezultate i upisali se na željene fakultete.

“SPC je iskoristila mogućnost da u okviru zadanih planova i programa osnuje školu u kojoj se uz obavezna znanja koja moramo da prenesemo učenicima, prenosi i da čovjek nije samo materijalno nego i duhovno biće. Informacije, bez obzira o kojoj se oblasti radi, moraju biti oplemenjene moralnim vrijednostima. Želim da ovakvo znanje učenici nose sa sobom u daljnjem obrazovnom putu”, rekao je direktor gimnazije protojerej stavrofor Slobodan Lalić.

TRIDESETOGODIŠNJI MIR – U Vrbovskom je 6. jula obilježena trideseta godišnjica potpisivanja Dogovora o miru 1992. između predstavnika države, kao i Hrvata i Srba s područja tadašnjih općina Ogulin i Vrbovsko. Njime su, kako su naglasili organizatori skupa Srpsko narodno vijeće (SNV) i SKD “Prosvjeta”, stvorene pretpostavke za očuvanje i razvoj tog kraja kao multikulturnih i multietničkih zajednica unutar Hrvatske. Time je formalizirano mirnodopsko stanje koje je sve vrijeme vladalo u ovom kraju. Na obilježavanju 30. godišnjice Dogovora, uz brojne mještane, okupili su se neposredni akteri i inicijatori mirovnog rješenja. Na svojevrsnom satu povijesti odgovarali su na brojna pitanja, objašnjavali okolnosti pod kojima je došlo do Dogovora i iznosili do sada nepoznate činjenice koje su prethodile održanju mira na ovom prostoru.

Cilj ovog skupa trebao bi biti i promjena ratničko-pobjedničko-str-

dalačkog narativa, tipičnog za hrvatski i srpski narod, u mirotvorni narativ, istaknuo je na okruglom stolu održanom tim povodom Siniša Tatalović koji je osmislio odrednice tog dokumenta. Zbog tih dogovora na ovom su prostoru svi izašli kao pobjednici jer niti jedna kuća nije srušena, nitko od civila nije stradao, a među žrtvama na strani hrvatske policije i vojske bilo je i Hrvata i Srba, podsjetio je.

TESLIN ROĐENDAN – U Karlovcu je 8. jula obilježen 166. rođendan Nikole Tesle, inače maturanta tamošnje gimnazije. U Obrtničkoj komori Karlovac tim su povodom održana predavanja i predstavljene su inovacije, a cijeli se program održavao pod naslovom “Tesla – otac održivosti”. “Teslin je rođendan prilika u godini kada pokušavamo osvijestiti što nam je ostavio. Njime pokušavamo inspirirati nove generacije kako bi krenule putem inovacija. Tesla je ‘dobra vibracija’”, rekao je među ostalim gradonačelnik Karlovca Damir Mandić, bivši direktor Gimnazije.

DAN GORSKE LAVANDE – Dan lavande u Dokmanovićima kod Vrbovskog, održan 10. jula, bio je prilika da zainteresirani posjetioци uživaju

u autohtonim goranskim proizvodima, ali i u svemu što se od tamo uzgojene lavande može pripremiti. Svi su mogli običi nasade lavande OPG-a Goransa, ali i upoznati druge biljke na tom području. Manifestaciju je organizirala udruga Plodovi gorje – Gorski kotar, a u nju je bio uključen i pododbor “Prosvjete” u Moravicama, koji je dao donaciju za kuhanje 120 porcija graha što su obavili članovi Planinarskog društva Rudač, kao i Grad Vrbovsko koji je dao štandove, a tu je bio i moravički paroh Jelenko Stojanović koji je ustupio prostor pred crkvom i vodio obilazak crkve.

DIANINA GODIŠNJICA – Povodom 80. godišnjice početka velike akcije spašavanja i zbrinjavanja djece iz ustaškog logora Stara Gradiška, koju je vodila Diana Budisavljević, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Javna ustanova Spomen područje (JUSP) Jasenovac te Srpsko narodno vijeće organizirali su 9. i 10. jula spomen okupljanja u Zagrebu i Staroj Gradiški. Na okupljanju u dvorištu Akademije likovnih umjetnosti, blizu nekadašnjeg Zavoda za gluhoonijeme, najvećeg prihvatilišta za djecu koja su 1942. dovođena iz ustaškog logora, prisutnima su se obratili voditeljica Documente Vesna Teršelić i Živko Zelenbrz, koji je kao dijete spašen u akciji Diane Budisavljević

Dan kasnije u Staroj Gradiški organizirana je spomen šetnja po napuštenim objektima nekadašnjeg logora. Nakon polaganja cvijeća za sve žrtve, prisutnima se obratila kustosica i autorica knjige o Diani Budisavljević Nataša Mataušić koja je naglasila da su Diana i njeni suradnici, riskirajući živote, uspjeli spasiti preko 8.000 djece. Osim nje, govorili su direktor JUSP Jasenovac Ivo Pejaković u ime Savjeta JUSP-a i u ime SNV-a Aneta Vladimirov, dok je Vili Matula govorio ulomke iz posmrtno objavljenih sjećanja na Staru Gradišku Antuna Barca i Ilije Jakovljevića.

ĐEDOVA KOSIDBA – Nakon dvogodišnje pandemijske pauze, u Vrginmost se vratila tradicijsko-kulturna priredba “Đedova kosidba”. Petnaesta po redu, ova tradicijsko-kulturna manifestacija uz večer pjesama i

igara, održana je 9. jula. Takmičenje kosaca i nastupe folklornih ansambala je promatralo više stotina stanovnika Korduna. U takmičarskom dijelu programa nastupilo je 20 kosaca, a nakon toga slijedio je nastup članova pododbora “Prosvjete” iz Vrginmosta, Krnjaka, Viškova, Vojnića, Garešnice i Zagreba, Vreteno iz Rijeke, kao i članova SKD Jovan Jovanović Zmaj iz Bijelog Brda, Udruženja žena iz Srpskih Moravica, KUD Seljačka sloga Kupinec, ZKUD Općine Klinča Sela te Kalinka – udruženje ruske manjine iz Međimurja, čiji članovi su prije toga posjetili Partizansku bolnicu na Petrovoj gori.

VIVA MEXICO! – Na ovogodišnjem Međunarodnom festivalu folklora u Borovu i Vidovdanskom saboru u Boboti, održanim 10. jula, prvi put su nastupili gosti iz Meksika, članovi Državnog društva za folklorne plesove Zakatekas uz oduševljenje preko 500 gledalaca. Organizator, Rado Bosić, predsjednik KUD-a Branislav Nušić iz Borova, objasnio je da je inicijativa i suradnja s društvom iz Meksika potekla od njihovih prijatelja iz Prijedora. Meksikanci su na turneji po Evropi pa su nakon Borova i Bobote otišli u Prijedor, Srbac i Zagreb, a nakon toga u Francusku, rekao je Bosić. U Borovu su se prvi puta predstavili i članovi KUD-a Sloboda iz Rumenke koji su izveli igre iz beogradske Posavine i Dimitrovgrada, a borovski folklorasi su se predstavili najnovijom koreografijom.

PRKOS U DALJU – U dvorištu rodne kuće književnika Đorđa Očića u Dalju upriličena je kazališna predstava “Jazavac pred sudom” Petra Kočića u režiji Mihaila Laptoševića i izvođenju glumaca Pozorišne trupe “Prkos” iz Beograda. Legendarnog Davida Štrpca, najpoznatijeg Kočićevog književnog junaka kroz kojeg je opisao život Srba iz Bosne pod austro-ugarskom vlašću, igrao je Daniel Kovačević.

SIJELO TROMEDE – U Strmici kod Knina, 16. jula održano je 26. po redu Sijelo tromeđe, tradicionalno narodno okupljanje na tromeđi Like, Dalmacije i Bosne. U četvorosatnom programu nastupilo je 28 sastava iz Bačkog Jarka, Kikinde, Kranja, Prijedora, Jeličke, Bosanskog Grahova, Drvara, Kostajnice, Ličke Kaldrme, Korenice, Gračaca, Žegara, Ervenika, Polače, Splita, Knina, Beograda i Strmice. Među njima i osmero najmlađih članova koreničkog pododbora “Prosvjete”, uzrasta od devet do 18 godina koji su u Strmici odigrali ličko gluvo kolo. Sijelo se počelo održavati još 1972. ali je zbog rata i poraća nastala duga pauza, rekao je organizator Igor Matijaš, koji je brigu o Sijelu preuzeo 2016. poslije smrti svoga oca Rade, idejnog osnivača. Do 1995. je održano 12 sijela, a od 2008. do kada je bila pauza, još njih 12, nakon čega je slijedila dvogodišnja pauza zbog epidemije. Glavni sponzori

događaja su SNV, Grad Knin, Šibensko-kninska županija te općine Ervenik i Biskupija.

'ARMONIKA DUGMETARA ... – U Vukovaru je 17. jula održan deseti po redu Festival "Prva harmonika Slavonije, Baranje i zapadnog Srema" u organizaciji Udruženja "Čuvari srpskog identiteta". Nastupilo je 11 takmičara iz Banja Luke, Beograda, Bijelog Brda, Borova, Smedereva i Opatije koje je pratio Narodni orkestar Novice Todića. Za apsolutnog pobjednika proglašen je 15-godišnji Lazar Stanojević iz Beograda koji je osvojio i prvo mjesto u kategoriji juniora. Pehare za prvo mjesto, svako u svojoj kategoriji, osvojili su i Jovana Jovanović, Mihajlo Đorđević i Aleksa Kostić iz Beograda, Mihajlo Janojić iz Smedereva i Kristijan Gavrić iz Banja Luke.

DUŽE, ŽIVLJE, BROJNIJE ... – Ovogodišnja Ljetna škola srpskog jezika i kulture "Sava Mrkalj" u organizaciji SKD Prosvjete i Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Zagreba koja se tokom jula održava na otoku Viru kod Zadra bila je i duža i brojnija nego prethodne. Ove godine program je trajao tri sedmice; od 10. do 17. jula po prvi put je organizirana ljetna škola za srednjoškolce, da bi se u naredne dvije sedmice, od 17. do 29. jula održale dvoje smjene za učenike osnovnih škola. Škola je namijenjena učenicima koji ne pohađaju neki od modela obrazovanja na srpskom jeziku i pismu, ili žele proširiti svoje znanje ćirilice i upoznati srpsku kulturu.

Kako ističu i predavači i učenici, Ljetna škola nema samo obrazovnu funkciju, već je i prilika za druženje i sklapanje prijateljstava, a za mnoge i prvi odlazak na more, zbog čega je upriličen i kurs plivanja. A osim na kupanje, učenici su u okviru terenske nastave imali priliku da odu i do nekih obližnjih mjesta važnih za kulturu i historiju Srba. Koliko je bilo dobro, svjedoče i izjave da jedva čekaju narednu godinu, dok se nastavni personal nada da će im tamo stečena znanja pomoći u svakodnevnom životu i školovanju u njihovim sredinama.

MODUL DO MODULA ... – U organizaciji SKD-a "Prosvjeta" u Termama Jezerčica kod Donje Stubice tokom ljeta održana su dva modula seminara u okviru programa podizanja stručnih kapaciteta umjetničkih rukovodilaca folklornih ansambala u SKD-u "Prosvjeta". Voditelji sekcija i koreografi dolaze iz pododbora "Prosvjete" s područja cijele Republike Hrvatske. Na seminaru održanom od 15. do 17. jula obrađivane su igre iz Zapadne Slavonije, Zapadne Srbije, kao i dječje igre, dok je pjevački dio obuhvatio pjesme s Korduna, Banije, Moslavine i Zapadne Slavonije. Na trećem modulu, održanom od 9. do 11. septembra, učesnici programa imali su priliku kroz tri dana obraditi narodne igre Banije, etnokoreološke cjeline Srbije – Jugoistočna Srbija, narodno pjevanje i odabrane igre za rad s djecom.

VRAĆENA IMOVINA PODODBORU OKUČANI – Pododbor "Prosvjete" iz Okučana održao je 19. jula redovnu godišnju skupštinu kojoj su prisustvovali brojni gosti i članovi pododbora. Izvještaj za prošlu, kao i plan i program za ovu godinu jednoglasno su prihvaćeni. Slobodan Živković,

generalni sekretar "Prosvjete", izrazio je zadovoljstvo zbog velikog broja članova usprkos svim problemima koje ima pododbor. Članove je razveselio i viješću o donesenom rješenju vraćanja prostora i vrijedne imovine pododboru koji je tokom godine ostao bez nekoliko članova kojima je odana počast minutom šutnje.

LJEPOTICA I ZVIJER NA GOSTOVANJU – Članovi glumačke sekcije pododbora Pačetin gostovali su u Aleksincu povodom manifestacije Kulturno leto 2022. Predstava "Ljepotica i zvijer" doživjela je veliki aplauz. Povratak iz Aleksinca članovi glumačke sekcije iskoristili su za druženje i posjetu prijateljima u Sokobanji.

DANI (I NOĆI) KULE – Krajem jula u Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom održani su 12. po redu Dani kule koje organizira Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi. Ovogodišnja manifestacija prošla je u znaku izložbe zbirke ikona iz fundusa obitelji Desnica, promocije knjiga i predstave o uskocima. Na izložbi "Dragulj dalmatinskog pravoslavlja" prvi put se moglo vidjeti cijelu obiteljsku zbirku koju čini 38 ikona nastalih u periodu od 16. do 19. vijeka. Iste je večeri održana promocija knjige "Non omnis moriar" Vladana Bajčete o poeziji i smrti u opusu Vladana Desnice. Knjiga pokriva dva važna aspekta piščevog književnog rada: njegov potpuno marginalizirani lirski segment s jedne, te najvažniji tematski aspekt s druge strane. Slijedila je promocija knjige Milorada Savića "Djela i stilovi umjetnosti Srpske pravoslavne crkve u Dalmaciji" kojom autor zaokružuje višedecenijsko istraživanje baštine SPC-a u Dalmaciji, donoseći niz novih arhivskih podataka i prijedloga za atribucije.

Uvečer 31. jula, nakon promocije knjige "Odijevanje naroda – nastanak narodne nošnje" Jadrana Kale, održana je predstava amaterskog dramskog ansambla Knezovi i serdari posedarski iz Posedarja "Vrijeme i prostor serdara kotarskog Stojana Mitrovića Jankovića". "Događaji tokom tih nekoliko dana okupili su velik broj ljudi, nešto manje iz samog sela, ali

znatno više iz okolnih gradova Benkovca, Šibenika i Zadra, pa i mjesta Posedarja", rekla je Nataša Desnica-Žerjavić.

EINE KLEINE KLEIN FESTIVAL – U Vukovaru je zadnjeg julske vikenda održan prvi Klein festival kratkog filma u organizaciji Udruženja "Bara film" iz Vukovara. Radi se o internacionalnom festivalu kratkometražnih igranih, dokumentarnih i animiranih filmova u trajanju do 20 minuta na kojem je prikazano 40 filmova. Zlatnog "Huga" dobio je animirani film "Loop" Pabla Polledrija u špansko-argentinskoj koprodukciji. Filmske projekcije obogaćene su nastupima grupa M.O.R.T. iz Sinja, beogradskog Repetitora i novosadskog Atheist Rapa. Festival je posveta Hugu Kleinu, uglednom beogradskom psihijatru židovskog porijekla, kazališnom profesoru i teoretičaru rođenom u Vukovaru.

SUSRETI NA BANJI – Predzadnjeg julske dana u Malom Gradcu, u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete", održani su jubilarni 20. Susreti na Banji. Manifestaciju je svojim nastupima obogatilo sedam ansambala. Osim domaćina koji su Susrete otvorili igrama s Banije, a zaključili onima iz Šumadije, svoja su umijeća pokazali folklorasi pododbora iz Siska, Kostajnice, Dvora i Korenice, Čuvari tradicije baranjskih Srba i KUD Vreteno iz Rijeke, uz voditeljsku ulogu Leone Marčinko. "Susreti su održani na istom mjestu gdje su održani i prvi, ispred kuće koja je u međuvremenu postala vatrogasni dom. Razlog tome je što je dom kulture oštećen u potresu, pa je bilo praktičnije binu postaviti ovdje", rekla je predsjednica malogradačkog pododbora "Prosvjete" Željka Marčinko.

PATRIJARH U SMILJANU – Na Sv. Iliju u Smiljan, rodno selo Nikole Tesle došao je patrijarh SPC Porfirije koji je osveštao obnovljeni hram Sv.

Petra i Pavla i u njemu služio liturgiju. U vrijeme posljednjeg rata, crkva u kojoj je služio Teslin otac Milutin, djelomično je oštećena i opljačkana. Tokom godina crkva je kompletno obnovljena i izrađen je ikonostas s ikonama, kao i ikonopis. Događaj je uvećao i nastup članova udbinskog pododbora SKD "Prosvjete".

SANELINA TURNEJA – U organizaciji pododbora "Prosvjete" u Daruvaru i Garešnici, 10. i 11. avgusta održane su pjesničke večeri Sanele Pavlice, pjesnikinje iz Jagme kod Lipika koju je kao dijete ratni vihor odnio do Subotice, gdje i danas živi s porodicom. Na pjesničkoj večeri održanoj u prostoru Srpskog kulturnog centra "Isidor Dobrović" u centru Daruvara, Pavlica je predstavila svoju zbirku pjesama "Plava daljina" s pjesmama koje, kako je rekla, odišu nostalgijom za rodnim krajem. Dan kasnije, večer Saneline poezije održana je u Hrvatskom domu u Garešnici uz domaćinstvo garešničkog pododbora "Prosvjete", a 17. avgusta i u Društvenom domu u Kraguju kod Pakraca. Program je upotpunila i Folklorna sekcija pododbora Pakrac-Lipik. Pjesničke večeri nastale su kao dio projekta "Umrežavanje i saradnja pododbora SKD Prosvjete Zapadne Slavonije i Moslavine" sufinanciranog od Ministarstva kulture i informisanja Srbije.

ZBORNI PRIMJER DOBRE PRAKSE – Članstvo pulskog zbora Praksa sredinom avgusta posjetilo je neke od najznačajnijih spomenika Narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Tokom 10. i 11. avgusta obišli su šest spomenika, četiri u Hrvatskoj i dva u BiH s ciljem da odaju počast onima u čiju su čast podignuti što su i napravili otpjevavši ispred svakog od njih po jednu prikladnu pjesmu. Krenulo se sa spomenikom na Petrovoj gori, a onda se otišlo do spomenika u Brezovici, Podgariću i Jasenovcu, te na Kozari i Garavici u blizini Bihaća. Zbor Praksa djeluje već osam godina i u svom repertoaru ima isključivo anti-fašističke, radničke i feminističke pjesme koje izvodi na hrvatskom te još pet svjetskih jezika.

SRPSKA KULTURA U ISTRI – U organizaciji Zajednice Srba Istre (ZSI), pododbora "Prosvjete" i VSNM-a iz Umaga, održani su dvodnevni 14. Dani srpske kulture u Istri. Svečano su 16. avgusta otvoreni u Puli u svečanoj dvorani Doma branitelja, a završno veče održano je na Trgu Slobode u Umagu. Ansambel narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara u Puli i Umagu predstavio se cjelovečernjim programom, zajedno s kolegama iz ANKTS "Kolubara" iz Lazarevca u Srbiji. Istarska publika imala je priliku da uživa u igrama i nošnji od Slavonije do istoka Srbije, a izvođači na sceni bili su nagrađeni dugotrajnim aplauzima.

Pored folklornog dijela, srpska zajednica sa istoka Hrvatske dodatno se preko članica etno sekcije KUD-a Sloga Vukovar, Udruženja žena Borovo i Udruženja žena „Jelica“ iz Vukovara predstavila u gastro i etno prezentaciji autohtonih suhomesnatih proizvoda, vina i pića, kao i ručnim radovima koje proizvode članice etno sekcije. Manifestacija je tradicionalno završena velikim užičkim kolom zajedno sa prisutnom publikom na trgu u Umagu.

TRI FILMSKA DANA – Nakon uspješne revije u martu, kad su na Danima srpskog filma prikazani kulturni filmovi "Maratonci trče počasni krug", "Balkanski špijun" i "Mi nismo anđeli", od 20. do 22. avgusta u organizaciji manjinskog vijeća u Splitu su prikazana novija ostvarenja srpske kinematografije. U ljetnom kinu Bačvice 20. avgusta prikazane su dvije epizode druge sezone serije "Besa", a publici se putem video poruke obratio i jedan od režisera serije Igor Stoimenov. On je po riječima predsjednika VSNM-a Splitsko-dalmatinske županije Božidara Simića dao veliku pomoć da se revija i održi. Naredni dan prikazan je film "Vikend s čaletom" Miroslava Momčilovića, a program je zatvorio film "Realna priča" Gordana Kičića koji se splitskoj publici također obratio videoporukom.

IZVORNI JUBILEJ – Iz štampe je izašao 300. broj Izvora, lista koji je 2006. godine pokrenulo Zajedničko veće opština (ZVO) iz Vukovara.

Od početnog kvartalnog i mjesečnog izlaženja, Izvor je od 40. broja do danas postao dvotjednik s 24 stranice. Od 5. broja Izvor izlazi isključivo na srpskom jeziku i ćirilici i izvještava o događajima i aktivnostima srpske zajednice, prvenstveno na istoku Hrvatske. "Izvor je jedini list koji u potpunosti izlazi na srpskom jeziku i ćirilicom pismu. Obrađuje teme koje se odnose na srpsku zajednicu, prati rad i izvještava o radu naših društava, ustanova i institucija. Ta činjenica dovoljno govori o tome koliko je Izvor za nas izuzetno važan bez obzira na to kada izlazi i koliko je prošlo od određenih informacija", istakao je predsjednik ZVO-a Dejan Drakulić na prigodnoj svečanosti.

VESELO U JAGMI – Krajem avgusta na Veliku Gospojinu, 28. avgusta, selo Jagma kod Lipika oživi jer u selo koje nema crkvu stižu nekadašnji stanovnici sela iz cijelog svijeta. Nakon osveštanja slavskog kolača i žita od strane sveštenika Đorđa Teodorovića održan je prigodan kulturno-umjetnički program koji su izveli članovi pododbora "Prosvjete" Pakrac-Lipik. Mješovita pjevačka sekcija izvela je tri narodne pjesme, a zatim odigrala tradicionalno "krivo kolo". Nakon njih nastupili su i mladi folklorasi s jednom koreografijom što je bio njihov prvi nastup u Jagmi. Nakon službenog dijela, druženje je nastavljeno uz pjesmu i muziku do kasno u noć, rekao je predsjednik pododbora Darko Derenj. Šator je osigurao pododbor, a grad Lipik ustupio potrebne stolove i klupe.

KAD U ŠKOLU POĐEMO – U (n)ovu školsku godinu učitelj(ce) srpskog jezika po modelu C kreću dobro potkovane: u Vrhovinama je od 31. avgusta do 2. septembra održan seminar, odnosno predavanja drugog i trećeg ciklusa NTC programa u sklopu stručnog usavršavanja. U ime organizatora seminara Maja Matić iz SKD-a "Prosvjeta" izrazila je zadovoljstvo što se nastavni personal okupio u velikom broju. "Svi znamo da radite odgovoran posao koji osim obrazovne komponente ima i šire značenje vezano uz nacionalni identitet", rekao je u svom obraćanju predsjednik "Prosvjete" Mile Radović, ističući da u nastavu treba uključiti i dio djece koji još nije

uključen. Generalni sekretar "Prosvjete" Slobodan Živković naglasio je nastojanja da svojim aktivnostima olakšaju izvođenja nastave SJK jer je ona za korist srpske zajednice, a u što spada i nabavka didaktičkog materijala u suradnji sa SNV-om kako bi se nastava odvijala na suvremen način. "Mi smo mala zajednica, ali imamo veliki potencijal da se broj učenika poveća", rekao je i pozvao na lobiranje za omasovljenje održavanja nastave po modelu C, kako u osnovnim, tako i u srednjim školama. Natalija Koprenica, viša savjetnica za srpsku manjinu u Agenciji za odgoj i obrazovanje naglasila je dobru suradnju sa SKD-om "Prosvjeta" na organizaciji stručnog usavršavanja nastavnika, dok je Milan Vukelić, načelnik uprave u Ministarstvu znanosti i obrazovanja, ukazao na kontinuiranu suradnju ministarstva i "Prosvjete". Uz to, "Prosvjeta" je u suradnji s SNV-om, a uz pomoć ambasade Srbije u Zagrebu, nabavila didaktički materijal NTC programa za sve učitelje koji predaju srpski jezik i kulturu po modelu C – radi se o kompletima deset igara Edukativnog centra NTC.

OD POEZIJE (NE) BOLI GLAVA – U prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku 9. septembra održano je predavanje "Isidora Sekulić – Moja poslednja glavobolja". Savjetnica za srpski jezik Jadranka Radošević održala je zanimljivo predavanje o Isidori Sekulić, velikoj srpskoj književnici. "Moja poslednja glavobolja" je biografski roman srpske književnice Laure Barne o Isidori Sekulić, objavljen 2018. Isidora Sekulić je za života stekla uvažavanje kao najobrazovanija i najumnija Srпкиnja svog vremena. Izabrana je za dopisnu članicu Srpske kraljevske akademije 1939., a za redovnu članicu 1950., kao prva žena akademik. Odbor akademika SANU-a uvrstio ju je 1993. godine na popis sto najznačajnijih Srba.

DUNAVSKE ZORE U RIJEKI – Na poziv VSNM-a Primorsko-goranske županije i Grada Rijeke, tamburaška sekcija KUD-a Branislav Nušić i Tamburaški sastav "Dunavske zore" iz Borova, početkom septembra u Rijeci održali su cjelovečernji program u sali brod-hotela Botela Marina pod nazivom "Tamburicom na more". Dvije dječje grupe tamburaša izvele su tamburaške pjesme koje su bliske gradskoj publici, ali i neke popularne melodije uz pratnju članice Jelene Kolarević na gitari. Publika ih je pozdravila s neskrivenim simpatijama, rekao je Dušan Latas, voditelj sekcije koja broji 26 članova. Tamburaški sastav "Dunavske zore", nastavlja Latas, predstavio se klasicima tamburaške muzike, svojim autorskim pjesmama, ali i hitovima ex-jugoslavenske scene.

ČETVRT VIJEKA BARANJACA – Svečanom sjednicom članovi pododbora "Prosvjete" u Belom Manastiru obilježili su prvih četvrt vijeka rada. Pododbor, osnovan 13. septembra 1997. na inicijativu nekolicine entuzijasta okupljenih oko prvog predsjednika, Petra Matića iz Darde, bio je četvrti po redu osnovan u sklopu "Prosvjete". Na svečanoj sjednici, koju je vodila

članica SKUD-a Jovan Lazić Teodora Dragosavljević, sadašnji predsjednik Dejan Jeličić osvrnuo se na prethodnih 25 godina rada, Svetislav Mikerević, predsjednik Koordinacije SKD-a "Prosvjeta" za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srem, pozdravio je skup, a dodijeljene su i zahvalnice i plakete zaslužnima. U okviru proslave 25. godina rada u prostorijama Etnološkog centra baranjske baštine u Belom Manastiru 9. septembra održana je i promocija zbornika "Baranja kroz vekove" s naučnog skupa održanog od 12. do 14. oktobra 2018. godine u Somboru. Zbornik kroz radove tridesetak autora obuhvaća baranjsku historija sa akcentom na Srbe, od prvog spomena početkom 9. vijeka u tadašnjoj Ugarskoj, pa do kraja prošlog vijeka.

ISKUSTVO NA IZLOŽBI ... – Tokom dva septembarska dana, zagrebačka publika imala je priliku da se upozna s bogatim opusom beogradske fotografkinje Goranke Matić. Nakon velikog beogradskeg uspjeha izložbe "Iskustvo u gužvi" u kojoj je uz potpis kustosice Une Popović i organizaciju tamošnjeg Muzeja savremene umetnosti, a onda i u Novom Sadu i Banjaluci, izložba od 13. septembra do kraja oktobra gostuje u Muzeju savremene umjetnosti u Zagrebu. U martu naredne godine bit će organizirana izložba u Mariboru, pa onda u Crnoj Gori na poziv i interes tamošnjih muzeja. Cjeline izloženih fotografija obuhvaćaju svjedočenje svakodnevi 80-ih i 90-ih godina prošlog vijeka, snimke s protesta protiv Slobodana Miloševića, fotografije s koncerata i kulturnih događanja, brojne portrete poznatih muzičara, glumaca i drugih umjetnika, političara, naučnika...

... I U MORAVICAMA – A dan kasnije u Galeriji SKD-a "Prosvjeta" u Preradovićevoj ulici u Zagrebu otvorena je izložba "Moravice" Goranke Matić. Izložba koju čine 22 fotografije nastala je ujesen 1985. kad je Goranka zabilježila svakodnevnicu te varošice. Izložba je nastala u čast njenom ocu koji je rođen i proveo djetinjstvo u Moravicama gdje i ona dolazi preko ljeta. Iako je planirala da i te slike iz Moravica budu dio njene izložbe 1986., od svega je uzeta tek jedna slika za naslovnicu kataloga. "Ova izložba Goranke Matić je potpuno drugačija od njene javne uloge društvenog fotografa; tu vidimo liričniji i umetničkiji pristup", rekla je kustosica Una Popović. Treba napomenuti i da je ovu izložbu, kao i onu u MSU uvećao nastup Zborxopa koji djeluje pri zagrebačkoj "Prosvjeti".

LJETNA ŠKOLA MANJINSKIH PRAVA – SKD "Prosvjeta" iz Zagreba i Akademska mreža za saradnju u Jugoistočnoj Evropi organizirali su prvu Ljetnu školu manjinskih prava koja je od 15. do 18. septembra održana u Poreču. Grupi od 20 studenata/ica iz Srbije i Hrvatske, zainteresiranih za proučavanje fenomena multikulturalizma i prava nacionalnih manjina s naglaskom na prava srpske zajednice u Hrvatskoj, govorili su eminentni stručnjaci za ovu tematiku – od predsjednika SNV-a Milorada Pupovića i potpredsjednika Prosvjete Siniše Tatalovića, preko Slobodana Živkovića,

generalnog sekretara "Prosvjete" i Dejana Mihajlovića, dožupana Karlovačke županije, do Gorana Bašića i Milice Joković Pantelić iz Instituta društvenih nauka u Beogradu, kao i univerzitetskih profesora Vladimira Vuletića i Ružice Jakešević.

VIDJETI, ČUTI, OSJETITI, OPIPATI ... – Nacionalne manjine u Zagrebu i njihovi predstavnici nakon nekoliko godina pauze ponovo su 18. septembra obilježili "svoj" dan u zagrebačkom parku Zrinjevac. Lijepo sunčano vrijeme doprinijelo je da "manjinski" štandovi budu pod opsadom svih koje su zanimali tradicionalni običaji, nošnje, folklorno i glazbeno stvaralaštvo, izdavaštvo, ali i autohtona jela i pića. "Drago mi je i da u Zagrebu nastavljamo dobru praksu započetu prije dosta godina vezanu za suradnju s nacionalnim manjinama i njihovom integracijom u Zagreb. Dobre prakse želimo ne samo nastaviti, nego i unaprijediti", naglasio je gradonačelnik Tomislav Tomašević. Srpski štand imao je bogatu ponudu koju su aktivistice i aktivisti pripremali prethodne večeri. "Rakija je iz Bilogore, pripremljeni su uštipci, naše domaćice ispekle su stare domaće kolače i to barem za 700 ljudi, a za mesne nareške i sireve pobrinuo se Kordun", rekla nam je Nada Komljenović, vijećnica u VSNM Grada Zagreba, ističući da je vijeće dalo punu podršku i pomoć ovoj manifestaciji. Srpsku zajednicu u Zagrebu izborom starih narodnih pjesama predstavio je Zborxop.

NEDJELJNA PROMOCIJA – U prostorijama osječkog pododbora "Prosvjete" 18. septembra održana je promocija zbirke pjesama Nataše Cvijančević "Sve sam pesmi mogla reći" čiji je izdavač osječki pododbor. Predsjednik Zdenko Čikara istaknuo je da je Nataša nova voditeljice Književne sekcije pododbora koja je počela pisati pjesme u srednjoj školi te joj je ovo prva izdana knjiga. Program je vodio i knjigu predstavio Milenko Vasiljević Čiko.

OD KUĆE DO DVORA – Dan uoči krsne slave Vijeća srpske nacionalne manjine Grada Pakraca, crkvenog praznika Male Gospojine, u centru grada svečano je otvorena Srpska kuća koja će, kako je tom prilikom rečeno, biti mjesto okupljanja pripadnika srpske zajednice za aktivnosti njihovih institucija, ali i otvorena i svim dobronamjernicima. Uz obraćanje zastupnika Borisa Miloševića i požeško-slavonskog dožupana Nikole Ivanovića, kuću je otvorio nastup mješovite pjevačke grupe "Prosvjetinog" pododbora Pakrac – Lipik. Iako imaju bazu u selu Kraguj, oni će svoje aktivnosti moći imati i u službeno novootvorenoj kući koja je već godinu dana u upotrebi, ali se sa svečanim otvorenjem čekalo zbog epidemije. U dogovoreno vrijeme učesnici su se premjestili u Vladičanski dvor gdje su s vladikom pakračko-slavonskim Jovanom u punoj dvorani uz aplauze odslušali koncert starih narodnih pjesama braće Teofilovića koje su presjek njihovog 30-godišnjeg rada, od pjesama južne Srbije, Kosova, Makedonije i Bosne do Dalmacije i Hrvatskog primorja.

UZ REZULTATE POPIISA STANOVNIŠTVA 2021.

KVALITETAN POSAO U VUKOVARU

POPIS '21
Stvorimo zajedno sliku Hrvatske.

Nije slučajno da je među regijama koje pokazuju ponajveći pad broja stanovnika područje Krajine otkud je uvijek bio pružan jak otpor ustaštvu. Nije čudo da je tuđmanovska Hrvatska po svaku cijenu htjela uništiti upravo tu zavnohovsku, srpsko-hrvatsku Hrvatsku, a rezultatima popisa dobili smo i konačnu potvrdu da je Tuđmanova vizija čiste Hrvatske praktički ostvarena

PIŠE: Rade Dragojević

Rezultati prošlogodišnjeg popisa stanovništva u Hrvatskoj konačno su objavljeni krajem septembra 2022. i za mnoge najiščekivanja vijest s tog popisa – broj Srba u Hrvatskoj – također je obnarodovana. Srba u Hrvatskoj je, dakle, u odnosu na popis otprije deset godina manje za 62.741 čovjeka, odnosno za čak 33,6 posto. Prema popisu iz 2011. u Hrvatskoj je živjelo 186.633 Srba, što je iznosilo 4,4 posto od ukupnog stanovništva, da bi prošlogodišnji popis pokazao da ih je danas u Hrvatskoj 123.892, odnosno 3,2 posto od ukupnog broja stanovnika RH.

Rezultati su već medijski obrađeni i iskomentirani, pa nema neke posebne potrebe da ovdje navodimo već više puta ponovljene zaključke o demografskom slomu zemlje (smanjenje ukupnog broja stanovništva za oko 400 hiljada ljudi od prethodnog popisa, pad ukupnog broja stanovnika ispod četiri miliona i sl.), ili da detaljnije ulazimo u pojedine slučajeve. Tek da napomenemo, više kao bizarni, ali i gorki primjer, da građana srpske nacionalnosti u Vrhovinama u Lici više nema u većinskom broju, sad su i tamo postali manjina. Ili pak onaj podatak koji govori da je Srba u Zagrebu trideset posto manje nego prije deset godina, odnosno da ih je sad malo više od 12 hiljada, što čini 1,6 posto ukupnog stanovništva grada, a što opet za sobom povlači

to da će naš kolega Nikola Vukobratović biti, po svemu sudeći, posljednji zastupnik u zagrebačkoj skupštini izabran sa srpske liste.

Najviše medijske fertutme svakako je izazvao podatak da je broj Srba u gradu Vukovaru pao ispod trećine, pa da stoga kao kolektiv i zajednica Srbi u tom gradu gube prava koja su dosada uživali (uglavnom na papiru), prava koja se odnose na javnu upotrebu jezika i pisma, odnosno izgubili su pravo na ćirilicu. Srba u Vukovaru 2011. bilo je 34,8 posto (15.881), dok ih je prema novom popisu 29,73 posto (14.605). Prvi koji se toj stvari poveselio bio je, razumljivo, aktualni vukovarski gradonačelnik Ivan Penava. On je i inače aktivno radio na smanjenju broja Srba u tom gradu kroz čitavo razdoblje svog mandata, pribijajući opetovano cjelokupnu srpsku zajednicu u Vukovaru na stup srama kad god je stigao. Dan po objavljivanju rezultata na svojoj je naslovnici tu popisnu činjenicu, naime, da je broj Srba u Vukovaru pao ispod jedne trećine, trijumfalistički objavio i zagrebački dnevnik "Jutarnji list", nekadašnja perjanica liberalnog novinarstva u nas, a danas tek otužni primjer medijskog sekundanta šovenskom vukovarskom gradonačelniku.

Ustaštvo i partizanska Hrvatska

Međutim, Penava je, onakav *simple-mind* kakvim ga je bog dao, više ili manje nesmotreno izrekao jednu indikativnu rečenicu. U mediju s kojim dijeli istu političku afilijaciju, na portalu narod.hr, Penava je kazao: "Ovom prigodom morao bih se, vezano za ovaj popis, zahvaliti Državnom zavodu za statistiku (DZS) s kojima smo doista napravili kvalitetan posao". Mogli bismo zaključiti da se Penava ovom izjavom o "kvalitetnom poslu" (lako je za pretpostaviti da za Penavu kvaliteta tog posla proizlazi isključivo iz činjenice uspješnog smanjenja broja Srba u Vukovaru), ponaša prema onoj narodnoj, "budala se hvali o čemu pametan šuti". Mogli bismo također reći da je izlano skarednu, opscenu istinu o kojoj je danas pristojno šutjeti. A ako bismo bili pretenciozni, mogli bismo također reći i to da Penava predstavlja – a ovom izjavom zahvalnosti DZS-u to samo potvrđuje – ono ustaško nesvjesno današnje Hrvatske. Ustaštvo ovdje treba shvatiti kao projekt uništenja Srba u Hrvatskoj, ali isto tako i projekt samouništenja hrvatskog naroda. Uostalom, ovogodišnji rezultati popisa to zorno potvrđuju, u trideset godina hrvatske nezavisnosti skoro je milion stanovnika Hrvatske manje. Osim toga, nije slučajno da je među regijama koje pokazuju ponajveći pad broja stanovnika područje Krajine, područje poznato i kao "partizanska Hrvatska", područje poznato po zajedničkoj borbi Srba i Hrvata u Drugom svjetskom ratu i po-

druče otkud je uvijek bio pružan jak otpor ustaštvu. Nije čudo da je tuđmanovska Hrvatska po svaku cijenu htjela uništiti upravo tu zavnohovsku, srpsko-hrvatsku Hrvatsku, a rezultatima popisa dobili smo i konačnu potvrdu da je Tuđmanova vizija čiste Hrvatske praktički ostvarena, te da su i posljednji džepovi otpora uništeni.

Ustaštvo se kao politički program danas u doba političke korektnosti, kako rekospo, ipak ne nosi, ono se javno ne iskazuje, o njemu se uglavnom šuti, osim u ponekim medijskim enklavama u ustaškom podzemlju. Ranije je bilo znatno drukčije. Javni govor je devedesetih godina bio bitno "slobodniji" i bitno manje inhibiran nego danas. Jedan od najboljih primjera političke retorike potpuno oslobođene svih civilizacijskih stega i hemunga predstavljaju istupi Franje Tuđmana. Posebno se ta "relaksiranost" u njegovoj retorici dala vidjeti kad bi govorio o problemu za jednu Hrvatsku nepodnošljivo velikog broja Srba u njoj. Tako je, recimo, u svom "slavnom" govoru iz 1998. održanom pred pitomcima u ratnoj školi "Ban Jelačić", tadašnji vrhovnik izjavio: "Hrvatska je riješila srpsko pitanje u Hrvatskoj. Mi smo prihvatili povratak dijela Srba u Hrvatsku, kako bi onemogućili napade na Hrvatsku i prigovore kako je Hrvatska nastavak NDH i da ne želi ni jednog Srbina. Riješili smo srpsko pitanje i Srba više neće biti 12 posto i šest posto Jugoslavena koliko ih je bilo. A tri posto koliko će ih biti, neće više ugrožavati hrvatsku državu."

"Riješili smo srpsko pitanje i Srba više neće biti 12 posto i šest posto Jugoslavena koliko ih je bilo. A tri posto koliko će ih biti, neće više ugrožavati hrvatsku državu", kazao je Tuđman 1998. godine

"Podnošljiva" tri posto

Nije onaj poznati Pavelićev poučak o diobama Srba po trećinama, koji je Tuđman tek malo podesio prema novim povijesnim okolnostima, spomenuo samo pred gojencima zagrebačke vojne akademije. I ranije je Tuđman bio veoma raspoložen da se sa srpskim remetilackim elementom obračuna i stvarno i na riječima. Najbolji primjer gdje su se njegove verbalne invektive protiv Srba poklopile s konkretnim zločinačkim djelovanjem na samom terenu jest "Oluja". Podsjetimo kako je Tuđman govorio uoči te vojno-redarstvene akcije. Prema stenogramima sa sastanka vojnog i političkog vrha održanog na Brionima nekoliko dana prije "Oluje", Tuđman izriješkom kaže: "Treba zadati takve udarce da Srbi praktično nestanu". Kad je bivši predsjednik Stjepan Mesić Tuđmanove stenograme učinio javno dostupnima početkom dvije hiljaditih godina, a među njima i stenograme s ključnog brionskog sastanka iz kojih uzimamo citate, cjelokupna se ondašnja hrvatska javnost bavila svojevrsnom

hermeneutikom Tuđmanovih riječi. Što li to one znače, kako ih protumačiti, što te riječi u tom trenutku zapravo govore, te je li Tuđman njima ciljao na cijeli jedan narod ili samo na vojsku, itd, itsl. Spomenutoj se egzegezi Tuđmanovih stenograma cjelokupna domaća javnost tada predavala tako zdušno zbog, dakako, vlastite nečiste savjesti; svi su znali da je "Oluja" rezultirala ničim drugim doli jednim običnim, vulgarnim etničkim čišćenjem, ali se ta tzv. javnost ipak na sve mile načine izmotavala i izbjegavala da stvari nazove pravim imenom. Izjave nekih drugih sudionika s tog istog sastanka na brionskom otočju, recimo one Mladena Markača, nisu ostavljale mjesta nikakvim dvojabama oko toga koji je zapravo bio pravi cilj te vojno-redarstvene akcije. Markač izriješkom spominje iseljeni teren u Lici. Citat: "Njih stavljam ovdje u džep i odatle moramo krenuti prema Norcu, a on će krenuti prema Lapcu i praktički smo ovaj čitav prostor iselili." Uglavnom, sve kako je na Brionima bilo dogovoreno, tako je na kraju na terenu bilo i provedeno. Narodski kazano, prešlo se s riječi na djela. A da se već tada jako primaklo zacrtanom cilju decimiranja Srba potvrdio je prvi poslijeratni popis stanovništva, onaj iz 2001. godine. On je jasno pokazao da su Srbi s prijeratnih 12 posto u ukupnoj populaciji spali tada na manje od pet posto, te da je struktura srpskih povratnika bila tada takva da među njima prevladavaju starci, dakle, ljudi izvan dobnih okvira reproduktivnih godina, pa je očito bilo da se prijeratna populacijska struktura nikad više neće obnoviti. Taj je popis također pokazao i to da će se Tuđmanovo predviđanje o podnošljivih tri posto Srba vrlo vjerojatno obistiniti, a recentni popis pak govori da je žuđeni postotak danas praktički nadomak ruke i da je "kvalitetni posao" obavljen ne samo u Vukovaru nego i u cijeloj Hrvatskoj.

Arlovićeva trećina

Osim rata i ratne retorike Srbima u Hrvatskoj na svoj je način presudila i poslijeratna politika. I to ne samo ona tuđmanovska koja je u periodu od 1995. do 1999. godine *de facto* zabranila povratak Srbima, nego i ona esdepeovska politika koja se pojavila nakon Tuđmanove smrti 1999. godine i koja je, također, na svoj način, bila restriktivna prema manjinama, a srpskoj posebno. Naime, upravo je u tom razdoblju donesen novi ustavni Zakon o pravima nacionalnih manjina, a glavni je autor i facilitator novog zakonskog rješenja bio Mate Arlović. I te se 2002. godine, baš kao i danas, nestrpljivo čekala objava rezultata popisa od prethodne godine. Objava je jako kasnila, Arlović je bio izrazito nervozan, jer je pojedine članke Ustavnog zakona, posebno one o lokalnoj samoupravi, nakanio prilagoditi rezultatima popisa, prije svega broju Srba u Vukovaru. Te godine povele su se i neke diskusije i debate na temu zaštite nacionalnih manjina, a posebno Srba u Hrvatskoj. Ako se podsjetimo na te danas već zaboravljene polemike, onda ćemo vidjeti da je zakonodavcima, ali i dijelu javnosti, ponajveći problem oko tog Ustavnog zakona činila ta već spomenuta manjinska teritorijalnost, koja se doživljavala kao nedopustivo popuštanje Srbima. Arlović se tada također kolebao koliki cenzus valja staviti da se nekoj manjini priznaju prava. Na kraju se složio da to bude trećina, što je, valja priznati, u odnosu na prethodno zakonsko rješenje ipak predstavljao određeni pomak. Naime, prema prethodnom Zakonu o pravima manjina, da bi ostvarili svoja prava trebalo ih je na određenom teritoriju biti više od polovice. Doista bizarno rješenje – manjina si, a da ostvariš neka svoja prava treba te biti u većinskom broju! Ni današnje rješenje od jedne trećine nije u skladu s preporukama evropskih institucija. Od tamo

stižu prijedlozi da se census spusti na pet posto, te da Arlovićevih 33 posto predstavlja nepošteno rješenje.

Desetak godina nakon tog, srpske su institucije u Hrvatskoj nakanile ozakoniti status Zajedničkog veća opština (ZVO) iz Vukovara. Ne treba ni reći da je zbog toga nastala neviđena strka. Novinari su tvrdili da traženje pravne osobnosti za ZVO jako slično stvaranju samoproglašene srpske autonomije iz ranih devedesetih, a tadašnji esdepeovski zastupnik Zoran Vinković dramatično je vrisnuo da se radi "o obnovi SAO Krajine."

Svi su znali da je "Oluja" rezultirala ničim drugim doli jednim običnim, vulgarnim etničkim čišćenjem, ali se ta tzv. javnost ipak na sve mile načine izmotavala i izbjegavala da stvari nazove pravim imenom

Uz Vesnu Pusić, što će ti Penava

Ideja je bila da se davanjem pravne osobnosti ZVO financijski ojača i politički osnaži u smislu da bude manje ovisan o voluntarizmu centralnih državnih vlasti. Međutim, tome se suprotstavila Vesna Pusić tvrdeći da bi se davanjem Zajedničkom vijeću općina na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema statusa pravne osobe, dovelo do nove međuzastupničke regionalnih organizacija i nove teritorijalne jedinice, koja nigdje drugdje ne postoji. Na to je vispreni komentator Marinko Čulić u svojoj kolumni iz ljeta 2010. kazao: "Da, pa što onda! Ako je ovim najnovijim izmjenama hrvatskog Ustava izvršeno novo prebacivanje značajnog dijela suvereniteta Hrvatske na Evropsku uniju i nitko tu nije, uključujući Vesnu Pusić, stavio nikakav prigovor, zašto se pobogu digla ovolika kuka i motika na to što se mrvicu tog 'suvereniteta' prenijelo na srpsku manjinu u Hrvatskoj? Kakav je, kvragu, tu problem?! Može ga izmisliti samo netko u čijoj se glavi dogodio takav džumbus da ovo priznanje pravne osobnosti ZVO-u poveže sa stvaranjem srpske paradržave u ratnim godinama." Što reći? Uz takve prijatelje (SDP, HNS), doista ti ne trebaju neprijatelji. Ili, što se imamo iščuđavati oko jednog notornog Penave, kad već imamo Matu Arlovića i Vesnu Pusić.

Na kraju da dodamo da Penavina rečenica zahvale državnom statističkom zavodu ima još neke nenamjeravane konzekvence. Ne tvrdimo, jer za to nemamo dokaza, da je DZS u suradnji s gradonačelnikovim lokalnim "stožerašima" izradio podatke o broju Srba u Vukovaru, ali je Penava svojom rečenicom ukazao na to da nijedan popis zapravo nije bez upliva politike, na ovaj ili onaj način. Negdje se politika miješa u popis direktno i brutalno, a negdje, kao u Hrvatskoj, diskretnije i pipavo.

Vjerojatno najpogubnija zloupotreba popisa u povijesti odvila se po dolasku nacista na vlast u Njemačku 1933. godine. Kao što se zna, ultimativni krivci za sve njemačke političke i ekonomske neprilike bili su, prema novim vlastodržcima, Židovi. Međutim, postavilo se pitanje, kako ih locirati. Godine 1933. nova je vlast procjenjivala da ih je od pola milijuna do 600 tisuća u ukupnom stanovništvu tadašnje Njemačke. Hitler, naravno, nije bio prvi tiranin opsjednut antisemitizmom i progonom Židova, ali je bio prvi koji je imao mogućnost korištenja tehnologije u tu svrhu, pa je tu mogućnost i iskoristio.

IBM i holokaust

Nacistima Židove nisu predstavljali samo oni koji su bili aktivni vjernici i koji su židovstvo prakticirali javno. Kad bi tome bilo tako, onda bi im posao utvrđivanja "untermenscha" bio relativno lagan. Posao je bio puno kompleksniji. Trebali su evidentirati i sve one druge koji su bili židovskog podrijetla, trebalo je pronaći sve one već asimilirane, kao i sve one u mješovitim brakovima, pa čak i one preobraćene na kršćanstvo. Tek nakon što svi Židovi budu identificirani moglo se krenuti u akciju konfiskacije njihove imovine, njihove getoizacije, deportacije i konačno – njihove eksterminacije. Pretraživanje tog ogromnog broja knjiga rođenih, komunalnih, crkvenih i državnih popisa, najprije u Njemačkoj, a onda i diljem Evrope, predstavljao je velik zadatak unakrsnog indeksiranja. Sve to zahtijevalo je računarsku tehnologiju. Ali, kompjutera tada nije bilo. Međutim, postojao je IBM. Riječ je o računarsko-informatičkoj tvrtki s poviješću, danas duljom od stotinu godina. Ta američka tvrtka poseban financijski uspon doživljava tridesetih godina prošlog stoljeća kad prihvaća ponudu novih vlasti u Njemačkoj da osmisli i implementira novi sustav za popis stanovništva, a zapravo sustav praćenja i lociranja Židova i drugih progonjenih skupina u nacističkoj Njemačkoj. IBM je već ranije uspješno evidentirao nezaposlene u Americi, pa što onda ne bi i Židove u Njemačkoj. Ostalo je povijest.

Zloupotreba je bilo i kasnije. U toku Drugog svjetskog rata američka administracija je mrtva-hladna iskoristila popis stanovništva i na temelju tih podataka je locirala američke državljane japanskog podrijetla i njih oko 200 hiljada deportirala u logore, kao oblik osвете za japanski napad na Sjedinjene Države.

Popis je često detektirao i rasističku politiku u pojedinim državama. Tako se Aboridžini u Australiji sve tamo do sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća nisu računavali u regularno stanovništvo, pa kao takvi nisu ni brojani na popisu. Tako su se na australskim popisima do 1967. godine uredno brojali bijelci, ovce i dingosi, ali – Aboridžini ne! Ili drugi slučaj. Prvi popisi u Sjedinjenim Državama, koji se redovito odvijaju od 1790. godine, bili su krajnje restriktivni prema crnačkom stanovništvu. Naime, jedan afro-američki rob na američkim popisima sve tamo do pred kraj 19. stoljeća vrijedio je kao tri petine jednog bijelca.

U Hrvatskoj, velimo, popis nema takve dramatične rasističke posljedice kao u navedenim primjerima. Statistika se ovdje upotrebljava više za to da forenzički konstatira eliminaciju neke populacije, ta administrativna mjera služi da se hladno konstatira nestanak jednog dijela stanovništva i da evidentira poraznu situaciju s terena. Ništa osobno, samo "kvalitetan posao"!

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (39)

ЦРНИЛО У
ЕВРОПИ

Још се не зна како ће се окончати украинска катастрофа, но како год то заврши једна ће епоха отићи у историју те стога није нелогично да се људи и у нашим крајевима замисле над својом судбином тим више што смо сви овдје на Балкану тек сирак тужни без игдје икога

пише: **Горан Бабић**

Ако је некад и кружио над Европом (у вријеме Мусолинија, Салазара, Франка, Антонескуа те Хитлера и осталих) баук црнила, тај више не кружи. Није нестао, ишчезнуо, већ се напосто спустио на земљу, на еуропско тло. Европа је, дакле, поцрнила, чему су понајмање допринијели тамнопути мигранти из Сахаре, а понајвише бијели криминалци из Америке. Можемо ли данас замислити да је у вријеме Стаљиновог тријумфа над Трејм Reichом највећа европска лијева партија (француска КП) била дубоко стаљинистичка? Како да то замислимо сад кад у Европи љевице готово да нема? Нема, додуше, ни Стаљина чије су заслуге за овакву судбину лијеве идеје несумњиво највеће.

Шта сад да се ради кад више нема Арагона, Елијара, Сартра, Алтисера па ни оних нешто млађих (Фукоа, Барта, Дериде, Лакана, великих имена љевице?) Сад кад је један Финкелкраут француски академик? Један од четрдесеторице бесмртника.

Није битно другачије ни у другим већим европским земљама (Италија, Британија, Њемачка, Турска, Грчка...), да остало не спомињемо. А најпосебнија од свих је управо Русија, на челу с патријархом Кирилом и идеологом Дугином. Мађарску нећемо помињати, хонведи су од моје родбине гулаш справљали, Ивица је Марицу на гробље тјерао, под лед дунавски бацао...

Али није десница крива што је тако жилава и жива. Ако се и од

противника/непријатеља треба учити, онда се то свакако не смије радити као Пеђа Грбин ког сам слушао (на ТВ) како трабуња у склопу прославе (обиљежавања?) 30 година од оснутка ХОС-а. Наводни вођа (тренутни, садашњи) љевице у Хрвата сав свој бијес у тој емисији није усмјерио на збивања у Лори, већ се обрушио на Путинову улогу у Украјини! Питао сам прије много година (можда већ педесет) у једном интервјуу Гинтера Граса (тад још неоткривеног присташе наци-омладине) због чега су његови социјалдемократи (читај либерали) тридесетих година оног вијека жешће нападали Телмана него Хитлера, а он је казао да је Телман био везан за Стаљина. За кога ли је, драги Боже, у Хрватској данас везан Пеђа Грбин, та празна бова на страшној пучини? Али заборавимо ситњез чак и кад је крупна.

Можемо ли данас замислити да је у вријеме Стаљиновог тријумфа над Трејм Reichом највећа европска лијева партија (француска КП) била дубоко стаљинистичка?

Овај текст настаје у времену кад се још не зна како ће се окончати украинска катастрофа, но како год то заврши једна ће епоха отићи у историју те стога није нелогично да се људи и у нашим крајевима замисле над својом судбином тим више што смо сви овдје на Балкану тек сирак тужни без игдје икога. Ми смо, наиме, она трава која страда кад се слоновидови побију. Она је већ увела, прекрило ју је црnilо.

Оптимисти свеједно вјерују да само што није свануло и да је оно што у даљини жмирка и трепће легендарни излаз из тунела. Бадава им је тумачити да је то новоизмишљена свијетлећа јешка, мамац за будале и наивне незналице, за оне што не виде да је феудализам трајао дуље од петнаест вијекова и да робови и данас постоје (само се друкчије зову ови чијим месом садашњи трговци тргују).

Јест дакако да је човјечанство од Рима на овамо нарасло од једне на 7-8 милијарди али се несрећа није промијенила. Једном гариб, вазда сиротиња – рекао би стари Вук.

REZULTATI POPISA POKAZALI SU DRAMATIČAN PAD BROJA SRBA

NEŠTO TREBA HITNO MIJENJATI

Rezultati tri posljednja popisa stanovništva ukazuju na kontinuirano opadanje ukupnog broja stanovnika u odnosu na 1991. godinu. U tih 30 godina broj stanovnika pao je za 19%, sa 4,78 na 3,87 milijuna, dok je broj izjašnjenih Srba zadnje tri decenije smanjen za 79%, sa 581.663 u 1991. na 123.892 u 2021. godini ili četiri puta više u odnosu na ukupno stanovništvo

PIŠE: **Paulina Arbutina**

Hrvatska je u deset prethodnih godina osiromašena za 413.056 građana. Pokazali su to konačni rezultati Popisa stanovništva 2021. godine koje je objavio Državni zavod za statistiku. Treći popis po redu od ratnih zbivanja i prvi kako je Hrvatska dio Evropske unije rezultirao je brojkom od ukupno 3.871.833, dok je '11. godine popisano 4.284.889 stanovnika. Crnoj statistici doprinosi i kontinuirani trend po kojem udio najstarijeg stanovništva, iznad 65 godina iznosi 22,5 posto, od 50 do 64 godine 21,4 posto, a najmlađeg stanovništva od 0 do 14 godina tek je 14,3 posto, dok je još manji udio mladih između 15 i 24 godine, čiji udio iznosi tek 10,3 posto... No, tu činjenicu u hrvatskoj javnosti ublažava jedan drugi podatak da je novi popis donio više izjašnjenih Hrvata i to 91,6 posto, dok je prije deset godina taj postotak iznosio 90,4 posto. Još bolja utjeha, pogotovo desno orijentiranom dijelu, jeste podatak da je izjašnjenih Srba još manje nego prije deset godina. Točnije da su konačno svedeni na onih vidovitih Tuđmanovih 3 posto prognoziranih još ranih devedesetih godina.

Broj izjašnjenih Srba u Hrvatskoj 30 godina nakon početka ratnih sukoba, 20 godina nakon najintenzivnijeg povratka i osam godina nakon ulaska Hrvatske u Evropsku uniju iznosi 3,2 posto odnosno 123.712, dok se prije deset godina u Hrvatskoj izjasnilo 186.633 Srba. Gledajući malo dalje u

prošlost, uoči samih ratnih sukoba 1991. godine, u Hrvatskoj se izjašnjavalo 581.663 Srba. Općenito gledajući, pad broja Srba uklapa se u opće trendove smanjivanja ukupnog broja stanovnika Hrvatske. Rezultati tri posljednja popisa stanovništva 2001., 2011. i 2021. ukazuju na kontinuirano opadanje ukupnog broja stanovnika u odnosu na popis iz 1991. godine. U tom je razdoblju broj stanovnika pao za 19%, s 4.784.265 u 1991. na 3.871.833 u 2021. Slijedom navedenog, ne čudi ni manji broj popisanih Srba. Međutim, broj izjašnjenih Srba je u trideset godina smanjen za 79%, sa 581.663 u 1991. na 123.892 u 2021., ili četiri puta više u odnosu na ukupno stanovništvo. Gledajući po razdobljima između dva popisa, ukupan broj popisanih stanovnika je u 2001. bio manji za 7% u odnosu na 1991., 2011. popisano je oko 3,5% manje stanovnika u odnosu na 2001., dok je u razdoblju od 2011. do 2021. pad ukupnog broja stanovnika iznosio oko 10%. Istovremeno, broj Srba je od 1991. do 2001. pao za oko 65% te za 7,4% od 2001. do 2011., dok je u 2021. popisano 34% Srba manje u odnosu na deset godina prije.

Sa regionalne razine broj izjašnjenih Srba pokazuje također konstantni pad. Županija koja kroz protekle tri decenije broji najveći broj Srba u Hrvatskoj jeste Vukovarsko-srijemska županija od 31.644 Srba 2001. do posljednjeg popisa i 19.309, slijedi zatim Osječko-baranjska županija sa 28.866 Srba 2001. do 15.408 Srba. Nakon hrvatskih županija sa istoka, najbrojnija županija po broju Srba je Sisačko-moslavačka koja je sad već daleke povratničke 2001. godine brojala više Srba od Vukovarsko-srijemske županije danas. Sisačko-moslavačka županija, u vrijeme povratka bila je županija sa najvećim brojem Srba povratnika. Godine 2001. u Sisačko-moslavačkoj županiji živjelo je čak 21.617 Srba. Brojka 20 godina poslije pala je na svega 12.153 izjašnjenih Srba. Sljedeća „povratnička“ županija po broju Srba bila je Karlovačka gdje se 2001. izjasnilo 15.651 Srbin a 2021. samo 8683. Sljedeća po redu je Šibensko-kninska gdje se na popisu stanovništva 2001. izjasnilo 10.229 Srba, a dvadeset godina kasnije 8064. odnosno doživjela je jedan od manjih padova broja izjašnjenih Srba u županijskim granicama. Jedna od rijetkih županija koja je u demografskom plusu po broju izjašnjenih Srba u periodu između 2001. i 2021. jeste Zadarska županija gdje se na prvom poslijeratnom popisu izjasnilo 5716 Srba, a zatim je do 2011. godine opstruirani i zakašnjeli proces povratka pokrenut što je rezultiralo i povećanim brojem Srba, njih ukupno 8184, dok je taj broj pao 2021. na 5955, ali i dalje veći broj nego 2001. Bje-

lovarsko-bilogorska je 2001. činila 9421 izjašnjenih Srba a na posljednjem popisu je broj sveden na 4946. Ličko-senjska županija je prije 30 godina brojala 6193 izjašnjenih Srba a 2021. 4062. Drastično smanjenje doživjela je Brodsko-posavska županija gdje se 2001. godine izjasnilo 5347 Srba a prošle godine evidentirano je svega 2170 Srba.

Jedna od rijetkih županija koja je u demografskom plusu po broju izjašnjenih Srba u periodu između 2001. i 2021. jeste Zadarska županija gdje se na prvom poslijeratnom popisu izjasnilo 5 716 Srba, a zatim je do 2011. godine opstruirani i zakašnjeli proces povratka pokrenut što je rezultiralo i povećanim brojem Srba

Što se tiče županija koje su bile izvan ratnih djelovanja devedesetih, broj Srba je također u konstantnom padu bez obzira na sve migracije srpskog stanovništva iz ruralnih krajeva u veće gradske centre, posebno u Istru i Hrvatsko primorje. Primorsko-goranska županija je 2001. godine brojala 15.005 stanovnika, a dvadeset godina poslije broj je pao na 10.419. Susjedna i perspektivna Istarska županija je 2001. godine bilježila je 6.613 dok na posljednjem popisu taj je broj sveden na 5778. Broj Srba u poslijeratnim godinama padao je i u glavnom gradu bez obzira što su putevima studiranja, boljeg zaposlenja dolazili Srbi iz krajiških krajeva Hrvatske. Godine 2001. u Zagrebu se izjasnilo 18.811 pripadnika srpske zajednice, 2011. 17.526 i 2021. samo 12.034. U periodu između prvog i drugog poslijeratnog popisa broj stanovnika u okviru jedne županije rastao je jedino u Istarskoj županiji, neznatno u Ličko-senjskoj, Zadarskoj županiji i Kninsko-šibenskoj. Ali po pravilu, između drugog i posljednjeg, trećeg popisa, brojevi izjašnjenih Srba u svim su županijama padali.

Kako masa pokreće svijet, pa tako i sela, općine i gradove, broj Srba po karakterističnim, povijesno-tradicionalnim mjestima sa autohtonom srpskom zajednicom kretao se u korak sa njihovim kretanjem na državnoj i županijskoj razini. Od prvog do trećeg poslijeratnog popisa padajuću putanju broja izjašnjenih Srba imali su skoro svi hrvatski gradovi sa značajnim brojem Srba, kao na primjer Vukovar od 10.412 Srba 2001. godine do 6890 Srba 2021., u Belom Manastiru taj se broj smanjivao od 2920 Srba do 1605 Srba, u Petrinji je padao broj izjašnjenih Srba od 2809 do 1601. Padajući trend u protekle dvije decenije bilježili su i hrvatski gradovi van zona ratnih djelovanja u kojima je proteklih decenija bio otvoren proces stambenog zbrinjavanja za nekadašnje nosioce stanarskog prava koji su te gradove napuštali 1991.

godine, ali taj proces više socijalnog nego političkog programa, nije utjecao na povećanje Srba u tim urbanim mjestima.

Broj izjašnjenih Srba u Osijeku padao je od 8767 2001. godine do 4188 Srba 2021., Slatina je doživjela pad od 1532 do 869 izjašnjenih Srba. Trend opadanja broja Srba u poslijeratnim decenijama nije zaobišao ni Karlovac od 5076 do 2840, ni Rijeku od 8946 do 5537, ni Pulu gdje se broj kretao od 3415 do 661. Smanjenje broja izjašnjenih Srba doživio je i Zadar od 2382 do 1371 kao i Split od 3047 do 1495. Nekadašnji bazeni odakle su se stoljećima popunjavali hrvatski gradovi srpskim stanovništvom doživjeli su u posljednjih 10 godina stravičan demografski krah. U gradu Kninu, između dva posljednja popisa, broj izjašnjenih Srba smanjio se od 3551 do 2492, u Gračacu, od 2118 do 1360, u Donjem Lapcu od 1704 do 1082, u Vojniću od 2130 do 1385, Glini od 2549 do 1462, Dvoru od 4001 do 2015...

Nakon navedenih brojki nameće se zaključak da su unatoč asimilaciji, pripadnici srpske zajednice danas najbrojniji uglavnom u gradskim sredinama. Iako su to u odnosu na doba prije tridesetak godina tek ostaci ostataka, a i oni uglavnom utopljeni u masi, za srpsku zajednicu predstavljaju prave, zlatna vrijedne otoke. Neumoljivim brojka pridružuju se i besperspektivnost opustjelih, krajiških krajeva i sveopći negativni ekonomski trendovi i prognoze. Ekstremni pad autohtonog stanovništva problem je hrvatske države, ali i lokalne sredine i naroda koji tu ostaje živjeti. Uslijed velikog pada broja stanovnika, sve teže će se ekonomski opravdavati infrastrukturni projekti u ionako zamrlim i decenijski zanemarenim krajevima. Recimo, da bi izgradili vodovod, treba postojati odgovarajući broj stanovnika koji će taj vodovod koristiti jer u protivnom taj višemilijunski projekt bit će u gubitku. Ali, pitanje je i koliko ti projekti zadržavaju mlado stanovništvo.

Ono što se ovih dana pri analizi konačnih rezultata popisa stanovništva 2022. godine slučajno ili namjerno zaobilazi jesu migracijska kretanja i državne politike prema područjima Hrvatske koja su bila obuhvaćena ratnim zbivanjima. Prije svega na neuspjeli proces povratka srpskog stanovništva iz izbjeglištva po mjestima gdje su oni prije ratnih sukoba činili izrazito visok postotak. Za potrebe UNHCR-a 2007. i 2011. godine sociolog sa Filozofskog fakulteta Dragan Bagić, u suradnji sa Milanom Mesićem, proveo je jedino istraživanje o srpskoj povratničkoj populaciji. Tokom tog istraživanja utvrđeno je da od 130.220 registriranih povratnika samo 33 posto njih je živjelo u Hrvatskoj, 39 posto je trajno prebivalo izvan zemlje, 15 posto preminulo, a 13 posto onih za koje nije bilo pouzdanih informacija gdje žive.

O perspektivi opstanka na ratom poharanim područjima govore i podaci o povratku srpskog stanovništva, čiji je vrhunac bio 2000., kada su to učinile 17.483 osobe. Već sljedeće godine bilo je svega 11.867 povratnika, 2003. samo 9280, 2005. godine 5261, a dvije godine potom 2137. Godine 2009. u Hrvatsku se vraća 710 povratnika, 2011. njih 305, a 2012. samo 55; u 2013., godini ulaska Hrvatske u EU, broj stanovnika se povećao za 500 povratnika, da bi se lani u domovinu vratilo svega 48 osoba srpske nacionalnosti. U isto vrijeme, u Srbiju je ponovno bilo otišlo oko 35 tisuća povratnika, sudeći barem prema ne sasvim jasnom podatku Državnog zavoda za statistiku, koji do 2015. i velikih ekonomskih migracija prema zapadnim zemljama pokazuje da su Srbija i BiH najčešća odredišta onih koji napuštaju Hrvatsku.

Kako broj izjašnjenih hrvatskih državljana srpske nacionalnosti u ukupnom udjelu stanovništva određene lokalne i regionalne sredine utječe na ostvarivanje prava srpske zajednice temeljenih na Ustavnom zakonu o

pravima nacionalnih manjina, rezultati posljednjeg popisa posebno su se s nestrpljenjem očekivali u pojedinim, graničnim sredinama sa brojem Srba u ukupnom stanovništvu. U toj računici, za ulogu u izvršnoj vlasti na lokalnoj razini, mjesta zamjenika načelnika ili gradonačelnika postavljena je crvena crta ispod 15 posto, na županijskoj razini za mjesto zamjenika župana zacrtano je 5 posto Srba u ukupnom stanovništvu unutar granice određene županije, te pet posto na lokalnoj razini za mjesto vijećnika u predstavničkom tijelu, odnosno općinskom, gradskom vijeću.

U gradu Kninu, između dva posljednja popisa, broj izjašnjenih Srba smanjio se od 3551 do 2492, u Gračacu, od 2118 do 1360, u Donjem Lapcu od 1704 do 1082, u Vojniću od 2130 do 1385, Glini od 2549 do 1462, Dvoru od 4001 do 2015...

Posljednji popis srpskoj zajednici donio je samo kriterije za gubitak prava na mjesta u izvršnoj ali i predstavničkoj vlasti, te čak u pojedinim mjestima i na pravo za formiranje savjetodavnih vijeća srpske nacionalne manjine na lokalnom nivou. Ispod graničnih pet posto na županijskoj razini našli su se Srbi u Bjelovarsko-bilogorskoj, Virovitičko-podravskoj i Požeško-slavonskoj županiji, gdje srpska zajednica gubi mjesto zamjenika župana iz svojih nacionalnih redova. Srbi u Primorsko-goranskoj županiji kratko su konzumirali pravo na zamjenika župana kojeg su dobili na popisu iz 2011. a 2021. izgubili. Pravo na zamjenika gradonačelnika srpska zajednica izgubila je u Pakracu gdje je udio Srba pao ispod graničnih 15 posto, kao i zamjenika načelnika u općinama Rasinja, Podgorača, Viljevo i Dragalić. Između dva popisa naročito do usijanja politizirano je pitanje prava srpske zajednice na dvojezičnost u gradu Vukovaru gdje su ostvarili to pravo na temelju rezultata popisa iz 2011. Dvojezičnost je izgubio i grad Vrbovsko te općina Donji Kukuruzari. Međutim, pravo dvojezičnosti nikada u tim sredinama kao i u mnogim drugim nikada nije do kraja u potpunom i sveobuhvatnom obliku niti konzumiran.

Potpredsjednik SKD-a „Prosvjeta“ i autor knjige „Nacionalne manjine u Hrvatskoj“ iz 2005. Siniša Tatalović analizirao je rezultate prošlogodišnjeg popisa i buduću primjenu Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama sukladno dobivenoj statistici.

– Očekivao sam pad broja pripadnika nacionalnih manjina jer je on povezan s padom ukupnog broja stanovništva u Hrvatskoj. Međutim, kod nacionalnih manjina došlo je do drastičnog smanjenja, čak i kod onih nacionalnih zajednica, kao što su Talijani, Mađari i Česi za koje bi mogli reći da tradicio-

nalno imaju dobru poziciju, položaj i infrastrukturu za realizaciju svojih programa. Sve je to bilo očekivano s obzirom da su pripadnici srpske zajednice kao i pripadnici drugih nacionalnih manjina u prosjeku 10 godina stariji od većinskog naroda. Posebno u lošoj situaciji nalaze se pripadnici srpske zajednice. Na srpskoj je zajednici da napravi analizu da li smo mogli napraviti više, da se veći broj ljudi izjasni pripadnicima srpske nacionalne zajednice – objašnjava Tatalović napominjući da je najlošiji broj što se tiče srpske zajednice smanjenje broja izjašnjenih Srba u Zagrebu koje se po Tataloviću nije trebalo dogoditi.

– Tu smo svi mi koji se bavimo manjinskim pravima na neki način podbacili. Smanjivanje broja Srba u Zagrebu sa 46.196 koliko nas je bilo 1991., čak i sa broja iz popisa 2011. koji je iznosio 17.500 na 12.034 je težak udarac za sve nas. Ne smijemo zaboraviti da je u glavnom gradu sva srpska infrastruktura, kao i koliko se financijskih sredstava izdvaja za srpsku zajednicu. U Zagrebu su „Prosvjeta“, SNV, VSNM Grada Zagreba i druge organizacije. Naravno, možemo reći i razumjeti da je veliki grad, različiti pritisci, da su se ljudi željeli sačuvati od neugodnih situacija. Mi smo u Zagrebu tek ove godine pokrenuli C model obrazovanja na srpskom jeziku i pismu po zagrebačkim osnovnim školama što je pokušaj da se spasi jedan dio identiteta tih mladih ljudi koji će dalje imati snage i moći izjašnjavati se kao pripadnici srpske zajednice. Ali ipak brojka izjašnjenih Srba u Zagrebu je porazna – ističe potpredsjednik „Prosvjete“ Siniša Tatalović.

Unatoč asimilaciji pripadnici srpske zajednice danas su najbrojniji uglavnom u gradskim sredinama. Iako su to u odnosu na doba prije tridesetak godina tek ostaci ostataka, a i oni uglavnom utopljeni u masi, za srpsku zajednicu predstavljaju prave, zlata vrijedne otoke

Prisjetimo se, srpske institucije u Hrvatskoj za popis stanovništva 2021. bile su osmislile kampanju “Budi e-Srbin!” kojom su pozivali pripadnike srpske nacionalne manjine na korištenje sustava e-Građani te ih informirali o novoj mogućnosti tzv. samopopisivanja od kuće. Bila je izrađena internetska stranica e-Srbin na kojoj su objavljene tehničke upute za popis, a objašnjavano je i koja sve prava srpske zajednice u Hrvatskoj proizlaze iz službenog brojnog stanja.

– Na područja koja su bila zahvaćena ratom vratilo se većinom starije stanovništvo. Biologija je učinila svoje. Ako je netko kad se vratio devede-

setih godina imao tada 60 godina, mala je vjerojatnost da je on sada među živima s obzirom na uvjete života i traume sa kojima su se ti ljudi suočavali i koje su sve nedaće prolazili. U tim našim ruralnim krajevima, postoji jedan paradoks koji ne postoji ni u jednoj drugoj zemlji. Ti krajevi koji su bogati šumom gdje su ljudi okruženi drvnom masom, plaćaju kubični metar drva kao da žive u Zagrebu. Nema razlike. To ljudi u tim mjestima ne mogu preživjeti – navodi Tatalović, upozoravajući da bi Hrvatska trebala primijeniti princip stečenih prava u obliku dvojezičnosti i participacije u vlasti, koji se početkom devedesetih nisu uskraćivali tad već postojećim nacionalnim manjinama iz Jugoslavije: Talijanima, Mađarima, Česima, Rusinima, Ukrajinima, Slovacima.

Svi mi koji se bavimo manjinskim pravima na neki smo način podbacili. Smanjivanje broja Srba u Zagrebu sa 46.196 koliko nas je bilo 1991., čak i sa broja iz popisa 2011. koji je iznosio 17.500 na 12.034 je težak udarac za sve nas, objašnjava Tatalović

No, postavlja se pitanje koja su to stečena prava za novonastalu nacionalnu manjinu u Hrvatskoj – srpsku. Jer Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina ne propisuje koja su, ali se njihov sadržaj može utvrditi iz obrazloženja Konačnog prijedloga Ustavnog zakona u kojem je navedeno: „u dijelu u kojem se ostvarivanje određenih prava i sloboda veže uz 'stečena prava' ovom odredbom obuhvaćena su ona prava koja je Republika Hrvatska prihvatila pismom Vlade Republike Hrvatske Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda, od 13. siječnja 1997. za završetak mirne reintegracije regiona pod prijelaznom upravom“. U prijevodu, odredba o poštovanju stečenih prava odnosi se dakle na prava Srba na nekadašnjem području UNTAES-a, odnosno za područje Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema, a koja su zajamčena i stečena temeljem navedenog Pisma Vlade Republike Hrvatske Vijeću sigurnosti UN-a i koja su stupanjem na snagu Ustavnog zakona postala dijelom nacionalnog zakonodavstva.

– Politička zajednica bi trebala biti svjesna negativnih demografskih trendova i pokazati dobru volju kako bi država primjenila načelo afirmativne akcije i ne reducirati prava nacionalnih manjina. Svako reduciranje prava dovodit će do daljeg smanjivanja nacionalnih manjina a to bi bila tragedija za političku zajednicu. Smatram da bi trebalo 2011. godinu uzeti kao bazičnu godinu za daljnji nastavak ostvarivanja prava nacionalnih manjina.

Sasvim je jasno da su te škare i matematika nakon rezultata neupitni ali politika je život, treba pratiti život i politika je umijeće mogućeg i trebalo bi senzibilizirati javnost da se ta prava sačuvaju. Ustavni zakon o nacionalnim manjinama garantira pravo na dvojezičnost ali ona se ne provodi, ako tu odluku ne donese lokalna samouprava. Tako se može i obrnuto napraviti. Nažalost, mi imamo politiku koja ima narativ: što gore to bolje – govori Tatalović, dodajući da ono što je optimistično jeste da je Hrvatska od prošle godine iz iseljeničke zemlje postala useljenička, odnosno da se više ljudi doselilo nego što se odselilo iz naše zemlje.

– Na vrhu zemalja iz kojih su ljudi doselili i privremeno se nastanili u Hrvatskoj prvenstveno zbog posla, jesu Srbi. To su većinom ljudi koji dolaze na šest mjeseci, imaju privremeni boravak, ali našim srpskim organizacijama nekako te grupe ljude prolaze ispod radara. Međutim, Srbi koji u Hrvatsku doseljavaju mahom iz Srbije i Bosne i Hercegovine predstavljaju potencijal koji bi se mogao prelići u našu zajednicu. Samo je pitanje hoće li se organizacije srpske zajednice i dalje baviti dalekom prošlošću i komemoracijama ili će se početi baviti živim ljudima i aktuelnim potrebama zajednice. Srpske organizacije bi trebale biti servis tim građanima iz Srbije i BiH na njihovom putu ka ostvarivanju trajnijih prava u Hrvatskoj. Mi tim ljudima moramo dati neku vrstu utočišta, prihvatilišta gdje bi oni mogli iskazivati svoj identitet. Ti građani koji dolaze u Hrvatsku znaju da ovdje žive Srbi, ali nas ne vide. Jedan dio krivice je i u našim organizacijama koje su inertne da bi privukle nove ljude i uključili ih u programe. Kad u Zagrebu recimo organiziramo neku predstavu, teško skupimo desetak ljudi. Mi smo vidljivi sami sebi, unutar sebe. I vidljivi smo javnosti kroz narativ naših političkih predstavnika – navodi Tatalović.

Pravni stručnjak i autor nekoliko SNV-ovih biltena o položaju i pravima srpske zajednice u Hrvatskoj Ljubo Mikić ističe da je dramatičan pad broja Srba rezultiran ratnim zbivanjima devedesetih, egzodusom srpskog stanovništva u "Oluji", ali i nasljeđenim, još uvijek neriješenim statusnim, egzistencijalnim, imovinsko-pravnim problemima iz vremena prije ulaska Hrvatske u EU.

– Svakako tu treba istaknuti opstrukciju „manjinskih povrataka“ Srba i održivosti tih povrataka, brojne prepreke u priznavanju širokog spektra stečenih prava, izloženosti netoleranciji i diskriminaciji u različitim sferama života, uključujući i stvaranje preduvjeta za rješavanje širokog spektra egzistencijalnih izazova, naročito u slabije razvijenim i ratom pogođenim područjima, kao i otežanu integraciju. Ipak, u razdoblju prije popisa stanovništva 2011. primijećeni su i neki pozitivni iskoraci i napretci, na što je, u najvećoj mjeri utjecala ambicija hrvatskih vlasti da ubrzaju proces evropskih integracija te, s tim u vezi, „ohrabrivanje“ predstavnika međunarodne zajednice – ističe Ljubo Mikić dodajući da nacionalne manjinske politike i pripadajući strateški dokumenti usvojeni i provođeni u prethodnom razdoblju, očigledno nisu polučili zacrtane ciljeve.

– Čini se da su u nemaloj mjeri koristili tek zadovoljavanju forme. Opravdano se nameće i pitanje jesu li programi i aktivnosti srpskih manjinskih institucija prilagođeni ključnim potrebama i suštinskom rješavanju egzistencijalnih i identitetskih problema s kojima se Srbi suočavaju, imajući između ostalog u vidu dobnu strukturu i specifične lokalne potrebe potencijalnih korisnika. Činjenica je da kod dijela Srba netolerancija i diskriminacija također negativno utječu na slobodu izjašnjavanja o nacionalnoj

i vjerskoj pripadnosti. Međutim, smatram da se tako velik pad broja Srba evidentiranih popisom 2021. tek u vrlo maloj mjeri može pripisati strahu od izjašnjavanja. Naime, položaj Srba u Hrvatskoj je bio znatno nepovoljniji u vremenima popisa 2001. i 2011. i ne postoji racionalno objašnjenje zašto bi se oni koji su se tada izjasnili kao Srbi, ili bar značajniji dio njih, sada plašio da uradi isto. Svjedoci smo izgradnje i jačanja srpskih manjinskih institucija u prethodnom razdoblju, dok s druge strane broj pripadnika zajednice koje bi od njih trebale imati neke koristi nezaustavljivo i drastično opada – samokritično iznosi Mikić.

Vijesti o rezultatima popisa na prostoru jedne od geografski i povijesno najvećih i danas najpustijih hrvatskih regija, Lici, nisu donijele nikakvo iznenađenje. S godinama, kako se biološki gase staračka domaćinstva iz povratničkog perioda, tako i sve je manje dolazaka njihovih potomaka u zavičajno krilo. Zamjenik župana iz srpskih redova Ličko-senjske županije Milan Uzelac kaže da su Srbi u Lici doživjeli demografski slom, ali da se ovaj put srpska zajednica uspjela izvući bez većih „šteta“ po ostvarivanju prava zasnovanih na kriterijima po Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina .

Svako reduciranje prava dovodit će do daljeg smanjivanja nacionalnih manjina a to bi bila tragedija za političku zajednicu. Smatram da bi trebalo 2011. godinu uzeti kao bazičnu godinu za daljnji nastavak ostvarivanja prava nacionalnih manjina, kaže Tatalović

– Od prijeratnih gotovo 49.000 Srba, sad nas ima 4000. Jedva devet posto od prijeratnog broja. Ilustracije radi, na području Gospića prije rata bilo je 9000 Srba, negdje oko 50 posto, sad nas ima 420. Što se tiče Like, nigdje nismo izgubili statusno pravo osim u gradu Otočcu gdje smo pali na 4,97 izjašnjenih Srba i u općini Brinje gdje srpska zajednica ubuduće neće na lokalnim izborima birati vijećnika. Ali i to mjesto dosad je recimo u Brinju konzumirala Hrvatska seljačka stranka koja je na svojoj listi postavljala osobu srpske nacionalnosti. U Perušiću smo ostali iznad 5 posto, ali tamo na svojoj listi uvijek rezervirano mjesto za Srbina ima HDZ. Rezultati popisa osigurali su nam u Udbini mjesto zamjenika načelnika sa 42 posto, ali smo pali dvostruko u odnosu na 2011. U Korenici još uvijek imamo debelu prednost nad famoznom crtom od 15 posto i tu činimo 22 posto u ukupnom udjelu. U Lovincu smo uspjeli sa 15,1 posto zadržati mjesto zamjenika načelnika kojeg također konzumiraju Srbi iz redova političkih stranaka bez srpskog predznaka, ovog puta SDP – objašnjava Uzelac.

– Jedino malo iznenađenje dogodilo se u općini Vrhovine gdje je broj Srba pao ispod 50 posto. Razlog što je popisivač u rubriku narodnost krivo upisivao vjersku pripadnost. Umjesto 62 posto Srba, imamo 15 posto vjerski izraženih i 47 posto Srba i 33 posto Hrvata. Tu smo izgubili stotinjak Srba na koje smo „računali“ i na regionalnom nivou. Na nivou županije smo na 9,5 posto, što je realno stanje. Ali usudio bi se reći da ni to baš nije realan broj, nažalost. Možda nas je čak i 20 posto manje, pogotovo u zimskim mjesecima – objašnjava Uzelac i dodaje da srpska zajednica više neće imati pravo na Vijeće srpske nacionalne manjine u Gospiću, gdje je brojka Srba pala na 3,5 posto, ali ga ni u prošlom mandatu nismo uspjeli konstituirati. Za deset godina, mi u Lici, borit ćemo se da prijeđemo puki prag od 5 posto. Bit ćemo presretni ako tako bude. Na području cijele Like nemamo ni 100 djece koja pohađaju nastavu srpskog jezika i kulture po C-modelu. Tuga. Od tog broja čak 55 učenika dolazi iz osnovne škole u Donjem Lapcu. Također, u cijeloj Lici jedino u Donjem Lapcu imamo dvopismene natpise na cesti. Korenica ima 25 učenika srpske narodnosti i ni jedno ne ide na C-model. Da li je to krivica naših predstavnika, ravnatelja škole, roditelja ili nekog četvrtog, ne znam. Pokušavali smo svašta da animiramo roditelje i djecu, ali bezuspješno. To je apsurd – navodi Uzelac, prisjećajući se Like iz vremena svog djetinjstva.

– Kad sam 1995. godine završio osmi razred, na području naše općine bilo je 500 učenika osnovne škole, od toga 495 srpske nacionalnosti. Sad na cijelom području ima samo 80 učenika i od toga samo 15 srpske. U samo 25 godina, mi smo od 500 učenika srpske nacionalnosti pali na 15. Kako se zove ta pojava? I gdje smo mi za deset godina. Čak i po našim selima roditelji svoju djecu, još prije škole, oblače u dresove hrvatske reprezentacije. Sad nam je iz Udbine dvoje učenika otišlo u srednju školu u Gospiću, i vjerujem da je tu kraj po njihovom nacionalnom identitetu u budućnosti. Jednostavno će se pretočiti u većinu. Nažalost, postojanje naših vijeća svodi se na komemoracije i slave. Ako se ide negdje na put, plati se izlet, kupi vijenac, i to su naša vijeća. Nепрепознатљива u široj zajednici. U našoj nacionalnoj anamnezi mladi nemaju nikakvu želju za društveno-politički rad. U naše ruralne sredine prelio se trend iz velikih gradova po kojima se djeca ne samo iz miješanih brakova izjašnjavaju kao Hrvati i krste u katoličkoj crkvi. To je nekad bila pojava za Rijeku, Zagreb, sad je to došlo i u Udbinu, Korenicu – priča Uzelac dodajući da i razna, do skoro „jučer“ normalna pojava raznih narodnih okupljanja polako kopne.

Sve u svemu, rezultati popisa stanovništva '21. su rezultati svih dosadašnjih politika u modernoj hrvatskoj državi. Bez ikakve patetike, ljude i njihove sudbine ne bi trebali svoditi na broj i slovo na papiru. Složenost znanstvenih disciplina metodologije i statistike ne poznaju puteve prosječnog ljudskog života sa turbulentnih balkanskih prostora ispunjenih ratovima, migracijama i gubicima. Ipak rezultat jasno pokazuje kamo odlaze jata naroda sa ovih prostora. I dok naši krajevi neizvjesne prošlosti ostaju sve pustiji u nesigurnim rukama političkih elita, tamo negdje od Vrlike, preko Knina, Obrovca, Benkovca, Gračaca, Donjeg Lapca, Plaškog, Vojnića, Gline i Dvora, do Okučana, Pakraca, Voćina, i krajnje istočnih točaka, Belog Manastira i Vukovara, biološki sat nemilosrdno otkucava. Broj sa popisa od prošle godine, već je sad – manji. Mladih koji bi nadomjestili izgubljene brojeve i svojim životom ispunili puste kuće, nema. Perspektiva dvoiličnih i nejasnih politika nisu im dovoljna pozivnica za još jedan generacijski krug propuštenih šansi zavičaja.

GOVOR EPISKOPA BANATSKOG NIKANORA

KRIK PROTIV NEMORALA ILI MRŽNJA PROTIV MANJINA

Ono što je perfidna igra u liberalnoj demokratiji i prozapadnim režimima, jeste da se argument za borbu protiv govora mržnje zasniva na meri prevencije svakog govora. Takav restriktivni pristup nas dovodi da svaki govor koji vam se neće svideti, a koji je kritika, ocenite da ima potencijal da izazove mržnju, nasilje, društvenu štetu...

PIŠE: **dr Nenad Živanovski-Stolić**

U istom danu kada je svet obišla vest iz Njujorka da je fatva iz 1989. godine imama Ayatollaha Khomeinija bačena na Salman Rushdieja na žalost izvršena (na sreću neuspešno, ako je krajnji cilj trebalo da bude smrt pisca), jedan pop iz Banata uputio je svoju kletvu prema LGBT populaciji, sa željom za sličan završetak kakav se tražio u fatvi. S tom razlikom što se za realizaciju njegove kletve ne treba čekati na narednih trideset i tri godine, već se ista treba da ostvari što pre, a najkasnije do ovog septembra, za kada je bio najavljen EuroPrajdu u Beogradu.

Duhovnik, koji je kleo i proklinjao, bio je episkop banatski Nikanor. Njegovu trominutnu besedu o EuroPrajdu u Beogradu i aluziju na premijerku Anu Brnabić mediji su pisano preneli u ovim delovima: "Ako (njeno) ime izgovorim, onda ne mogu ime Božije izgovarati. Dozvolila je da njen rođeni brat bude otac njenog sina! Hoćemo li to tu prihvatiti, a vi znate o kome ja govorim to. Nit je naše vere, nit je našega porekla, nego neprijatelj! Njeni dedovi i roditelji su bili koljači srpskog naroda! I ona danas da nam propoveda, da nema ni oca, ni majku, nema dece... Čija su to deca?", upitao je Nikanor.

Kako su mediji dalje pisali, Vladika je zatim pozvao na obračun sa LGBT populacijom na EuroPrajdu: "Ustaćemo svi protiv toga. Ja prvi ovog momenta ustajem, već sam ustao! Ustajem i kunem! Prokleću sve one koji budu učestvovali u tako nečemu. Ja toliko mogu, da imam oružje, i to bih upotrebio, i tu silu bih upotrebio, samo da ga imam, ali ga nemam."

Iako je izrekao teške reči optužbe i eksplicitne mržnje prema jednom delu populacije, ovaj vladikin govor bi prošao skoro neprimećeno i bez širih odjeka i reakcija, da se na kraju istog dana, u svom gostovanju na TV Prva nije osvrnuo sam predsednik države Aleksandar Vučić. Pre njega, svoju reakciju je izneo još samo Čedomir Jovanović, koji sa celim bagažom kompromitacije koju vuče sa svojim imenom i večnom političkom funkcijom predsednika LDP-a, malo ko ga i registruje na radaru relevantnih političkih figura čije mišljenje ima nekakav uticaj i težinu za širu javnost.

Za razliku od Jovanovića, predsednika Vučića, zbog važnosti funkcije koju obavlja, mora se pažljivo slušati, čak i onda kada govori o stvarima za koje nema ustavna ovlašćenja ili sa svojim glasno izgovorenim razmišljanjima direktno utiče na institucije. Kako voli da laska sam sebi, Vučić često kaže da je „politički teškaš“, da je sa velikim političkim iskustvom, tako da i kada svojim izjavama izlazi izvan ustavnih ovlašćenja ili se meša u rad drugih institucija, on se vešto sakriva iza spasonosne ograde „da ovo govorim kao moje lično, privatno mišljenje, a ne kao predsednik države“.

Međutim, nije politički teškaš Vučić toliko naivan, da ne može razumeti da i kada predsednik države javno iznosi svoje lično, privatno, mišljenje kao običan građanin, da i to ima društveni odjek i uticaj i nesumnjivo predstavlja mešanje i pritisak na druge institucije.

A povodom izrečenih reči vladike Nikanora u njegovoj besedi, predsednik, u svojstvu običnog građanina, rekao je na Prvoj, da će vladika morati na sudu da dokaže da su dedovi Ane Brnabić bili ustaše i da su klali Srbe. Da li će ovo biti inicijalni pritisak na javno tužilaštvo da pokrene istražni postupak protiv episkopa, pa i tužbu, ostaje da se vidi.

Međutim, predsednik bi lako mogao da dobije i protivtužbu ako ne od istog tog tužilaštva, onda od pravnog zastupnika vladike Nikanora. Jer, iako episkop uopšte nije spomenuo ime premijerke Brnabić, nju je u odbrani jasno apostrofirao Vučić, koji je oklevetao Nikanora da je javno rekao da je Ana Brnabić imala odnose sa svojim bratom i da je od njega dobila sina.

Za razliku od šire javnosti, koja može, a i ne mora biti dobro informisana o privatnim odnosima premijerke, Vučić, kao njen saradnik i prijatelj, sigurno zna kako je Brnabićka dobila dete. A to je vantelesnom oplodnjom njene partnerke, uz doniranu spermu, koju je, po rečima vladike, donirao brat premijerke. Sigurno da Vučić ovo zna, ali u svojoj nameri da što više senzibilizira javnost kako bi osudila vladiku, posegao je za grozomorno tumačenjem reči episkopa, nadajući se da će šokiranost javnosti još više biti zgrožena od Nikanorovih reči, a predsednika i u ovom slučaju percipirati kao moralnu vertikalu, koja prosvetljuje šta je dobro, a šta loše u srpskom društvu.

**Sudeći po komentarima
Nikanorove izjave ispada
da su srpsko društvo, ali i
regionalno, po ovom pitanju,
više okrenuti tradicionalnim
i konzervativnim, hrišćansko-
porodičnim vrednostima, nego
što dele stavove sa Vučićem i
Jovanovićem**

Deo srpske javnosti, koji je čuo ili pročitao besedu vladike, jeste ostao šokiran i zgrožen, ali ne na način kako bi to Vučić želeo da bude, nego upravo onako kakvu je nameru imao vladika. Ako je istina u njegovim rečima, da je brat Ane Brnabić bio donor sperme njenoj partnerki, odnosno životnoj sa-putnici, onda se ta ista srpska javnost pita šta je Ana tom detetu!? Ako je po odredbama LGBT zajednice njena uloga aktivna, tj. da je ona „muškarac“ u istopolnoj ženskoj zajednici, onda bi trebalo da Ana bude otac detetu. Međutim, po neospornoj biološkoj polnoj odrednici, Ana je žensko, tako da detetu može biti samo majka ili maćeha. Sa treće strane, njena genetska povezanost sa donatorom sperme je određuje samo i isključivo kao tetku mališanu i ništa drugo. Saglasićete se jako komplikovano da bi običan čovek u Srbiji razumeo ove novoliberalne trendove, tendencije i vrednosti, a još manje da bi ih usvojio i prihvatio kao deo svog svetonazora. Jedva je prihvatio da je „Ana brat“, ali ovo bi baš bilo previše.

Svakako da će te nove vrednosti jedan deo inertne javnosti ignorisati, jedan deo, koji važi za liberalni, prihvatiti, a deo javnosti, koji je konzervativno-tradicionalni, odbaciti, osuditi, pa čak i aktivno se boriti protiv njih da ne postanu deo norme u srpskom društvu. Ako su reakcije u vidu komentara i lajkova koje su ostavili čitaoci i gledaoci besede episkopa, kako na Youtubeu, tako i po srpskim i regionalnim portalima, nekakav inicijalni ali i signifikantni barometar raspoloženja javnog mišljenja, ispada da su srpsko društvo, ali i regionalno, po ovom pitanju, više okrenuti tradicionalnim i konzervativnim, hrišćansko-porodičnim vrednostima, nego što dele stavove sa naprednim liberalom Vučićem i njegovim istomišljenikom Čedom Jovanovićem.

Jer ta i takva tradicionalna Srbija se odavno oseća prevarenom i izneverenom, jer joj se nameću vrednosti koje ona ne prihvata, a dovoljno je demokratski edukovana da zna da demokratija predstavlja ostvarenje želja i interesa većine, uz toleranciju prava i potreba manjine. Da, razume da tolerancija na drugi način ne znači ništa drugo nego trpeti i podnositi drugog zbog njegove različitosti. I u tome nema ništa spornog, jer ne postoji tradicionalista porodičnih vrednosti koji neće osuditi fizičko nasilje ili ubistvo nad pripadnikom LGBT zajednice zato što je peder ili lezbejka, jer, pobogu, svi smo mi prvo ljudi, pa tek onda hetero ili homoseksualci; ili da se neće saglasiti da LGBT manjina ima sva društvena prava, da homoseksualnost bude dekriminalizovana, da u svoja četiri zida rade šta hoće, imaju svoja mesta za socijalnu interakciju i aktivizam. Međutim, problem u Srbiji, a i ostatku regiona, je kada ta manjinska grupa, njihove vrednosti sa margine želi da nametne društvu kao mejnstrim, a demokratiju kao vladavinu većine, pretvoriti u dominaciju glasne i agresivne manjine nad ćutljivom i pacificiranom većinom, pod izgovorom tolerancije.

**Problem u Srbiji, a i ostatku
regiona, je kada ta manjinska
grupa, njihove vrednosti sa
margine želi da nametne
društvu kao mejnstrim, a
demokratiju kao vladavinu
većine, pretvoriti u dominaciju
glasne i agresivne manjine**

Zato i tolika podrška od onih koji su odgledali vladikinu besedu, jer je ona razumljena kao krik i jecaj potlačene većine od agresivne manjine, koja uz podršku stranih ambasada i njihovih medija razaraju tradicionalne porodične vrednosti u koje oni veruju. I to je esencija poruke ove besede, a ne ono što je prozapadnim, kul, modernistima glavna crta vladikinog govora – pozivanje na nasilje, kojeg već godinama uopšte nema nad LGBT zajednicom, a većinski prihvaćene tradicionalne porodične vrednosti se od te manjinske zajednice, uz podršku vlasti, sistematski urušavaju preko različitih inicijativa za usvajanje zakona o rodno senzibilnom jeziku, zakona o istopolnim brakovima i prava na usvajanje dece. Imati pravo ne saglasiti se sa ovim, pa i pozivati na aktivizam protiv njegove promocije, isto tako je demokratsko pravo kao i afirmativno govoriti o LGBT vrednostima.

Legitimitet nasilja u društvu

Međutim, izađimo iz društveno-političke, pa i emotivne sfere ovog problema i probajmo da analiziramo vladikinu besedu u jednom akademsko-teoretskom diskursu. Dva su konstitutivna stava u njegovom govoru na osnovu kojih se onda razvijaju teze, eksplikacija i donosi sud. A, to je, prvo, poziv na

nasilje („Da imam oružje, i to bih upotrebio, i tu silu bih upotrebio, samo da ga imam, ali ga nemam“), i drugo, govor mržnje („Nit je naše vere, nit je našeg porekla, nego neprijatelj!“).

Nema sumnje da je za svaku državu poziv na nasilje najteži krivični prestup i on se najstrože kažnjava. I to je legalno i legitimno, jer društvena zajednica je iznad svakog pojedinca ili grupacije, budući da jedino ona može da uspostavi harmoničan odnos između različitih ljudi, grupacija, interesa, kako bi funkcionisali i opstali zajedno. I to je poznato i razrađeno još u „Levijatanu“ Thomasa Hobbesa, po kome državna vlast funkcioniše preko uspostavljenog dogovora sa građanima koji svoj suverenitet, moć i snagu prenose na određeni broj izabраниh ljudi. Međutim, to je tako sve dok državna zajednica predstavlja interese svojih građana odnosno u demokratiju većine od njih. Čim se ovaj dogovor naruši tj. vlast zanemari opšti ili većinski interes na račun ličnih ili manjinskih potreba, građani imaju pravo da joj oduzmu mandat, odnosno da povrate svoj suverenitet natrag. Oduzimanje vlasti može biti institucionalnim putem – preko izbora, ili vaninstitucionalno – preko uličnog nasilja.

Otuda, šta uraditi u ovakvoj situaciji o kojoj govori vladika u svojoj besedi, kada se interes većine ugrožava od manjine, podržane od vlasti, preko devastacije tradicionalnih vrednosti putem donošenja zakona i organizovanja manifestacija koji nisu u saglasnosti sa moralnim principima većinskog stanovništva, a samim tim su i antidemokratski?

Na vladikin poziv na oružje se treba gledati kao na retorički govor, sa kojim se želi skrenuti pažnja na konkretan problem koji muči većinu, a ne kao istinski poziv na oružanu pobunu. Iako poziv na nasilje (bio on i retorički) po definiciji predstavlja nelegalan čin, on, zbog toga što se (verbalno) suprotstavlja nepravdi koja se vrši od manjine i vlasti nad društvenom većinom, može se smatrati opravdanim (legitimitet nasilja). Zato i pojam „nasilje kao legitimna akcija“ se temelji na kriterijumu pravednosti i pravičnosti, a ne zakonitosti.

Teoretski, nasilje o kome govori vladika u svojoj besedi je legitimno pravo građana da ga primene, ukoliko osete da vlast ugrožava većinski interes građana. Samim tim što vladika govori da bi on uzeo oružje još danas u odbrani prava većine, govori da u njegovom vrednosnom sudu, a i sudu njegovih istomišljenika i sledbenika, za koje se može reći da su društvena većina, vlast je svojom prvom odlukom da dozvoli organizaciju EuroPrajda u Beogradu, povredila prava većine i ugrozila društveni dogovor o prenosu suvereniteta sa građana na vlast. Nema sumnje da za vladiku opstanak zajednice predstavlja najveći javni interes i za njen opstanak po njemu su opravdana i nasilna sredstva koja bi se upotrebila.

Stoga, bude li došlo do sudskog procesa protiv vladike zbog pozivanja na nasilje, advokat, dobar poznavalac pravne i političke filozofije, mogao bi da napravi od odbrane episkopa spektakularni društveni događaj u kome bi se dokazalo da episkop banatski Nikanor nije nasilnik nad državom, već sasvim obrnuto – njen branilac.

Govor mržnje kao slobodan govor

Drugi osnov po kome se proziva episkop Nikanor da bi trebalo da odgovara, je da je u svojoj besedi upotrebio govor mržnje prema premijerki Ani Brnabić, kao i prema LGBT zajednici. U jednom uskom tumačenju definicije govora mržnje, svakako da ima osnova za takvu ocenu, ali teško je za poverovati da bi bilo koji sud, pa i onaj u Srbiji, ušao u pravnu avanturu da nakon

svakojakih izjava izrečenih u srpskom političkom diskursu u kojima je bilo govora mržnje i koje je ignorisao, da će upravo sada, na slučaju vladike Nikanora, demonstrirati svoju posvećenost u discipliniranju javnog govora u kome se koristi govor mržnje.

Međutim, nasuprot sudske prakse, želeo bih da u nastavku iznesem nekoliko teza i razmišljanja o ekstenzivnom razmatranju govora mržnje i njegovom (ne)sankcionisanju, koji, iako se još uvek tretiraju kao alternativni, sve više postaju prihvaćeni od akademske i naučne zajednice, kao i deo obuka sudija i tužilaca koji se bave ovom problematikom (o tome sam šire pisao u radu „Potreban li je Hajd Park za govor mržnje?“). Od iznesenog će se jasno zaključiti i zašto nema razloga i sudske potrebe da se sankcioniše Vladika zbog njegovog govora mržnje.

Prvo, kada se ocenjuje da li je neka izjava (u ovom slučaju vladikina beseda) govor mržnje, fokus se ne stavlja na govor nego na mržnju. Za krivični čin, koji sankcioniše govor mržnje, sam govor, kao takav, nije ni dobar ni loš, već to postaje iz eventualnih posledica koje je izazvao, odnosno da li je kod drugih doveo do stvaranja osećaja mržnje i, kao posledica nje i nasilje iz mržnje. Dakle, imamo uzročno-posledičnu vezu na relaciji govor+mržnja=nasilje. Ako ova tri činioca nisu prisutna i nemamo dobijeni rezultat, ne možemo ni da govorimo da imamo govor mržnje, i konsekvantno i nasilje iz mržnje, već sve ostaje u domenu slobode govora, koja se može degenerisati u laž, vulgarnost, uvredu ili klevetu, ali to je tema za građanske parnice.

Na vladikin poziv na oružje se treba gledati kao na retorički govor, sa kojim se želi skrenuti pažnja na konkretan problem koji muči većinu, a ne kao istinski poziv na oružanu pobunu

U svom pokušaju da da odgovor, profesorka filozofije prava Jocelyn Maclure kaže da je to cena koju plaćamo za život u liberalnom društvu. „Možemo imati fanatičan ili rasistički govor, koji je, bez sumnje, užasan i neukusan, ali zakon ne bi trebalo da se primenjuje za takve izjave ako niko nije povređen onim što je rečeno. Ako neko naudi drugome pod uticajem ksenofobičnih poruka, lice koje je zakonski odgovorno je počinioc napada, a ne osoba koja je izrekla ksenofobičnu poruku. Reči jesu dela, ali same po sebi ne uzrokuju fizičke povrede i štete“ – zaključuje Maclure.

Drugo, ono što je perfidna igra u savremenoj liberalnoj demokratiji, globalnim društvenim mrežama i marionetskim prozapadnim hibridnim režimima, jeste da se argument za borbu protiv govora mržnje zasniva na meri prevencije. Preventivna zabrana svakog govora, koji može dovesti do mržnje, a potom, možda, i do nasilja. Takav restriktivni pristup nas uvodi u

jednu sivu društvenu zonu u kojoj živimo poslednjih godina, da, svaki govor koji vam se neće svideti, a koji je kritika vlasti, multinacionalne korporacije, zapadne demokratije, vakcinalne politike protiv covida, ili, u slučaju Vladike, LGBT populacije, da se može oceniti da ima potencijal da izazove mržnju, nasilje, društvenu štetu i stoga mora biti preventivno zabranjen, tj. cenzurisani. Njihov rezon je: nema govora, nema govora mržnje.

Takav društveni pristup je opasan na što ukazuju i pristalice tzv Millovih principa štete, po kojima se zakonodavstvo protiv govora mržnje tumači preširoko i preteruje se u sankcionisanju izjava ili prikaza koji su grubo i agresivni, ali ne nanose štetu u odgovarajućem smislu. Prema njima, grube reči, iako su odvratne, ponekad su i neophodne, jer mogu biti snažni oblici društvene kritike (konkretno, vladika Nikanor pomoću govora mržnje skreće pažnju na nepravdu koja se čini društvenoj većini). Štaviše, čak i kada surova kritika, zloba ili ismejavanje nisu posebno koristan doprinos za javnu debatu, demokratski građani treba da razviju građansku izdržljivost i otpornost kako bi se nosili sa uvredljivim ekspresivnim aktima. Za razliku od liberalnih teoretičara, Jürgen Habermas je predlagao da se ozakoni pravilo da sudovi ne osuđuju buntovne građane na isti način kao kriminalce, iz razloga što svaka državnopravna demokratija, koja je sigurna u sebe, samo posmatra građansku buntovnost kao normalizirajuću i neophodni sastavni deo političke kulture.

„Možemo imati fanatičan ili rasistički govor, koji je, bez sumnje, užasan i neukusan, ali zakon ne bi trebalo da se primenjuje za takve izjave ako niko nije povređen onim što je rečeno”, kaže Maclure

Treće, u svom objašnjenju, objavljenom u članku “Da li je lek gori od bolesti: zabrana govora mržnje može povećati nasilje”, profesor prava Gordon Denning navodi brojne dokaze i tvrdi da su cenzura i demonizacija određene grupe koja promovise mržnju, kontraproduktivne jer imaju tendenciju dovesti do više nasilja, a ne manje. “Uskraćenje prava da javno iznose svoje političke stavove, pod izgovorom da je reč o govoru mržnje, za njih je nepravda koju im nanosi vlast i društvo i na kojoj, kako smatraju, imaju pravo da se suprotstave silom”. Sa time se slaže i spomenuta profesorka Maclure, koja se zalaže za zabranu javnog govora samo u dva slučaja: kada je reč o pedofiliji i dečjoj pornografiji kao i objavljivanju kodova za aktiviranje nuklearnih projektila. “Ali u većini područja, u kojima nevladine organizacije pozivaju na prisilnu učtivost (politička korektnost – prim. Aut.) ili, još gore, na pokornost, treba se pružiti otpor”. I za profesora Ronald Dworkin, mogućnost izražavanja stavova, emocija, predrasuda i drugih afektivnih stanja mora biti zaštićeno pravom na slobodu govora.

Četvrto, kako sam prethodno napisao, kada se ocenjuje nečiji govor da li je govor mržnje, vaga se da li on ima potencijal da izazove mržnju kod drugih i podstakne na čin nasilja. Kako to uraditi, ako cenzura, kao preventiva, nije rešenje koje priliči demokratiji? Odgovor treba i mora dati nadležni organ, a u demokratskoj i pravnoj državi to je samo sud, i niko drugi.

Šta sud treba da učini u takvim situacijama? Kada sud ocenjuje da li je nečiji govor govor mržnje, treba oceniti da li autor tog govora ima potencijal da verbalnu mržnju transformiše u delo nasilje iz mržnje. To se postiže tako što će u konkretnom slučaju episkopu Nikanoru, kao i svakom drugom za koga se utvrdi da promovise govor mržnje, sud oceniti njegovu realnu i relevantnu društvenu moć, da bi ono što je rekao sproveo u konkretan nasilni čin.

Kakva je realna i relevantna društvena moć episkopa Nikanora da svoj “govor mržnje” može da transformiše u nasilje iz mržnje, pa (preventivno) da bude cenzurisani? Za neke njegove sledbenike vladika možda ima društveni uticaj, verovatno i društvenu popularnost (pogotovu nakon spomenute besede), ali svakako da nema društvenu moć jer monopol nad njom ima samo vlast, pogotovu u sekularnom društvu kakvo je srpsko.

Peto, ostali argumenti koji podržavaju stav da je u određenim situacijama bolje da se govornik mržnje toleriše nego sankcioniše, objašnjavaju da je korisnije govornika imati na otvorenom nego da bude skriven i da ne znate kada će izbiti u nasilje. Američki liberalni autori Anthony Joseph i Paul Cortese to objašnjavaju činjenicom da samim tim što je neko javno izašao sa govorom mržnje, on se demaskirao i javno otkrio, a policija i pravosudni organi ga mogu označiti kao potencijalni izvor nasilja. “Mnogo je opasnije za društvo kada ne znate šta ljudi misle i šta su spremni da urade”. Otuda njihov zaključak je da je poznati rasista manje opasan od anonimnog rasiste.

Šesto, govor mržnje izrečen u besedi vladike može se razmatrati i kao korektivna mera koja služi kao način za oslobađanje od pritiska. Prema spomenutim autorima (Joseph i Cortese), govornik “izbacuje svoj bes iz sebe” i mora mu se dozvoliti da pronade bezopasan izlaz samo u rečima. Potiskivanje gneva samo znači da je kasnije moguće da se on pojavi u opasnijem obliku poput fizičkog nasilja. Ovi teoretičari govora mržnje to ilustriraju primerom parnih kotlova i pumpi koji rade pod pritiskom i koji su sigurniji nakon što ispuste paru.

U tom smislu, naši ventili, gde bi pojedinci, koji koriste govor mržnje, oslobađali pritisak su javni govori, besede, socijalne grupe i *chat room*-ovi. Ako im ove forme javne komunikacije pružaju priliku da oslobode svoju frustraciju i prođu kroz katarzu, onda su takvi forumi pozitivni za društvo i ne bi trebalo da budu meta zabrane i progona. Konačno, svaki psihijatar, u sklopu terapije koju predlaže, uvek savetuje ako ste nervozni ili povređeni zbog nepravde, da svoju frustraciju oslobodite dranjem, psovanjem, plačom. Potiskivanje loših osećanja vodi samo ka (samo)destrukciji.

Na kraju, ako bi se ipak sud i javni tužilac upustili u pravni postupak protiv episkopa banatskog Nikanora zbog govora mržnje, onda bi neminovno morali da otvore i predmet protiv Čedomira Jovanovića, koji je upravo u svom obraćanju sa osudom govora mržnje Episkopa, takođe upotrebio govor mržnje protiv SPC i njenih vernika time što je proizvoljno izjavio da je “SPC bila glavno pogonsko gorivo dok su se ratovi vodili devedesetih” (“Jovanović opleo po SPC: Kriminalni vladika uvredio sve pristojne građane”, Nova.rs).

Pitanje je da li je sudski progon govora (mržnje) najprioritetnija tema za Srbiju sada?

ПУТОПИС ИЗ ЗАБОРАВЉЕНОГ ВРЕМЕНА

И ДАЉЕ ЈА ПУТУЈЕМ ЗА ТОПУСКО ВИЈА ГЛИНА

Мајске Пољане, Банија, Фотографија: Игор Мркаљ, 2022.

**Стојимо на Жељезничкој станици
Glina – на латиници, и Глина,
испод – на ћирилици. У ствари,
ћиро стоји а ми сједимо у њему и
чекамо да кренемо даље. Чекамо
да отправник возова дуне у
пиштаљку па да наставимо – ја
још неких шеснаест километара до
Жељезничке станице Топуско**

пише: **Милош Кордић**

Путујем ја тако ћиром за Топуско. И даље ја путујем.

(А на пут сам кренуо у претходном запису, насловљеном: „А ја сам највећма волио баш тог – банијско-кордунског ћиру“.)

Тог, једног љетног, сунчаног дана путујем. А њега је, тог сунчаног дана, посматраног из ћирице, много више на небу него на земљи.

Јер човјеку је и неком унутрашњом, урођеном силом дарована потреба да, с времена на вријеме, диже главу и пригледава у небо. И да се притом помоли у себи, па и полугласно, био он или не био члан... да то учини – само за себе. Да се увјери, пригледавајући, није ли се шта тајно можда и њему, том нашем небу, тек малко видљиво, с људским ликом појавило. Није ли се горе нешто измијенило – није ли још какво сунце придошло, каква звијезда дневна, или, не дао Бог, да се нешто ванземаљско закопитило горе па да остане.

А да се и не прича о томе како је човјек, откад га има, маштао како да полети. Ма како да окрилати.

Што му се, на његову голему жалост, и догодило.

Стојимо на Жељезничкој станици Glina – на латиници, и Глина, испод – на ћирилици.

У ствари, ћиро стоји а ми сједимо у њему и чекамо да кренемо даље. Чекамо да отправник возова дуне у пиштаљку па да наставимо – ја још неких шеснаест километара до Жељезничке станице Топуско. Од те станице чека ме прешачење од око четири километра до центра Топуског. До центра града који сам приликом првог сусрета – било је то у вријеме осмогодишњег ђаковања у Петрињи – уврстио међу најљепша мања мјеста у којима сам био. Нема их много у којима сам био... али, има их... ипак их има... И ту је Николино брдо, изнад самог центра, нешто посебно. Јер кад дијете, рођено испод шума и брда, заволи те шуме и та брда, нема здравијег лијека животу од њих. И још је ту, у близини, и ријека Глина. А нас неколико, приликом тог првог боравка у Топуском, који нисмо били одушевљени топлотом, љечилишном водом, одемо до Глине па у њену зелену, хладну воду...

(Никад моја баба Јела, и не само она, није говорила: Топуско. Него, увијек, непогрешиво: Топовско.)

Сједимо ми у вагону, нема нас много, и гледамо се преко спојених наслона дрвених клупа. Што би малко искуснији обавјештајци рекли: пратимо се. Има их који дремуцају. Има их који нешто жваћу. Једна средовјечна жена пије воду из флаше за радоњску, а вода није раденска. То знам јер је казала да се жеђ ничим не може утолити но обичном водом. Па кад је повукла два-три добра гутљаја, издохну као да је нешто тешко скинула с леђа. Један чича, уз гласно грљање, пије пиву из флаше.

А глинска станица иста је као и свака друга. Као и свака двије хиљаде друга аустроугарска станица. Једино што се разликују по величини. По простору, кад су метри квадратни у питању. И за та, нека давна, па и за данашња времена, оне су биле, а и сада су, изузетно функционалне станице.

Сриједом је гужва, каже та средовјечна жена која је пила воду. Па наставља: Данас је уторак. Данас је била у Петрињи.

Ко? пита чича с флашом пиве у руци.

Гужва, вели она. Сајмени дан. Онај мој се спрема, ћиро е ић, ал није оша. С'утра ће бит вође...

Ко? Шта? пита чича.

Гужва, вели жена.

Чича поново повуче добар гутљај из флаше, спусти руку с флашом на бедро, па ће жени: Онај твој је сигурно добар чоек. Ће нађе тебе, такву језичару, такву флизовкињу?!

Жена се насмија и рече:

И ти с оша у винкл! Нема ту патеке која б тебе спасла!

Па се и он насмија.

Је л, дечко, есом ли у праву? обрати се жена мени.

А ја... како да кажем да је у праву кад чича има бар стотину кила и ручерде... да не причам даље. Већ умилно погледам њу, па њега. И насмијем се. Па се мој неизговорени одговор на томе мирољубиво и заврши.

Затим стиже обавијест да морамо чекати, јер специјални терет иде из Карловца за Сисак-Предграђе. Касније сам сазнао да је то био некакав посебан терет за Жељезару Сисак. Стигао терет бродом до луке у Ријеци, одатле возом до Карловца, а из Карловца овом пругом – краће је него преко Загреба... И још нам је речено да можемо изаћи, протегнути ноге, попиту воде... Колико ће то чекање трајати, није речено.

**Једна сврака, обична,
домаћа, само који минут
након што сам сјео, спусти
се на грану тог, мислио сам
само мог дрвета, и поче да
крешти. Затим оде. А онда
се поново врати и поново
стаде да крешти. А ја сједим
и размишљам: да ли јој
сметам?**

Прелазим са својим некад чувеним спортским ранцем, оним плавим, ужим а дубљим, који се стезао лијепим бијелим канапом на врху, на самом рубу, и носио преко једног рамена (први пут сам их видио у прољеће 1957. године код неких играча Ногометног клуба Радник из Петриње, играна је утакмица против Електростроја из Загреба; они старији моји пријатељи и познаници, бивши спортисти глињски, а не само фудбалери, али и они, наравно – на станици сам глињској па су ми они пали на ум – Дане, Вуре, његов брат Чедо, Шеки, Манде, Жућо Маодуш, Вурда, Сузан... вјерујем да се сјећају тог загребачког клуба, али и других загребачких клубова, као што су: Трње, Кустошија, Сесвете, Металац, Дубрава, Рудеш... а до њега сам дошао, тог ранца наиме, радећи плакате за годишњу забаву петрињског Ловачког друштва...), прелазим, дакле, преко шина и сједам испод широке крошње дрвета (не сјећам се које је то дрво било, па нећу...) на уредно послане и чисте

жељезничке шлипере, односно прагове, који нису били премазани оном црном масном заштитом. А и у хладовини су.

Сједам, сједим и чекам.

Вријеме се отеже и протеже. Као реуматично чељаде кад се ухвати рукама о чвршћу грану неког дрвета како би му се истезањем изравнала кичма.

Једна сврака, обична, домаћа, само који минут након што сам сјео, спусти се на грану тог, мислио сам само мог дрвета, и поче да крешти. Затим оде. А онда се поново врати и поново стаде да крешти.

А ја сједим и размишљам: да ли јој сметам? да ли код ових прагова има нешто што је њено па она од мене не може и не смије до тога? Завирујем испод и са стране прагова – ништа посебно: некакве травке. Да није то дрво искључиво њено дрво? питам се, а одговора немам. Неколико пута добро сам осмотрио крошњу дрвета: можда јој је ту и гнијздо? Погледавам: не, није јој оно на овом дрвету. Углавном је она крештала и крештала.

И дан-данас у свакој свраки (њен назив на латинском је *Pica pica*, што веома добро памтим, и не само ја, још од седмог разреда, из биологије) видим ту глињску свраку. Мада, што је вријеме већма одмицало од те глињске, све сам је више волио – давно сам јој опростио оно досадно крештање. Јер она ми је, истини за вољу, испуњавала вријеме чекања. Правила ми друштво. Није ми било досадно. Касније сам схватио да је она то намјерно и радила. Сврака иначе спада у најинтелигентније птице. И никад нас не напушта. Она је заиста наша вјерна станарица.

Да сам тада знао за pjesника Стевана Метикоша (рођеног 1954, у Бијелим Водама, млађег 10 година од мене), и да је он прије мог чекања на глињској Жељезничкој станици написао pjesму „Биртија на Лагеру“ (у збирци је Не знам шта ћу, Доњи Милановац, 2015; Лагер је стовариште дрва на Жељезничкој станици у Маји, до кога је шумска жељезница ускотрачног колосијека довозила дрво из Шамарице), и да смо ту, на Лагеру, заустављени, па да уђем у биртију, у којој се у три посљедње строфе Стеванове pjesме догађа ово:

Спојила столове једна група,
А не виде се од густог дима,
Од хотела им боља лагерска рупа,
Сви се веселе, добро им свима.

Наручују коњак, ракију и пиву,
Пред вратима ћено подрхтава шарен,
Кажу да чека вактара Иву,
Који је у биртији печен и варен.

А мој кум Драган pjesму дигао,
Тане басира, Мићо га прати.
И воз је задњи из Глине стигао,
Докле су банчили, ко ће их знати.

Тих млађих животних дана волио сам те станичне биртије, гостионице, ресторане. Свраћао сам и посматрао живот. Јер ту је чекање возова било много другачије од чекања напољу. А начекао сам

се, свега и свачега се нагледао и наслушао у биртијама, гостионицама... Ни данас ми није јасно због чега сам тада, у тим мени увијек драгим мјестима, обавезно пио мусолини – нигдје га више нисам пио него само ту! И негдје сам знао да нешто и поједем. И знало се десети да ме чисте, али да и ја... кад сам почео да радим. Или да частим куваном ракијом коју сам, зими, као петрињски ђак често носио у једној од двију бабиних термос-боца: за друштво на које наиђем.

И док сам чекао, да се ја вратим, забављен сврачјим крештањем, а ни било какве гужве није било, луњао сам мислима по Глини. Тада сам је већ донекле познавао.

**Тих млађих животних дана
волио сам те станичне
биртије, гостионице,
ресторане. Свраћао сам
и посматрао живот. Јер
ту је чекање возова било
много другачије од чекања
напољу. А начекао сам се,
свега и свачега се нагледао
и наслушао у биртијама,
гостионицама...**

Упоредивао сам је с таквим, мањим градовима, варошицама у којима сам био, кроз које сам пролазио. И закључио: Глина је мањи град који никад није био и неће бити као многи од тих градова из мојих присјећања. Као што ни многи од тих градова никад нису били и неће бити као Глина. А читалац, било да је Глињанин или не, свеједно, нека сам закључи шта је писац хтио да каже. Јер писац је ипак рекао оно што је хтио. И то би могло припадати неком другом тексту. Тексту у коме би писац, можда, док је гледао, оваје, на глињској Жељезничкој станици сточне вагоне, такозвана Г кола, описао неке од оних безбројних вагона који су одавде, за вријеме Другог свјетског рата, отпремали глињске Србе (а мисли се на цијели глињски крај), један број Јевреја, Рома и Хрвата који нису прихватили хрватску усташку политику покоља Срба... у логоре Јасеновац, Стару Градишку, Цапраг, „Даницу“ код Копривнице, Сајмиште у Земуну, па посебно дјецу у Јастребарско, Јасеновац, Сисак... А пријератни Срби, као и они који су преживјели и вратили се у свој град, као и ови данашњи, ови који у вријеме мог путовања ту живе и који су живјели прије грађанског рата деведесетих, ови који су једни друге и једни другима... што је за неку другу причу... ови прије етничког чишћења, прије „Олује“, вољели су Глину – Глина је била живот, заједнички живот, па смрт, па безбројне ране, па лијечење рана и, напосокон, опрост и заборав којим се прекривала смрт.

Затим је, а протекли су сати, ћиро кренуо. Попут оних жељезница са неке од станица на Дивљем западу. Или наших, банијских шумских жељезница које су извозиле, рекох, дрво из банијских шума. Па понекад би знале да повезу и банијског народа од његових села ка Маји, Мајуру, Двору на Уни...

И кад смо кренули, у мисли ми наиђоше неке слике из романа Ураган (у оригиналу је Ciklon) гватемалског нобеловца, pjesника, прозног писца, дипломате, Мигуела Ангела Астуријаса (1899–1974), који сам неколико мјесеци раније прочитао (превод Зорица Милосављевић, Нолит, Београд, 1958; а такав, оригинални, из те године, нашао сам једне избјегличке јесени овдје, у Београду, код уличног продавца књига)... наиђоше ми, велим, слике... и међу њима и ова, са жељезничке станице:

У рану зору Мед заузео клупу на станици где је требало да сачека вишег саобраћајног инспектора. У устима му је била лула, а на глави дубоко навучен шешир; од врућине постава у шеширу се овлажила и пала у наборима до ушију.

„Не долазим да питам да ли је могуће или није, то је ванредна услуга коју плаћам у златном новцу и у готову, и то без икаквог попушта. Могу чак, ако је потребно, да платим и дупло, јер хоћу да транспортујем дрво за сплавове; зато је потребно да ми дате гаранцију да ће бити слободних вагона онда када ми буду потребни.“ ...

... Мед изађе на станични перон. Нека жена је продавала белу кафу...

... Шеф транспорта обавести Меда да је његова ствар уређена, и Мед сместа плати чеком.

Али, на несрећу, шеф се није обавестио о томе кроз које време би Мед могао да рачуна на транспорт свог дрвета за сплавове. Мед се врати на клупу станичног перона док је овај окретао ручицу телефона који је зврјао зррр, зрр, зрр, зрр, да би добио потребно накнадно обавештење....

И овдје, у глињској станици, код отправника, зврјао је телефон. Али сам то сметнуо с ума бавећи се крештањем оне, посматрајући је из ових година, баш драге, друштвене, другарске свраке.

А и оно двоје, ону жену која је причала о оном свом који није „оша на сајам у Петрњу, а и у Глини ће с’утра бити гужва“, и оног човјека, ону људескару с флашом пиве у руци, нисам више видио.

Јер и виђење је питање тренутка, околности, воза, пруга, путовања, сапутника... за Топуско, via Glina – тако ми је један пријатељ писао на ковертама: моје име и презиме, па испод Сисак, па испод Сиска – via Глина.

И заиста су писма стизала с исписаним вија Глина.

И с погледом у тренутку пријема писма у онај мали дио неба коме се сваког јутра обрадујем као дијете шареном бомбону: увијек ме сјецкао страх од нечега што би могло да се закопити горе, а што не припада људском роду.

Јер и даље је тог љетног, сунчаног дана било више на небу него на земљи.

А ја и даље путујем ћиром за Топуско вија Глина.

Тог, дакле, љетног, сунчаног дана.

ИКОНОСТАС ЦРКВЕ СВ. СТЕФАНА У ГОЛУБИЋУ

СЛИКАРСКИ ОПУС СПИРИДОНА РАПСОМАНИКА

Православно барокно сликарство у Далмацији је разубуђено и полази из различитих изворишта, веже се за сликарске традиције критске школе, јонског барока те руско-украјинског барока. Рапсоманик је сликар који је произишао из те симбиозе, животно везан у задарско парохијско, а сликарством и у шире православно друштво у Далмацији

пише: **Милорад Савић**

Позната су иконе Спиридона Рапсоманика из Крке (Полагање у гроб) и Шибеника (Св. Георгије) и иконостасни ансамбл из цркве Св. Спиридона у Скрадину.¹ Детаљнији описи и запажања његовог начина сликања су основа за препознавање непотписаних икона. Уз познати иконостас у Скрадину, обједињавају се преносне иконе из Скрадина које му се могу приписати, триптих и иконе из Крке, иконе из Задра, Обровца, Книна, Шибеника и Дрниша. Јонски барокни сликар прилагођава се у Далмацији захтјевима српске клијентеле. Приписујем му иконостас из Голубића на коме је, уз иконе Рапсоманика, и група дјела Николе Судара.

Скрадин, С. Рапсоманић, апостоли на троновима са централном иконом

Д. Берић је о сликару забиљежио биографске податке,² такође и Л. Мирковић.³ Л. Мирковић оцењује: „Спиридон Рапсоманик је веома заостао иза ранијих сликара, и очевидна је декаденца на његовим радовима,⁴ што је поглед на православно барок истраживача византијске и поствизантијске иконографије и стила, мада је ријеч о различитим стилским феноменима и облицима другачијих карактеристика.⁵ За Берића „Рапсоманић (Rapsomanichi) био је један од бољих иконописаца XVIII вијека и цијењен у Далмацији, па је израдио и иконостас православне цркве у Скрадину како сам могао утврдити,⁶ што је приближније стању ствари. Религијско сликарство одређене епохе продукт је разних контекста, па стил једне епохе не може бити „бољи“ и „вреднији“ од стила друге, премда неки више воле старију умјетност.

Православно барокно сликарство у Далмацији је разубуђено и полази из различитих изворишта, веже се за сликарске традиције критске школе, јонског барока те руско-украјинског, односно барока Карловачке митрополије. Иконе су по поријеклу српске, грчке, руске те грчко-српске, што је кованица која произлази из српско-грчких културних симбиоза у градским парохијама Задра, Шибеника, дјелимично и Скрадина, што се огледа и у српским и грчким натписима на иконама. Рапсоманик је сликар који је произишао из те симбиозе, животно везан у задарско парохијско, а сликарством и у шире православно друштво у Далмацији. То има сличности са Крфљанином Матејом Вејом, крчким монахом, учитељем и сликаром.⁷ Оба користе и грчки алфавет и српску ћирилицу на више својих дјела.

На царским дверима иконостаса у Скрадину Спиридон Рапсоманик

¹ М. Савић, *Српске цркве у Скрадину и њихове иконе*, Дјела и стилови умјетности Српске православне цркве у Далмацији, Шибеник-Београд-Бања Лука 2020, 171-2016.

² D. Berić, *Crkva sv. Ilije u Zadru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split 1959, 136-163. „О Спиридону Рапсоманићу (Rapsomanichi) уписаном у књигу Братовштине 1744. знамо већ нешто више. Вјероватно се око те године или нешто раније доселио у Задар са Крфа. Већ 17. фебруара 1745. год. оженио се у Задру са Аном, кћерком Николе Елефтерија. Нашо сам да му се у Задру родило више дјеце (...) Приликом крштења сина Илије 1752. год. Рапсоманић се назива јерејем, што значи да је постао свештеником тек иза 22. септембра 1750. године. Позната је његова парница са Братовштином због целебрирања у цркви св. Илије у времену од 30. маја 1767. до 13. јануара 1768. године, која је штампана у свеску под насловом `Per la Vener. Chiesa e Scuola de Greci di Sant` Elia di Zara contro Il Rever. Spiridion Rapsomanich`. Умро је у Задру 21. априла 1769. године...“

³ Л. Мирковић, *Иконе Далмације*, Архив САНУ, рукопис, инв. бр. 14159, 14-15, Т. VIII, Т. IX.

Мирковић слично пише спомињући записе на иконама:

ΧΕΡ ΣΠΙΡΔΩΣ ΙΕΡΕΟΣ ΡΑΨΩΜΑΝΙΚΙ 1767 ΟΚΤΟΒΙΥ ΚΕ је на икони Св. Георгија, а сличан потпис је и на Полагању у гроб из Крке, коју датира 14. маја 1746.

⁴ Л. Мирковић, Наведено дјело.

⁵ О томе опширније: М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 11. Такав приступ био би једнак као кад би се грчки византијски иконопис успоређивао са грчком античком умјетношћу.

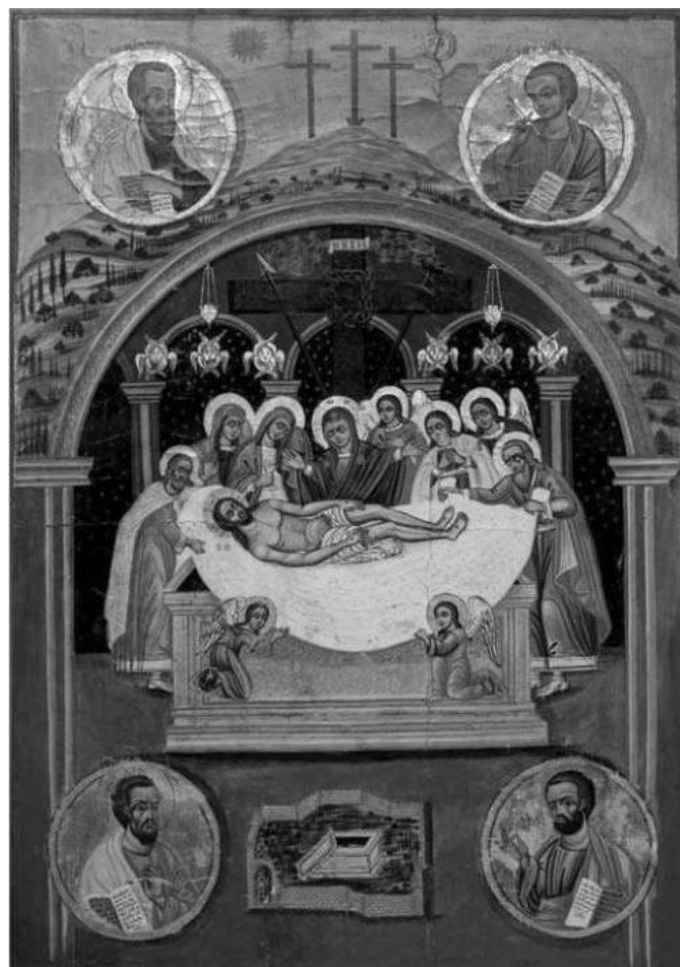
⁶ D. Berić, *Crkva sv. Ilije u Zadru...* Посебну расправу о сликарству Рапсоманића Берић није објавио.

⁷ М. Савић, *Сликарска опуса Матеја Веја и иконостас саборне цркве Успења Богородице у Шибенику*, Дјела и стилови умјетности Српске православне цркве у Далмацији, Шибеник-Београд-Бања Лука 2020, 293-320.

Скрадин, С. Рапсоманић, *Богородица са Христом и цвијетом*

је записао да је 1755. насликао иконе те преграде.⁸ На иконостас цркве Св. Петке на гробљу у Скрадину инсталирано је 1895. двадесет медаљона пророка С. Рапсоманића,⁹ што је са још шест његових пророка садашњег иконостаса парохијске цркве равно 26 медаљона пророка. Један број пророка био је на првобитном иконостасу а други на позалаћеном „столу“, односно Богородичином трону.¹⁰ С. Рапсоманић је за Скрадин насликао преко педесет дјела.

За престоње иконе *Христа Пантократора* и *Богородице Страсне* Рапсоманић је нашао узор у двије иконографски исте престоње иконе из старе православне цркве Богородице у Шибенику, с краја 17. вијека.¹¹ Да је Рапсоманић стварао у духу јонског барока показује и његова престоња икона Мошти Св. Спиридона, која је идентичне композиције коју је 1674. насликао Конастантин Цане за цркву Св. Илије у Задру.¹² Мошти овог светитеља карактеристична су тема барокног јонског иконописа и емотивног односа вјерних према моштима и чудотворству. Рапсоманић је очито познавао и иконе Великих празника са старог шибенског иконостаса јонског сликара Димитрија Номика, јер су

Скрадин, С. Рапсоманић, *Полагање у гроб*

идентичне иконографско композиционе схеме сцена *Рођење*, *Крштење* и *Васкрсење Лазарево*.¹³ Као зрео сликар и до сликања скрадинске преграде 1755. имао је одређен број предлогака, а по добијеној наруџби од Скрадињана у Шибенику је од тамошњих икона и направио преписе, предлошке. Сакупљање предлогака и преписа, графичких листова и угледање на постојеће иконе разних композиција и иконографских типова уобичајена је пракса иконописаца који, уз свој алат и материјале започињу самосталну сликарску активност. Нешто другачији предлогак од престоног *Св. Спиридона* сликар је користио на двојној икони са Богородицом са Христом, која се износила у литијама. Колико се јонски барокни стил преплитао са старијим италокритским елементима показује *Богородица с Христом*. Она испод плашта на глави има бијели венецијански вео, тако карактеристичан за претходне италокритске Богородице. У лијевој руци држи Христа а у десној цвијет, као „ружу која не вене“ из химни о Богородици. Христ десницом благосиља а лијевом придржава куглу. Ријеч је о визуелизацији „руже која не вене“ из акатисних химни, које прослављају Богородицу. Потка ове представе

8 М. Савић, *Српске цркве у Скрадину и њихове иконе...*

9 М. Савић, *Иконостас цркве Св. Петке у Скрадину*, Дјела и стилови уметности Српске православне цркве у Далмацији, Шибеник-Београд-Бањалука 2020, 223-236.

10 Исто.

11 М. Савић, *Чудотворна икона Богородице и реконструкција иконостаса православне цркве Богородице од Св. Јулијана у Шибенику*, необјављени рад. Све иконе са иконостаса најстарије

цркве у Шибенику, као и све иконе са зидова те цркве пренесене су почетком 19. вијека у саборну цркву или у цркву Св. Спаса.

12 М. Савић, *Иконе Емануила и Константина Цанеса у православни црквама у Шибенику и Задру*, Љетопис за 2021, Загреб 2021, 161-180.

13 М. Савић, *Чудотворна икона Богородице и реконструкција иконостаса...*

Крка, С. Рапсоманић, *Богородица са Христом и апостолима, Распеће и Васкрсење са светитељима*, триптих, централна слика, слика на затвореним вратима

Крка, С. Рапсоманић, *Богородица с Христом и светитељима*

је Богородица која доноси „ружу која не вене“, или „мирисни љиљан“ и „нежни цвијет“ – Христа. Те иконографске представе у грчком сликарству прве половине XVIII стољећа нису учестале,¹⁴ а присутне су и у касном српском барокизованом сликарству.¹⁵ Насликана су и два лепршава анђела која придржавају круну на Богородичиној глави – скраћена иконографска схема крунисања Богородице. Дакле, на једном дјелу обједињене су комплексне идеје и више емотивних нагласака. Богородице са цвијетом присутне су у православној Далмацији у Мирањама и Крки.¹⁶

Према индивидуални манир Спиридона Рапсоманика не даје увијек исте резултате, већ се они разликују по прецизности, довршености или недовршености поступка, његове иконе ипак имају константне карактеристике. Живахан је колорит одеће и тканина, свјетле су боје инкарната. Индивидуалне црта лица различите животне доби и пола су реалног израза, понајприје очију. Обрвни лукови су истакнути све до сјена на сљепоочицама, док на челу често наглашава заобљеност или боре. Млада и женска лица су облик румених образа, а око усана се наглашава смјешак. Старија лица су сликана са грубљим цртама и већим сјенама, док на коси често исцртава власи. Поједностављен је начин третирања волуминозности одеће фигура, али различит од традиционалног графизма и приближнији реалности. Знатна је декоративност површине икона у сјају боја на златној позадини, пунцирање нимбова, сликање плодова, цвијећа и граница те облака и анђелчића из барокног репертоара и декоративног система. Најдекоративније рјешава разубјене тронове, са лиснатим гранама, куглама, валовницама, анђелчићима и орловима. Ти елементи барокног декоративног система у широкој су употреби у сликарству Далмације.

Из велике збирке икона у Скрадину на основу описаних обликовних елемената могу му се приписати иконе *Св. Спиридон са Николом и Савом, Распеће са четири светитеља и Полагање у гроб*.¹⁷ Његов манир се препознаје и на икони Деизис, који је 1895. постао престоно икона у цркви Св. Петке.¹⁸ На икони *Св. Михаила*, упркос недовршеном поступку, декоративност војничке опреме, а највише начин моделовања лица, обрвног лука и чела са карактеристичним сјенама те крупне очи учестале су одлике његовог манира. Исти елементи препознају се на Деизису, који је сликан са већом минуциозношћу и дорађености. По истом маниру, придружују им се издужене иконе са фигурама *Св. Василија* и *Св. Атанасија*. Дакле, С. Рапсоманик је за Скрадин насликао велики број од скоро шездесет икона.

Из ризнице манастира Крке Рапсоманићу се може приписати триптих са централном *Богородицом са Христом и апостолима, Богородица с Христом и светитељима* и *Св. Андреј на трону*. Уз Богородицу Одигитрију коју крунишу два анђела, у ложици са грођем повезаним медаљонима насликано је дванаест апостола и голуб Св. Духа у врх.

14 T. Gouma-Peterson, *An 18 - th century Deesis icon and its cultural context*, ΔΕΛΤΙΟΝ, ΠΕΡ. Δ, ΤΟΜ. 9Z, 331 – 346, sl. sl. 1, 8, 9.

15 А. Боловић, *Икона „Богородица Ружа која не вене“ из Цркве Свете Тројице у Горњем Милановцу* (преузето са интернета)

16 М. Савић. *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од краја XIV до почетка XX*

вијека, Београд 2000, 102-103.

17 М. Савић, *Српске цркве у Скрадину и њихове иконе...*

18 М. Савић, *Иконостас цркве Св. Петке у Скрадину...*

Задар, С. Рапсоманић, *Богородица са Христом коју крунишу анђели*

На отвореним крилима су по три светитеља један изнад другог. На затвореним крилима је свијет хришћанских светитеља који су размјештени изнад и испод два средишња јеванђелска догађаја, *Распећа* и *Васкрсења*. Горе и доље су литургичари, врачевци, чудотворци, први хришћански владари, мученице, мученици и хероји. Целина неодољиво подсећа на разноврсну рукописну религијску литературу стварану у Далмацији: Чудеса пресвете Богородице, Зборник с разним текстовима, слово о разном, проповједи, службе појединим светитељима итд.¹⁹ Св. *Андреј* из Крке је скоро па реплика његове иконе из апостолског реда у Голубићу. Блиска његовом маниру и приступу је *Богородица са Христом и светитељима*. Богородица држи Христа на јастуку, са страна су Јој Цар Константин и царица Јелена, у горњем реду Св. Никола, Михаило и Атанасије а испод централне сцене су два светитеља хероја и мученика, Св. Георгије и Св. Димитрије. Икона има сопствени широки графички украшен оквир. Начин сликања лица, очију, обрва и сјена које иду на сљепоочнице те широки оквири битни су елементи по којима се иконе *Нерукотворени образ*, *Богородица Фенромени са светитељима*, *Сабор арханђела Михаила*, *Каменовања Св. Стефана*, све из крчке ризнице, такође могу приписати Рапсоманићу. На двема посљедњим записано је име архимандрита Крке Никанора Рајевића и 1755. година.²⁰ Готово идентичан *Сабор архистратига Михаила* по цртежу, композицији

Обровац, С. Рапсоманић, *Сабор арханђела Михаила*

и орнаментици те по начину сликања Рапсоманик је насликао за православну цркву у Обровцу.²¹ Скоро идентична стилу Рапсоманића у сликању *Распећа* са триптиха је икона *Распећа* из Книна: исти су цртеж и композиција, исти детаљи и начин сликања фигура и лица, па му се и та икона може приписати.

У збирци икона из Задра његова је *Богородица с Христом*, коју крунишу два анђела. Манирски је блиска Богородици са триптиха, али оваје придржава Христа који сједи на јастуку, као на икони Богородица са Христом и светитељима из Крке. Испод плашта на глави има венецијански бијели вео. *Васкрсење* из ризнице у Задру такође му се може приписати јер је идентичан препис исте сцене са триптиха и исти је начин сликања у целини и у детаљима. Скоро као препис крчке *Богородице са Христом и светитељима* је његова *Богородица Фенромени* из Шибеника. Она је са Христом у средишњем пољу, у мањим пољима горе су Св. Тројица, Св. Јован и Св. Михаило; са страна су Мошти Св. Спиридона, Св. Атанасије, Св. Никола и Св. Параскева, а у доњем реду су Св. Теодор, Св. Георгије, Св. Димитрије и Св. Теодор Тирон. Поприлично сличан маниру С. Рапсоманика јесте и *Св. Сава* србски из Шибеника. У дринској збирци налази се икона *Васкрсење*, коју је 1754. потписао Спиридон Јереј.²² Премда оштећене површине, двије главе херувима и начин сликања Христовог тијела указују на Рапсоманика као аутора.

19 М. Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у сјеверној Далмацији*, Алманах Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 209-261; V. Mošin, M. Radeka, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji*, Separat JAZU, Zagreb 1958, 189-215.

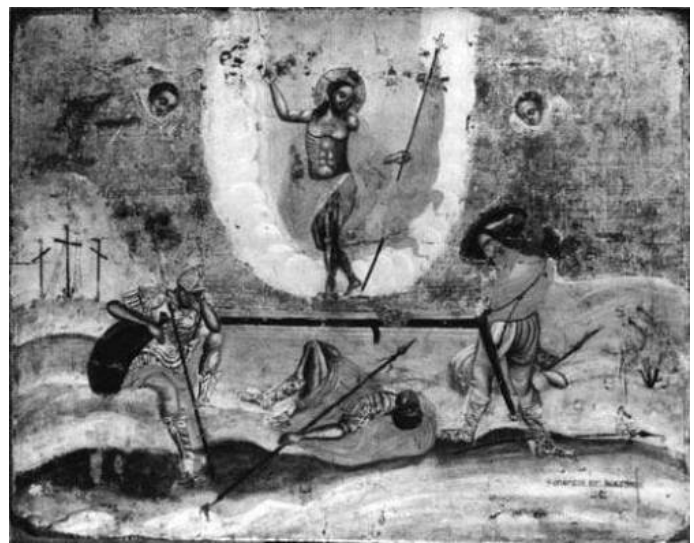
20 М. Савић, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 125.

21 М. Савић, *Православне црквене грађевине и религијско сликарство обрвачког краја*, Љетопис, Загреб 2020, 225-268.

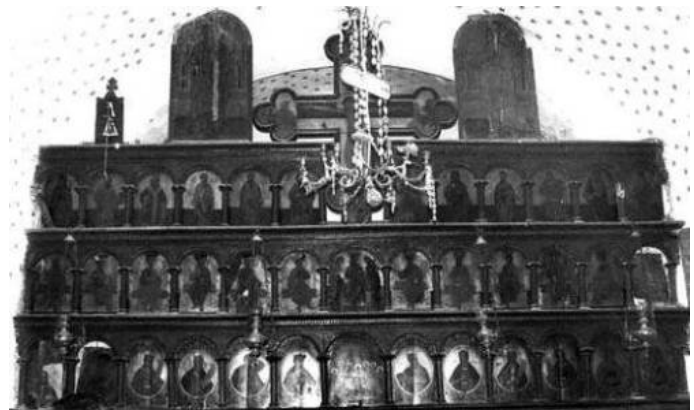
22 М. Савић, *Сликаство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 124-125, сл. 124.

Крка, С. Рапсоманић, Каменовање Св. Стефана

Дрниш, С. Рапсоманић, Васкрсење

Голубић, С. Рапсоманић, апостоли на троновима; његов помоћник, пророци и Распеће; Никола Судар, светитељи и двије централне иконе

Голубић, С. Рапсоманић, Св. Андреј

Крка, С. Рапсоманић, Св. Андреј

Голубић, С. Рапсоманић, *Св. Марко*

Конзерваторске радове на иконостасу цркве Св. Стефана у Голубићу извео је Покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад.²³ Преграда је сведеног барокног стила.²⁴ Престоне су дјела Николе Судара (1800. по запису на икони Богородице)²⁵: *Христос Пантократор, Богородица Одигитрија, Св. Јован и Св. Стефан*. На соклу су насликане четири шестокраке звијезде. Изнад престоних су три низа, у два низа са средишњом већом иконом Н. Судара У првом реду су пророци у сликаним овалима, дјела С. Рапсоманика а средишње је *Полагање у гроб* Н. Судара. Други фриз је апостолски ред С. Рапсоманића, а у средини је *Деизис* Н. Судара. Трећи ред заузимају пробрани светитељи Н. Судара, у средини је доњи дио осликаног крста.²⁶ Редови су низови лукова који почивају на стубовима са капителима. Изнад лукова су профилисани архитрави. Велики крст са распећем је „усађен“ у трећи ред и не стоји на архитраву због нижег свода цркве, што само по себи говори да је крст сликан за старију а нижу Рапсоманићеву олтарну преграду. По споменутом

Скрадин, С. Рапсоманић, *Св. Марко*

запису, ова друга преграда је изграђена 1800. године. Најсличнија је иконостасу Н. Судара из Биљана Горњих, који је такође изведен са три низа икона распоређених у лукове око средишњих већих сцена. Очигледно је да су Судари у породичној радионици израђивали конструкције иконостаса. Исти иконостас 2010. је уништен, дакле српски споменик културе и свједочанство умјетничких активности у барокном времену.²⁷ Четрдесет и четири иконе склоњено је у братску кућу. Четири престоне су од 90-их година 20. вијека у Патријаршијском двору у Сремским Карловцима и никако да се врате кући.

Дакле, ред апостола и Распеће на иконостасном крсту са двије припадајуће иконе – укупно петнаест – су у врло блиској манирској вези са иконама С. Рапсоманика из Скрадина. Насликане су ови апостоли са натписима на грчком: *Св. Јаков, Св. Петар, Св. Павле, Св.*

23 Захваљујем се одличном конзерватору Мирославу Закићу на фотодокументацији очишћених голубићких икона, без које не би било могуће прецизно анализирати стил и манир.

24 Опис иконостасне преграде и икона донијела А. Синобад преносећи претходна промишљања о ауторству слика у раду А. Sinobad, *Stvaralaštvo slikarske porodice Sudarević na području Kninske krajine*, Србско-Далматински магазин за 2011, Сплит 2011, 128-173.

25 М. Савић, *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације...*, 207.

26 Сматрају да је иконостас извео Н. Судар са „мање умјешним помоћницима“. О томе: Б. Чоловић, *Сакрална даштина далматинских Срба*, Загреб 2011, 91.

27 Акцију разбијања иконостасне конструкције „јуначки“ је извео поп Борис Милинковић, а владика Фотије је то сигурно знао. Као и код свих других десет старих конструкција иконостаса из Далмације које су уништили попови, „оправдање“ је да је иконостас био црвоточан, пун влаге, стар и слично. То што је учинио културноцид попа Бориса, као ни друге попове с истим дјелом, није оптерећивало. Мало касније мање-више одјездили су далеко кад су нашли богатије парохије...

Голубић, С. Рапсоманић, Пророк Соломон

Голубић, Никола Судар, Св. Никола

Тома, Св. Вартоломеј, Св. Андреј, Св. Филип, Св. Јован Богослов, Св. Марко, Св. Лука, Св. Матеј и један неразговјетан (Симон?). Имена су писана грчким алфабетом. Идентично су постављене фигуре апостола на иконама оба иконостаса у отклону од фронталности, тијела су у полуокрету на страну, што слиједи ранобарокне апостолске редове са иконостаса у Задру и Шибенику. Снажна обојеност плаштева и хаљина је иста на скрадинском и голубићком апостолском реду. Слично је и сликање глава апостола и израз лица и очију. Премда су на оба иконостаса иконе са барокним декоративним системом, постоје разлике. У Голубићу сликар користи декоративну мустру: у подножју трона су два орла са крунама, у горњем дијелу су двије велике валовнице, па капители са анђелчићима на врху, које је Рапсоманик могао предигнути са трона апостола на иконостасу старе цркве у Шибенику, који му је очито био узор. Дванаест пророка у овалима, богато окруженим витицама листова и цвијећа, настали су по концепту Рапсоманића, који и у Скрадину користи развијену цвјетну декорацију око овала, али је изведба лица овдје с нешто мање детаља, какве исцртава на скрадинским пророцима. Нека лица су сликана с мање труда и довршености. Имена су им на српском: један неразговјетног натписа (Давид?), Наум, Јелисеј, Авакум, Амолисеј, Илија, Јоил, Агеј, Захарије, Соломон, Данило, Софроније. Као и у Скрадину,

Голубић, Никола Судар, Полагање у гроб

сликар пише текстове на свицима пророка грчким алфабетом. Иконостасни крст са Распећем разликује се понешто од оног из Скрадина по мањој величини и по фигурама јеванђелиста уз које су симболи, умјесто њихових симбола као на крсту у Скрадину. Начин сликања Распећа и атрибута јеванђелиста битно се не разликује од скрадинских слика, па у основном спада у његов манир. Блиско том маниру јесте и лице *Богородице* покрај Распећа, док је Св. Јован прилично атипичан у односу на сликарев манир.

**За престоне иконе
Христа Пантократора
и Богородице Страсне
Рапсоманик је
нашао узор у двије
иконографски исте
престоне иконе из старе
православне цркве
Богородице у Шибенику, с
краја 17. вијека**

Рапсоманик је иконостас у Голубићу осликао након 1755. и скрадинског иконостаса. Тај иконостас имао је бар двије престоне иконе, његова дјела или неког старијег иконописца, којима се изгубио траг. Није, као у Скрадину, садржавао ни пробране призоре Великих празника. Дакле, његов иконостас имао је два низа икона изнад престоних и завршни крст и био је нижи од олтарне преграде Н. Судара из 1800. године.

С. Рапсоманик је створио значајан опус: иконостаси у Скрадину и Голубићу, више преносних икона из Скрадина и двије из Задра, једну или двије у Шибенику, по једну за Обровац, Книн и Дрниш те више икона и триптих из Крке. Око 90 дјела које је С. Рапсоманић насликао у сјеверној Далмацији твори бројан и важан опус у корпусу православног барока у Далмацији, који се наслања на искуства јонског барокног стила. С. Рапсоманић је оставио своја дјела и шире од сјеверне Далмације: Перој, Сплит, Котор, Топла, Барат. Са пуно манирских разлога атрибуиране су му иконе из капеле Св.

Спиридона у цркви Св. Луке у Котору.²⁸ На том се иконостасу, као на скрадинској прегради, на царским дверима налази фигура *Христа Великог архијереја*, који показује православни став на основна вјерска и хијерархијска питања. Према томе, био је он врло активан сликар, ангажован дуж цијеле јадранске обале и унутрашњости – насликао је преко 100 икона. Написано је да је престоне иконе *Св. Николе* и *Св. Петра и Павла* те апостоле и пророке са иконостаса из Тепљуха насликао С. Рапсоманик,²⁹ што је далеко од стварних манирских основа његовог стила.

За *Полагање у гроб* Н. Судар је нашао предложак у скрадинској икони С. Рапсоманика. Он је насликао дванаест фигура светитеља у трећем иконостасном низу: *Св. Спиридон*, *Св. Матеј*, *Св. Јован Златоусти*, *Св. Пантелејмон*, *Св. Василије Велики*, *Св. Григорије Богослов*, *Св. Никола*, *Св. Параскева*, *Св. Трифун*, *Св. Стефан*, *Св. Сава* и *Св. Симеон*. Сходно титулару цркве првомученику, мучеништво је наглашено у трећем иконостасном реду са још четири иконе мученика. Нагласак је и на три литургичара, два чудотвораца и два незаобилазна српска светитеља. То су фигуре које стоје у тек назначеном простору тла или просторије са подом од плочица. Иконе Н. Судара из Голубића промишљено су, прецизно и зрело сликане, а поједине спадају у његова врло успјела дјела. Св. Никола је препис истог лика са Судареве иконе из Скрадина. Како и друге иконе Н. Судара из Скрадина (на примјер *Богородица с Христом и пророцима* и *Св. Никола*),³⁰ имају сличности са голубићким поново подцртавам да је Судар у Скрадину код некога учио сликање и да је од тога сликара преузимао узор, нпр. од Спиридона Алексијевића, који је 1792-1795. ту живио и стварао. Други утицај и позајмице, декоративне мустре и украшене бордуре на одјећи и тканинама те подови од разнобојних плочица блиски су тим партијама на иконама Матеја Веје.³¹ Вјероватно је Судар и код Веје неко вријеме био у радионици. По свему је Н. Судар у Скрадину стекао техничка знања, сликарске поступке, декоративне елементе, начине сликања фигура, лица и многољудних догађаја из јеванђелске историје. Свакако је као предлошке користио и савремене грчке и српске графичке листове. Након тога, као зрео иконописац године 1800. израдио је конструкцију олтарне преграде и досликао иконе у Голубићу и склопио целину са постојећим иконама Спиридона Рапсоманика. Стварање и допуњавање олтарне преграде у двије или више фаза није непознато у Далмацији. Примјер је иконостас саборне цркве Успења Богородице у Шибенику. Он је комбинован од крфских икона из 1699, дјела Матеја Веје из 1812. и икона Алексија Лазовића из 1827. године.³²

28 M. Voulgaropoulou, Cultural Encounters in the Twilight of the Republic of Venice: The Church of the Dormition of the Virgin in Višnjeva, Montenegro, *Journal of modern Greek Studies*, vol. 36, Numb. 1, May 2018, 25-69, str. 47, fig. 7, fig 8.

29 Б. Чоловић, *Иконостас цркве Св. Петра и Павла у Тепљуху*, Љетопис, св. XXV, Загреб 2021, 181-207.

30 М. Савић, *Српске цркве у Скрадину и њихове иконе...*, 203, сл. 212. Сударев Св. Никола из Скрадинске збирке због тога што се приликом документовања није налазио у цркви није ни

регистрован, па је каталошки обрађен тек недавно. Тај лик, односно лице Св. Николе је скоро па реплика светитељевог лица из Голубића.

31 М. Савић, *Сликарска опус Матеја Веје и иконостас саборне цркве Успења Богородице у Шибенику...*

32 Исто.

IZLOŽBA BAŠTINA ODOZDO – DREŽNICA: TRAGVI I SJEĆANJA
30.8. – 10. 9. 2022., GALERIJA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

BORBA VRIJEDNA PRIPOVIJEDANJA

Projektom i izložbom *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja 1941. – 1945.*, otvoreno je više gorućih pitanja za koja su skicirani i poneki odgovori, čime je uspješno trasirano ispunjavanje brojnih praznina u novijoj povijesti ovog djelića svijeta, koja se ne može zaboraviti

PIŠE: **Bojan Krištofić**

Na samom rubu sadašnje Karlovačke županije u Republici Hrvatskoj, duž jedne od zamišljenih međa prijelaznog geografskog područja gdje se združili Kordun i Primorje, Gorski kotar i Lika, u sastavu grada Ogulina, nalazilo se naselje Partizanska Drežnica; danas samo – Drežnica. Počasni prefiks „Partizanska“ Drežnica je dobila po svršetku Drugog svjetskog rata, što je trebalo, upisano u sam toponim, trajno svjedočiti o nemalnoj ulozi naselja, odnosno njegovih stanovnika, u Narodnooslobodilačkoj borbi toga kraja. Usprkos ponovnoj promjeni imena naselja u tekućem poslijeratnom razdoblju, zanimanje za noviju antifašističku povijest Drežnice nije zamrlo, već je nastavilo trajati među nekadašnjim mještanima, u međuvremenu raseljenim, kao i onima koji su se vratili rodnom kraju ili su neprekidno živjeli tamo, no i među znanstvenicima i istraživačima profesionalno i osobno zainteresiranima za proučavanje fenomena „društvenog sjećanja“ i „proizvodnje baštine“, u slučaju drežničke zajednice od četrdesetih godina prošlog stoljeća do danas povezanih s naprednim otporom osvajačkom i ideološkom širenju povijesnog fašizma. Među žiteljima zaseoka što čine Drežnicu, koji su se odazvali pozivu Komunističke partije Jugoslavije na otpor nacističkim i fašističkim okupatorima te njihovim domaćim pomagačima, oko tisuću nije dočekalo kraj Drugog svjetskog rata, što selo čini jednim od onih s najvećim brojem tada stradalih u Hrvatskoj. Zbog toga je

jasno da se partizanska prošlost ondje ne može zatopiti, ni zaboraviti, jer jedinstvenost i solidarnost drežničkog stanovništva u Narodnooslobodilačkom pokretu upućuju na to da je revolucionarno iskustvo postalo jedan od temelja lokalnog identiteta u budućem i suvremenom dobu. Međutim, kako se danas među lokalnim stanovništvom izgrađuje takav identitet? Na koje se načine manifestira „društveno sjećanje“ i kako se točno „proizvodi baština“, odnosno osmišljava njeno zbrinjavanje i razvijanje u vrlo drugačijem društvenom uređenju, kakvo se na razini ustanova i središta moći odbija baviti socijalističkim i revolucionarnim nasljeđem?

Fenomeni pod navodnicima su citirani iz uvodnog teksta izložbe *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja*, koja je proizašla iz istoimenog interdisciplinarnog i međunarodnog istraživačkog projekta, a bila je postavljena od 30. kolovoza do 10. rujna 2022. u Galeriji Arheološkog muzeja Zagreba. Sam projekt se odvijao tijekom 2019. i 2020. godine, uz vodstvo dr.sc. Sanje Horvatinčić s Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, koja potpisuje autorstvo izložbe skupa s Lujom Parežaninom (Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu) i dr.sc. Rui Gomes Coelhom s Odsjeka za arheologiju Sveučilišta u Durhamu (UK) i Centro de Arqueologia da Universidade de Lisboa (Portugal). U provedbu projekta bili su uključeni/e i istraživači/ce sa sveučilišta i studijskih centara u Lyonu,

Fotografija s izložbe *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja*
Fotografija Memorijalnog kompleksa na mjestu partizanske bolnice br. 7 arhitekta Zdenka Kolacija / Foto: Aleksandar Karolyi, 1981.

Ljubljani, Santiago de Composteli, Zadru, te iz Arhiva Srba u Hrvatskoj, kao i nekoliko nezavisnih istraživača, konzultanata i radnika u kulturi i umjetnosti, među kojima se u kontekstu ostvarivanja izložbe poimence može izdvojiti dizajnera Nikolu Križanca, čiji je doprinos tome bio zamjetan, dok se kao jedna od posebnih zanimljivosti projekta ističe suradnja s dr.sc. Michaelom Sobolevskim, osnivačem Zavičajnog muzeja u Ogulinu i umirovljenim istraživačem pri Centru za istraživanje historije radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci. Značajno je istaknuti sudjelovanje tamošnjeg konzultanta jer autori izložbe govore upravo o terenskom radu s lokalnom zajednicom, uz istraživačku interdisciplinarnu suradnju, kao dijelu metodološke osnove kritičkog čitanja ranije prepoznatih fenomena, dok je uloga arheologije bila pružiti „metodološku okosnicu projektu u cjelini“, da bi se slijedeći na terenu materijalne nalaze, mogla otvarati pitanja o sadašnjim shvaćanjima spomeničke baštine i konzervatorskih praksi ne samo u okvirima službeno nadležnih ustanova, već prvenstveno „odozdo“, tj. praćenjem potreba samih Drežničana „u nastojanju da očuvaju i grade vlastite baštinske narative“.

Stoga je lako dati za pravo autorima kad kažu da se „uspješnost ovakvog projekta može mjeriti jedino razinom uključenosti zajednice u istraživački proces“. A, valja napomenuti kako je baš mogućnost izvedbe samosvojnih pripovjedačkih praksi unutar zajednice, koja se teži stalno

iznova osmišljavati i obnavljati, usprkos neuklopivosti vlastitih identiteta u dominantne narative centara moći, ono što jamči da će dijalog između istraživača i čuvara sjećanja biti stvarno dvosmjernan, jednom riječju – živ. Onda, kako se to izražava sadržajem izložbe?

**Projekt se odvijao tijekom
2019. i 2020. godine,
uz vodstvo dr.sc. Sanje
Horvatinčić s Instituta
za povijest umjetnosti u
Zagrebu, koja potpisuje
autorstvo izložbe skupa s
Lujom Parežaninom i dr.sc.
Rui Gomes Coelhom**

Fotografija s izložbe *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja*
Fotografija Spomen-kosturnice s reljefom "Bolničarka s ranjenikom",
rad kipara Koste Angeli Radovanija iz 1955. Zavičajni muzej Ogulin

Izložba je, trgom metodološke logike projekta, nakon uvodnog dijela nazvanog *Prošireno polje sjećanja* bila podijeljena na četiri tematske „sonde“, koje svoja uporišta imaju na drežničkim lokalitetima gdje su rađena arheološka istraživanja, a to su *Radikalna skrb*, *Mediji otpora*, *Rat kod kuće* i *Utočište*. Uvodni tematski dio podcrtava pitanja koja ne prestaju biti važeca, a tiču se promišljanja proizvodnje spomeničke baštine od same izgradnje materijalnih, kiparskih spomenika NOB-u nedugo nakon Drugog svjetskog rata do pomaka prema tretmanu spomen-područja kao mreže čuvanog sjećanja, pak u rasponu od pisanih podataka o lokalnom partizanskom pokretu i dokumentiranog pripovijedanja boraca i borkinja, preko brige za „preživjele“ primjere ruralne arhitekture koji su za rata služili kao mjesta organiziranja i učvršćivanja gerilske borbe, pa do evidentiranja elemenata prirodnog okoliša što sve do danas, u svijesti stanovnika kada je prisutnost ustanova nestala, postoje poput markera pamćenja koji otključavaju priče. Pritom nije nevažno napomenuti da je, kad su posrijedi drežnički zaseoci, i kako arheologija potvrđuje, riječ o pojasu koji od naseljavanja u 17. stoljeću, u doba habsburške Vojne krajine, podrazumijeva stalnu tranzitnu zonu, pogranično područje gdje se partizanska borba gotovo nastavila na tradiciju gerilskih kretanja „šumama i gorama“. A danas, kada su samoupravne ustanove koje su skrbile o baštini NOB-a već odavno ukinute od strane „vjerodostojne“ države, svako doslovno i preneseno iskopavanje toga naslijeđa, neovisno o provedbi kroz podršku stručnih znanstvenih institucija, iznova predstavlja pionirsko nastojanje. Sustavnost arheološkog i povjesničarskog proučavanja lokaliteta Drežnice tako se svojevrsno naslanja na sistematičnost kojom se nekoć pristupalo zacrtavanju života toga kraja kao spomen-područja prvog reda.

Prva sonda *Radikalna skrb* je obradila priču partizanske bolnice br. 7 na Javornici, koristeći njene materijalne i oralne tragove preostale među narodom Drežnice kako bi ispitivala mogućnosti gerilske i javne zdravstvene skrbi u vremenu kada takva vrsta sustavne međuljudske brige započinje takoreč' iz nule, što može čuvati pouke za današnje doba, kad čak primarna zdravstvena zaštita izmiče velikom broju ljudi. Usmjerivši se na spomenič-

ku skulpturu partizanke s ranjenikom, kipara Koste Angeli Radovanija, te na memorijalni kompleks koji je početkom šezdesetih projektirao arhitekt Zdenko Kolacio, proučavanje se istraživača razgranalo od utvrđivanja simboličkog raspona individualnog spomenika prema ispisivanju značenja dijeljenog iskustva radikalne skrbi, koje se i dan-danas može otkočiti uključivanjem u kompleks. Druga sonda *Rat kod kuće* u prostor izložbe, putem zvučnih, fotografskih, kartografskih i brojnih pisanih dokumenata, prenijela je sistematizirane segmente porodičnih povijesti živućih stanovnika/ica Drežnice koji sa sobom nose neumrlo sjećanje na partizansku borbu i potporu seljana/ki, povezujući ih s konkretnim mjestima otpora, čiji su korijeni i dalje primjetni kako u prirodnom, tako i u izgrađenom okolišu tog kraja. Treća sonda, *Mediji otpora*, fokusira se na taktike i sredstva „agitacije i propagande“ (skraćeno: agitpropa) na području Drežnice, pri čemu je bilo ključno to što su partizanski gerilski mediji te kanali međusobnog informiranja i komunikacije bili po prvi put proučavani tragom terenskog arheološkog istraživanja, a to prikupljenom materijalu jamči rijetko osjetnu opipljivost i izvornost znanja o tome kako se, opet iz nule, plela slojevitost, poput fizičkog otpora nezaobilazna, partizanska konspirativna mreža. Naposljetku, četvrta sonda, *Utočište*, je posvećena Drežničkoj špilji, koja je za dana neprijateljskih napada i mogućih odmazda nad civilnim stanovništvom zbog potpore partizanima civilima služila kao prostor skrivanja, ali i mjesto privremenog života, što s obzirom na tradiciju špiljskog življenja i postojanost pojedinih spiritualnih i sekularnih rituala koji iz toga proizlaze, istraživači povezuju s novijom poviješću, inspirativno iščitavajući iz praksi narodnog otpora pojedine arhetipske principe zajedničkog ljudskog ponašanja, koji povijesti kao takvoj pružaju usidrenost i smisao za današnjeg čovjeka.

Među žiteljima zaseoka što čine Drežnicu, koji su se odazvali pozivu Komunističke partije Jugoslavije na otpor nacističkim i fašističkim okupatorima te njihovim domaćim pomagačima, oko tisuću nije dočekalo kraj Drugog svjetskog rata

Projektom i izložbom *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja*, 1941. – 1945. otvoreno je više gorućih pitanja za koja su skicirani i poneki odgovori, čime je uspješno trasirano ispunjavanje brojnih praznina u novijoj povijesti ovog djelića svijeta, koja se ne može zaboraviti. Za laičke slušateljice i slušače drežničke priče mogu ponovo postati nezaobilazne kao autentična svjedočanstva ogromne hrabrosti ljudi i njihovih zajednica u vremenu kakvo, kao niti bilo koje drugo, većinu nije poštedito kušnji čiji se tragovi i danas čitaju poput iskustva vrijednog uvijek novog pripovijedanja.

MILAN NIKODIJEVIĆ, *ZABRANJENI BEZ ZABRANE*, FILMSKI CENTAR SRBIJE, BEOGRAD 2022.

SKLONJENI FILMOVI

U socijalističkoj Jugoslaviji, formalno, ni popisa ni cenzure nije bilo, a opet su neki filmovi imali gadnih problema. Nestajali su, ili kako se kao lingvističko pravilo u knjizi Milana Nikodijevića spominje, bili su „sklonjeni“. Službeno je zabranjen tek jedan, četrdesetak je „sklonjeno“ i o tome ne postoji ni jedan službeni dopis cenzure

PIŠE: **Željko Luketić**

Od zlatnog doba američkog filma 1930-tih kojeg je u slobodi izražavanja naprasno zaustavio Haysov kodeks, pa sve do kraja 90-tih, kada je u Engleskoj notorni British Board of Film Classification konačno olabavio svoje preporuke za cenzuru filmova, takozvani zapadni svijet dobro je poznao ono čega u socijalističkoj Jugoslaviji zapravo i nije bilo. Mae West, jedna od prvih glumica i umjetnica pokretnih slika koja je okusila silnice morala i ćudoređa, u svom je znanom stilu kasnije prilično točno zaključila: „Vjerujem u cenzuru! Na njoj sam se obogatila!“ I zaista jest, jer ma koliko cenzori bili oštih škara, publici u kinima takva je oznaka ili informacija značila upravo poziv na projekciju; zabranjeno voće je najslađe i mnogi filmovi prilično su se proslavili čak i sa najstriktnijim zahvatima, došli su do nagrada i bez ikakvih problema ušli u kanon audiovizualne umjetnosti.

Sprdnja s cenzorima na „trulom“ Zapadu bila je dozvoljena, kritičari su ih zlobno zamišljali kao religiozne i seksualno frustrirane tipove ili dokone kućanice koje u glavi imaju neku opću ideju moralnih putova i krijeposnih vrednota. Filmofili su im otvoreno zavidjeli, čak je i Roman Polanski u svojim tiradama protiv tih tajnovitih likova najprije bio bijesan kako to da „oni smiju gledati sve te divne stvari“, a mi iz običnog puka ne smijemo. A željeli bismo, čemu je komercijalni filmski svijet konačno doskočio izdavanjem, pa čak i opetovanim puštanjem u distribuciju starih inkriminiranih

naslova – u kinima, na DVD-u, BluRayu ili streaming platformama. Oznaka „integralna“ ili „necenzurirana verzija“ gotovo je sigurni jamac uspjeha na tržištu. Britanci, kažu inače, vrlo slobodni i vrlo liberalni ljudi, do dvijetisućitih nisu mogli vidjeti mnoge naslove – od kulturnih „Devils“ vlastitog narodnog heroja Kena Russella, pa do sočnih žanrovskih vrhunaca poput „Teksaškog masakra motornom pilom“ Tobe Hoopera. Svima njima filmovi su izrezivani i prekrajani, kraćeni ili potpuno zabranjeni s jasnim i biljezima ovjerenim popisom krimena. Liste cenzora bile su vrlo duge, do u detalj specificirane i jasno su u sekundaži navodile što je problem i što iz filma mora ići van, e da ne bi pokvarilo mladež, izazvalo proteste TV publike ili nekoga osobitog uvrijedilo.

Blasfemija, sprdnja s kraljevskom obitelji, golotinja, svakojaki oblici „pervertirane“ i „neprihvatljive“ seksualnosti; sva ta čuda bila su normirana, poput instant zabrane u primjerice Japanu, ukoliko se čak i deklarirano pornografski film usudi pokazati koju, šoka li i nevjerice – stidnu dlačicu. Ključ je dakle bio u, iako danas smiješnom, davno prije sastavljenom popisu nedopuštenog. Cenzor je bio birokratski radnik, vjerojatno uzbudljivog života kao računovođa u Unikonzumu. U socijalističkoj Jugoslaviji pak, formalno, ni popisa ni cenzure nije bilo, a opet su neki filmovi imali gadnih problema. Nestajali su, ili kako se kao lingvističko pravilo u knjizi Milana

Aleksandar Petrović, *Tri*, 1965.

Nikodijevića spominje, bili su „sklonjeni“. Službeno je zabranjen tek jedan, četrdesetak je „sklonjeno“ i o tome ne postoji ni jedan službeni dopis cenzure. Koje, naravno, nije bilo. BBFC bi u mogućem slučaju vjerojatno sastavio podužu listu kadrova u kojoj je nekoj junakinji ispala bradavica ili se neukusno sprdalo s Kraljicom. Ovdje izrečene zabrane, opet, nije bilo.

Fenomen ili kako ga je Nikodijević u podnaslovu nazvao „zona sumraka jugoslovenskog filma“, princip je zabranjivanja bez pisane ili izrečene zabrane, ali sa istim ili čak intenzivnijim efektom „nestajanja“. Za knjigu koja nije ni mogla imati drugog naslova do „Zabranjeni bez zabrane“ prvi put se čulo kada je izašla 1995. godine, usred raspada, tranzicije i nastanka novih nacionalnih kinematografija, a ponovno je u žiži interesa i u ovom svojem drugom, dopunjenom izdanju. Nedavno ju je objavio Filmski centar Srbije, uz urednički blagoslov sada već legendarnog Miroljuba Stojanovića, koji trenutno kotira kao najagilniji filmsko-književni urednik na ovim područjima. Nikodijević je, zaslužen, dočeka i novo, drugo izdanje obavezne literature istraživača i pratitelja jugoslovenskog filma; čestu referencu povijesnih članaka i uz „Liberated Cinema: The Yugoslav Experience 1945–2001“ Daniela J. Gouldinga, obavezan naslov u izučavanju tzv. „studija sklanjanja“. Knjiga je uz male dorade opet, ni kriva ni dužna, dobila novi zaseban život, toliko da je zbog jednog njenog dijela Nikodijević pisao ne jedan, nego nekoliko predgovora i autorskih opaski

(uputa, disklejmera ili pojašnjenja). To naravno, nije spriječilo neke medije da u pretposljednem poglavlju vide jedno posve neočekivano čudo ili mu posvete previše, moguće i nezaslužene pažnje. Jer Nikodijević nije mogao predvidjeti kako će u Haagu skončati „Čovjek koji je srušio most“, jer tako naslovljuje to kratko poglavlje.

Jugoslavenska kinematografija, opći je konsenzus, bila je ozbiljna i uvažavala ju se; iznjedrila je oko 800 naslova, dok je, prema Nikodijevićevim istraživanjima, oko 40 „sklonjeno“. U postotku to zapravo nije malo, posebno ako se radi o nekoj nepisanoj praksi

Još prije ovog drugog izdanja, Nikodijević je s Dinkom Tucakovićem napravio serijal dokumentaraca na istu temu, a zabavio se sličnima i u svojoj spisateljskoj i dokumentarističkoj karijeri. Istoimeni film i serijal „Zabranjeni bez zabrane“ ima više sugovornika od knjige, ali i posve različitu dramaturgiju. U ovoj ukoričenoj, zbirka radijskih intervjua, snimanih za potrebe Radio Vrnjačke Banje i emisije „Laterna magica“, nastala je još ranije kao prirodni (iako autor tvrdi zakašnjeli) impuls na akciju Festivala filmskog scenarija, također u Vrnjačkoj Banji. Uz pomoć Radoslava Zelenovića, tadašnjeg direktora Jugoslovenske kinoteke, koji je bio i spiritus movens cijele operacije, na festivalu su od 1987. do 1990. godine prvi puta prikazani neki od „spornih“ filmova. Sam Zelenović u posljednjem će poglavlju dati uzbudljiv opis dobavljanja kopija i očekivanja nekih filmova koje je taj festival prvi put nakon „sklanjanja“ pokazao, hrabreći se činjenicom da je tadašnji represivni sistem, baš kao i nadležna mu država, u stanju sve manje i manje pažnje, da ne kažemo, sve većeg i većeg rastrojstva.

Uostalom, takva je strategija pomogla i novom valu da kaže više od onoga što smije, a jedan mali festival poput onog u Vrnjačkoj Banji bio je idealan kao mjesto izvan dohvata državne i još uvijek aktualne Pule. Nažalost, u pulskim festivalskim zabilježkama, koje i djelatnici Turističkih zajednica pokušavaju iskamčiti od javnosti jer su vlastite arhive pobacali, ne postoje dokumenti o tome kako se i na tome najvećem festivalu ovlaš odlučivalo što ide, a što ne ide. Nije se tu pitalo samo Josipa Broza. Pulske i filmažijske kuhinje znale su biti vruće i neugodne, o čemu Nikodijevići svjedoci bez ikakve zadržke govore. Neki su određene zapisnike razgovora i nabavili, iako je za sumnjati da će ikada završiti u nekoj budućoj monografiji pulskog filmskog festivala.

Zato Nikodijevićeva poglavlja radijskih razgovora i intervjua na neki osobito zanimljiv način međusobno komuniciraju, svađaju se, pričaju je-

je u Cannesu, Berlinu i drugdje doista bilo. Jugoslavenska kinematografija, opći je konsenzus, bila je ozbiljna i uvažavalo ju se; iznjedrila je oko 800 naslova, dok je, prema Nikodijevićevim istraživanjima, oko 40 „sklonjeno“. U postotku to zapravo nije malo, posebno ako se radi o nekoj nepisanoj praksi.

„Što hoće ti luđaci“, navodno je bio Titov komentar kada je prvi put vidio Žilnikove „Rane radove“ i iznervirano napustio projekciju, tješivši se kasnije nekim dobrim kaubojećem, a ujedno je i prva rečenica Nikodijevićevog obraćanja čitatelju

Kada te filmove pogledamo danas, mlađe generacije mogla bi začuditi benignost i nevinost onoga što je smatrano ozbiljnim prijestupima, no takve stvari sjedaju na mjesto tek kada se gledaju u povijesnom kontekstu. Sistem jest bio nepodložan regulaciji, pa tako ni cenzura nije bila regulirana, kao što ni posljedice nisu bile definirane, jer bi autori tada daleko bolje mogli naučiti zaobilaziti ih. Pavlović i njegovi suborci smatraju čak i afirmativno, ako je sve u nekom društvu dozvoljeno, nema onog bazičnog načina da proradi umjetnikova želja za zaobilazanjem i izražavanjem u krugu nečega (nedozvoljenog) što se steže (ili cenzurira). Reći će Žilnik slikovitije: kad stežete s jedne strane, s druge ipak izađe van. Jasni tabui uključivali su partiju, revoluciju, seks, Tita i vojsku. Vrijeđanje prijateljskih zemalja, nepoželjno. No, to nigdje nije pisalo.

Tako dolazimo do naoko kontradiktorne pozicije da bi malo cenzure, koja je definirana, čak i bilo poželjno, odnosno da potpuna sloboda svega možda ne bi donijela i najkvalitetnije umjetničke radove. Na ovoj se ravni vidi i sukob sa zapadnom cenzurom koja postoji i normirana je, odnosno s jugoslavenskom, koja nije službeno postojala, ali su zbog njenog djelovanja neke karijere prekinute, neki su opusi ostali oštećeni ili nedorečeni, nekima se oduzelo pravo na rad, a neki su bježali i u inozemstvo. U gustom tkanju iskaza filmaša, daje se naslutiti i još jedan specifikum jugoslavenskih republika: nije se bježalo samo u inozemstvo, bilo je nekada dovoljno pobjeći u Sloveniju, Makedoniju ili gdje drugdje i nastaviti karijeru. Dalje od Beograda, Zagreba ili u cenzuri tvrde najjačeg, Sarajeva.

„Što hoće ti luđaci“, navodno je bio Titov komentar kada je prvi put vidio Žilnikove „Rane radove“ i iznervirano napustio projekciju, tješivši se kasnije nekim dobrim kaubojećem, a ujedno je i prva reče-

nica Nikodijevićevog obraćanja čitatelju. Tih će autorovih konverzacija s čitateljem, uz strukturu razgovora i naslove poglavlja, biti najviše na kraju knjige. Uz „Neophodnu napomenu“ u kojoj objašnjava zašto je i kako uvrstio u knjigu i razgovor sa Slobodanom Praljkom, haškim osuđenikom i redateljem, ide i „Dodatak neophodne napomene“ u kojoj izvještava kako se dotični u sudnici ubio ispijanjem otrova. Činjenica da je Praljak, autor ne odveć bitnog filma iz jugoslavenske povijesti filma „Povratak Katarine Kožul“, bio 1989. godine gost na festivalu i razgovarao sa Nikodijevićem o svojim iskustvima zabrane rada i cenzure (koja je po njemu krenula iz Sarajeva i finalizirana je zabranom rada u Zagrebu kod tada moćne urednice Palme Katalinić), možda je kvalitativno i nedovoljna da ga se uvrsti u knjigu koju čine najveća imena, ne samo crnog vala ili crnog talasa, nego i kinematografije uopće. S druge strane, Praljkova priča pokazuje i nadovezuje se na postojeće u smislu da je dovoljno nekoliko moćnih ljudi na nekoliko mjesta da vam život postane pakao, pa je tako još jedan oblik cenzure i ono što danas nazivamo „cancel culture“, kulturom otkazivanja.

Tako dolazimo do naoko kontradiktorne pozicije da bi malo cenzure, koja je definirana, čak i bilo poželjno, odnosno da potpuna sloboda svega možda ne bi donijela i najkvalitetnije umjetničke radove. Na ovoj se ravni vidi i sukob sa zapadnom cenzurom koja postoji i normirana je, odnosno s jugoslavenskom, koja nije službeno postojala

Uskraćivanjem prava na rad, uskraćuje se gotovo sve; pritom ništa nije naizgled zabranjeno. O toj vrsti zabrane Nikodijević je pokušao upozoriti segmentom s Praljkom, jer filmski su razlozi ovdje prilično u pozadini. A da je takav postupak „otkazivanja“ i „sklanjanja“ čitave osobe vrlo živ, dokazuje mnoštvo primjera – od slučajeva Marijana Vajde, Nikše Fulgosija i sličnih autora u Hrvatskoj ili čak spaljivanja sudski osuđene „Oaze“ Zvonimira Maycuga, do gledanja poprijetke zagrebačke gospode na tamo neke „dođoš“ ili „dotepence“. Ima i gorih, post-modernih užasa: lažiranih zabrana kojih dokazano nije bilo, samo zato jer je danas jako „in“ biti nekoć zabranjivani autor. Ovo su mogući nastavci priča „Zabranjenih bez zabrane“ kojima se Nikodijević još nije stigao pozabaviti, no dovoljno je i da ih ovim naslovom inicira. Ili da bude impuls, nikako ne – „zakašnjeli“.

**AUT, REDATELJ PAŠKO VUKASOVIĆ, KAZALIŠTE MALA SCENA, ZAGREB /
SEMAFOR, REDATELJ PEĐA GVOZDIĆ, ZORIN DOM, KARLOVAC**

KAZALIŠNA AUTENTIČNOST AUTIZMA

Redatelj Peđa Gvozdić i autorica teksta Petra Cicvarić, oboje i izvođači u predstavi, svoj su „Semafor“ u karlovačkom Zorin domu realizirali drukčije, ali s istom mišlju: iskoristiti potencijal kazališta za osvještavanje opće populacije o izazovima s kojima se u svakodnevnom životu susreću ne samo osobe s autizmom, nego i njihove obitelji

PIŠE: Igor Ružić

U posljednje vrijeme, u godinama koje je pojeo virus pa je izvedbena scena bila desetkovana, pojavilo se pitanje što kad smo zatvoreni, kad je naš svijet manji nego što bi trebao biti i kako se sami nosimo s tom činjenicom. Problem je bio globalni, baš kao i osjećaj, i mnogi su se s razlogom zabrinuli za mentalno stanje svih nas. Neki su se pritom sjetili i poremećaja iz spektra autizma, ne kao dijagnostičke slike populacije, nego kao metafore ili reference. Možda zato i nije slučajno da su se upravo u protekloj sezoni u domaćem kazalištu pojavile čak dvije predstave koje govore upravo o autizmu.

Različite koliko i slične, obje su plod inicijative pojedinca. „AUT“ u Kazalištu Mala scena nastao je željom redatelja Paška Vukasovića i dramaturginje Ivane Vuković da iskoriste „ready made“ protagonista Mateja Španovića i njegov izraziti scenski potencijal. U tu svrhu angažirali su i glumce Ivu Šimić Šakoronja i Luku Bulovića kako bi svi zajedno igrali igru na temelju romana „Neobičan događaj sa psom u noći“ Marka Haddona, ali opušteno, prije misleći na to kako scenski približiti poremećaj nego kako ispričati ionako jednostavnu priču. Redatelj Peđa Gvozdić i autori-

ca teksta Petra Cicvarić, oboje i izvođači u predstavi, svoj su „Semafor“ u karlovačkom Zorin domu realizirali drukčije, ali s istom mišlju: iskoristiti potencijal kazališta za osvještavanje opće populacije o izazovima s kojima se u svakodnevnom životu susreću ne samo osobe s autizmom, nego i njihove obitelji. U suradnji s lokalnom udrugom Frenofon i na temelju iskustava roditelja, Petra Cicvarić sama je napisala tekst koji prati jednu obitelj koja se mora probijati kroz „nevidljive“ zidove, navike i specifična ponašanja svojeg najmlađeg člana, doslovno kako zna i umije. Andro Damiš, Ana Šantar, Vanja Gvozdić, Nino Pavleković, Nikola Nedić i Lovorka Trdin pritom igraju i školsko okruženje, ne uvijek najspremnije na takve izazove, ali i društvo u cjelini, kroz između ostaloga represivni i zdravstveni sustav. Obje predstave ostavile su značajan trag već svojim premijernim izvedbama, pa tek slijedi evaluacija u smislu gostovanja i nagrada. Istodobno, podsjetile su i na niz domaćih produkcija koje su, na najrazličitije načine, tematizirale autizam kao (i) kazališni fenomen.

Što je autizam? Riječ je o neurorazvojnem pervazivnom poremećaju čiji je uzrok još uvijek nepoznanica. Inzistira se na točnom nazivu: „poremećaj iz spektra autizma“ jer on ima svoje različitosti po dvije osi, vertikalnoj po težini i horizontalnoj po pratećim teškoćama ili oboljenjima. U tom vertikalnom smislu može se govoriti o rasponu jačine poremećaja,

pa autizam ide od visokofunkcionalnog i gotovo jedva primjetnog, preko Aspergerovog sindroma, pa sve do niskofunkcionalnog i neverbalnog. Horizontalna os obuhvaća i stanja i oboljenja, od smanjenih kognitivnih sposobnosti, preko epilepsije do shizofrenije. Drugim riječima, kako osobe bliske tom poremećaju po profesionalnoj, obiteljskoj ili drugim linijama, nerijetko naglašavaju: „upoznavši jednog autista, upoznali ste samo jednog“. S obzirom da je sama riječ već pomalo stigmatizirana, a i kako bi se naglasila kompleksnost tog stanja, stručnjaci inzistiraju na formulaciji „poremećaj iz spektra autizma“ ili kraće PSA, dok je laicima, pogotovo onima koji iz ovog ili onog razloga žele biti politički korektni, sigurnije jednostavno govoriti o „spektru“. Taj poremećaj, koji je stanje a ne bolest jer zahtijeva cjeloživotnu skrb i rehabilitaciju a ne terapiju s očekivanim izlječenjem, u bitno većem broju slučajeva pogađa muškarce, iako napredak dijagnostike u posljednje vrijeme mijenja odnos od 4:1 u njihovu korist.

„Aut“ u Kazalištu Mala scena nastao je željom redatelja Paška Vukasovića i dramaturginje Ivane Vuković da iskoriste „ready made“ protagonista Mateja Španovića i njegov izraziti scenski potencijal

Poremećaj iz spektra autizma na različite je načine intrigantan, ali i scenski potentan, čemu se nisu mogli oduprijeti mnogi svjetski, ali ni nekoliko domaćih autora. Psihijatrijska i neurološka stanja i bolest nerijetko rezultiraju očudjućim tjelesnim, govornim i bihevioralnim stereotipijama, koje su naišle na interes kazalištaraca koji možda nisu pronašli, iako su možda i tražili, jednaku vrstu intrigantnosti u praksama koje se povezuju s religijskim, ili su pak povezane korištenjem psihoaktivnih supstanci. Iako je sve, ili dio navedenog, lako spojivo, činjenica da je Peter Brook stvarao predstavu prema neurološkim problemima opisanim u knjizi „Čovjek koji je svoju ženu zamijenio šeširo“ Olivera Sacksa, ili da je Antonin Artaud i sam eksperimentirao s opijatima, dok su se kod nas antipsihijatrijom i njezinim kazališnim mogućnostima odjeka bavile, pored takozvane avangarde sedamdesetih, i Ivica Boban i Nataša Lušetić, ovdje je zanimljivija činjenica da je i sam Bob Wilson navodno svoj rubni problem s poremećajem iz spektra autizma vjerojatno barem donekle riješio upravo radom u kazalištu. I pritom, kao i ostali navedeni, samom kazalištu nemjerljivo pridonio.

Upravo zato što jest tako intrigantan, jer je još uvijek tajnovit kako u postanku tako i u manifestacijama, poremećaj iz spektra autizma ne pre više često, ali i dalje jest trajna tema ne samo filma i popularne kulture,

nego i kazališta samog. Bez obzira je li riječ o upisivanju, opisivanju ili proživljavanju te ilustrativnosti, objektivizaciji ili imerzivnosti, jer načina i postupaka ima onoliko koliko i autora, a sam spektar im nudi dovoljno široki dijapazon za sve njih gotovo istodobno, i takozvano svjetsko i takozvano domaće kazalište toj su se temi približavali, sporadično ali ipak, gledajući nešto šire, kontinuirano. Od autopoetike tjelesnih hijeroglifa Damira Bartola Indoša, preko romantične vizije Olje Lozice ili zavodljive infantilizacije Dražena Šivaka, pa do novijih primjera, kakvi su predstava „Aut“ u Kazalištu Mala scena ili „Semafor“ karlovačkog Zorin doma.

U rang onih koji su kazalištu nemjerljivo pridonijeli, nažalost i dalje samo u domaćim okvirima, ulazi Damir Bartol Indoš. Jedinствена pojava izuzetne umjetničke snage, svojevrsni guru koji i dalje pronosi sad već gotovo solitarnu baklju avangarde iz ovdašnjih sedamdesetih, svoj početak na određeni način duguje upravo osobi s poremećajem iz spektra autizma. Prema vlastitom priznanju, njegovu specifičnu pozorničku tjelesnost, pokret koji je istodobno, u nekoj široj definiciji, i pokret i gluma i stanje (a ne bolest!), inspirirao je susjed kojeg desetljećima gleda i susreće, a s kojim je u međuvremenu počeo i razgovarati. Gotovo inicijacijski, i sasvim sigurno amblematski, performanse „Čovjek – Riba“ i „Čovjek – Stolica“, predstavu „Njihanje“ u obje njezine inačice, kao i sveukupni Indošev kazališno-performerski opus trajno je obilježio – slučaj. Sam Indoš, kako navodi Agata Juniku u svojoj knjizi „Indoš i Živadinov, teatro-bio-grafije: sveto i ludičko kao modusi političkoga u teatru“, kaže: „Nalazim se u, pod navodnicima, privilegiji da već dvadesetak godina promatram osobu koja ima nesreću da svakodnevno proizvodi pokrete uslijed duševne patnje. I kada scenski

uprizorujem te pokrete, zamišljam i osjećam koliko se ta osoba posvećuje obavljanju svojih ritualnih radnji. Nisam vidio savršenije estetsko djelo od tih pokreta koje proizvodi taj dječak, danas mladić. To što ja radim u predstavama i performansima posvećenost je tom obredu koji on izvodi svakodnevno na pedesetak metara udaljenosti od moga prostora. Tu pronalazim snagu da se posvetim vlastitom, pod navodnicima, jeziku ludila i svom autizmu. Kroz takve pokrete nastojim afirmirati duševnu patnju kao jezik kojemu je rodni bitak umjetnost.“ Indoš je taj pokret, taj jezik a kasnije i artikulaciju, u potpunosti posvojio i iz toga stvorio prepoznatljivost koja ima privlačni, ali i diskreditacijski učinak kod publike nedovoljno senzibilne, otvorene, zagledane ili prisutne. Ali čak i u tom slučaju, nemoguće joj je zaniijekati autentičnost i sustavnost.

**Nedavno rekreirana, ili
revitalizirana drama Petera
Handkea u Teatru &TD
također je, prema mnogim
teoretičarima, sasvim jasan
primjer osobe iz spektra,
ali autor je inspiraciju
pronašao u stvarnom slučaju
takozvanog „izgubljenog
dječaka“ s početka 19.
stoljeća**

Sasvim drukčiju poziciju od Indoševe, koji je primjer internalizirao na podlozi svoje u mnogim, i mnogo širim aspektima, avangardnosti ili očiđenosti, zauzela je dramaturginja i redateljica Olja Lozica u predstavi „Vincent“, premijerno odigranoj u Hrvatskom kulturnom domu na Sušaku, takozvanoj drugoj sceni riječkog Hrvatskog narodnog kazališta početkom 2015. Njezin je dramski tekst inspiriran videom naslova „In my Language“/„Na mojem jeziku“ Amande Baggs, osobe s poremećajem iz spektra autizma koja je u njemu najprije snimila sebe kako funkcionira u svome domu, ali je tome dodala i objašnjenje: „Moj jezik nema veze sa stvaranjem riječi ili vizualnih simbola za ljude koji bi ih pokušali interpretirati. Njime komuniciram sa svime što me okružuje tako što reagiram fizički. U videu voda ne simbolizira ništa, ja samo pokušavam razumjeti vodu kao što i ona pokušava razumjeti mene. Ja prirodno razmišljam i reagiram na stvari jako različito od onog što je za vas uobičajeno. To što ne znam vaš jezik vi smatrate manjkom, a to što vi ne znate moj jezik ne smatrate manjkom, iako je moj jezik prirodni od vašeg.“ Lozica je na toj, ali ne samo toj podlozi, napisala tekst, a onda s ansamblom Drame riječkog HNK postavila predstavu koja prati

dječaka rođenog u zbjegu u El Shattu tokom Drugog svjetskog rata, i koji u svojim zrelijim godinama ipak završava u psihijatrijskoj ustanovi, ali iz koje misteriozno nestaje. Na trenutke snovita i bajkovita, ali istodobno i, pogotovo u prikazu susreta Vincenta s takozvanim stranim svijetom brutalno realistična predstava, nezaboravno je začinjena izvedbom Zdenka Botića. Izvođač bitno stariji od ostatka ansambla, koji je zbog te predstave na kratko vrijeme izišao iz glumačke mirovine, onaj je posebni način predstavi. Autorica je željela da Vincent, osoba s poremećajem iz spektra autizma, od rođenja bude stariji od svih na pozornici, svojevrsni „vanzemaljac“ i već sasvim organski strano tijelo u predstavi, kako bi naglasila upravo činjenicu da je poremećaj iz spektra autizma stanje. Botiću je sve to očito bilo dovoljan izazov da karijeru završi briljantno, igrajući se sa samim sobom u kazališnom kontekstu ali i izvan njega, a Olji Lozici je u dosadašnjem opusu ostavilo predstavu koja je vjerojatno najmanje poznata i prepoznata, iako po svemu ne zaslužuje to biti.

Između Indoševe gotovo cjeloživotne posvećenosti i legitimne želje Olje Lozice da drugima i drukčijima da pozornički stas i glas, realnoj brizi lice i živućoj potrebi smijeh, kronološki se smjestila predstava „Sve što je dobro i pametno“ koju je Dražen Šivak sa svojom „Grupom“ 2007. ostavio Teatru EXIT. Bazirana na svjetskoj uspješnici, romanu „Neobičan događaj sa psom u noći“ prema kojem je nastao i „Aut“, priči o „ašpergerovcu“ koji se nađe i ne nađe u intrigi koju su postavili drugi, predstava je izuzetan spoj glumačke igre i inventivnosti, koja plijeni najprije sentiment publike, dok je ambicija osvještavanja o problemu osoba s poremećajem iz spektra autizma i njihovih obitelji stavljena u drugi plan. Međutim, to je i bila namjera, jer prizivanjem one svijesti kad je svijet bio jednostavniji, reakcije organskije a strah poticaj a ne uzrok neuroza, predstava zapravo na zaobilazan način također potiče prihvaćanja i uvažavanje različitosti.

Svakim od navedenih primjera, koji nisu jedini, a nisu ni posljednji, hrvatsko je kazalište odgovorilo na jednu od navodno još uvijek najvećih zagonetki na križanju neurologije, psihijatrije i psihologije, jednom od fenomena koji mnogi smatraju stanjem izmišljenim u moderno doba. No, kao potvrda onom pogledu koji vjeruje da je spektar autizma ipak nešto starijeg datuma od suvremene alijenacije s pripadajućim tehnološkim čudima i prezaposlenim i stoga hladnim roditeljima, kao i onima koji i za to okrivljuju dosege moderne medicine poput cjepiva, ostaje primjer Kaspara Hausera. Nedavno rekreirana, ili revitalizirana drama Petera Handkea u Teatru &TD također je, prema mnogim teoretičarima, sasvim jasan primjer osobe iz spektra, ali autor je inspiraciju pronašao u stvarnom slučaju takozvanog „izgubljenog dječaka“ s početka 19. stoljeća. Dakle, dovoljno ranije za potvrdu teze kako je autizam oduvijek prisutan, ali prekriven učestalijim poremećajima i poteškoćama, i stoga prepoznat tek prije pola stoljeća.

Bilo kako bilo, i u kazalištu i u svijetu autizam ostaje misterij, ali takav s kojim se ipak može i zna raditi kako bi život osoba njime pogođenim bio sadržajni, a onih pored njih lakši. Kazalište pritom ispunjava i onu svoju višu funkciju od zabave i pouke: razvoj spoznaje i empatije, svijest o drugima i drukčijima kojima možda ne treba pomoć koliko podrška. Naravno, i ona kazališna.

MILOVAN ĐILAS RASPAD I RAT, DNEVNIK 1989 – 1995., VUKOTIĆ MEDIA, BEOGRAD, 2022.

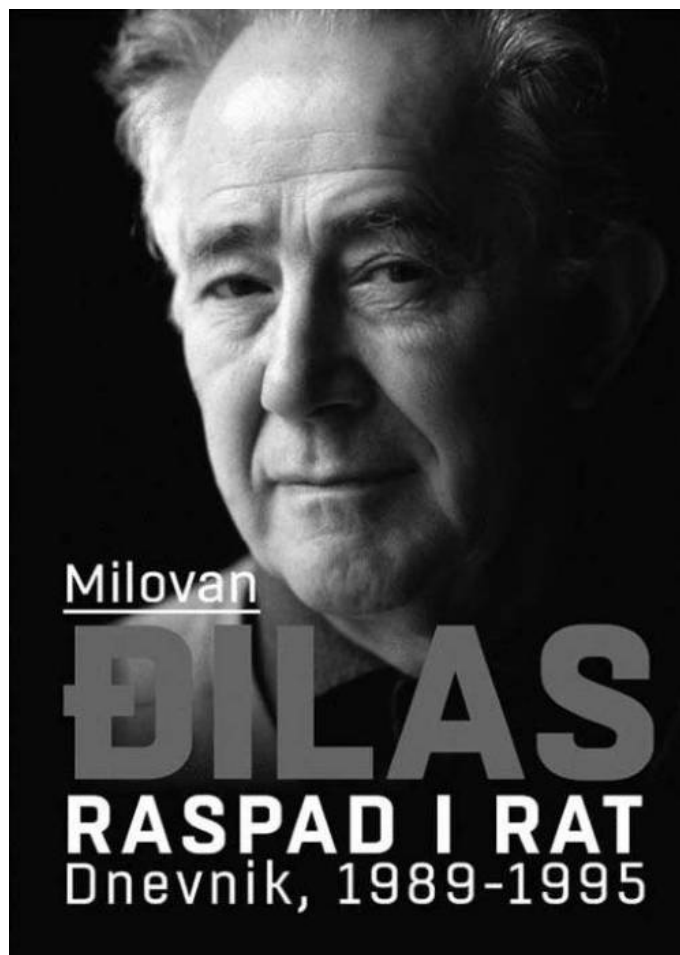
OSIM LJUBAVI, SVE BILO JE UZALUD

Malo ili bolje rečeno ništa u ovoj musavoj sadašnjosti nije ostalo od ideala za koje se Đilas za života zalagao, ni socijalne pravde, ni bratstva, ni uravnotežene demokratije, ni jednakosti, ali tim je važnije da jedino zaista vrijedno, osim sina Alekse, bila je Đilasova supruga Štefica

PIŠE: Bojan Munjin

Knjigu „Raspad i rat Dnevnik 1989 – 1995.“ Milovana Đilasa možda bi, neuobičajeno i začudno, trebalo početi analizirati od njenog kraja a ne od početka. Na tih posljednjih stotinu stranica, za razliku od najvećeg dijela knjige koja prati krvavi raspad Jugoslavije, Đilas (1911 – 1995.) piše, govori i šapće svojoj mrtvoj supruzi Štefici, koja je preminula dvije godine prije njega, neutježno do kraja ali i vrlo razborito i jasno kako je ona, njegova voljena žena, a ne revolucija, politika ili Đilasova sklonost prema književnom stvaranju, bila smisao njegovog života. Kada najznačajniji disident komunističkog svemira, u svakom slučaju najpoznatiji jugoslavenski otpadnik titoističkog režima, u kojem je on bio valjda treći po rangu, heroj revolucije i njen ideolog, kaže da ljubav prema voljenoj ženi jest sve u njegovom životu, onda ono dramatično na prvih četiristo stranica, mora imati drugačiju težinu. Đilas piše (str. 513) . . . “s tobom, sa svim tvojim divnim svojstvima, tada sam i sam svoj i celovit – bez tebe bih bio niko i ništa, neki sebi tuđi čovek. . . “. Tih zadnjih stotinu stranica na dramatičan način nas suočavaju sa pitanjem što je to veliko a što malo u ljudskom životu, što je zaista važno a što se rasipa kao pijesak kroz prste, što je tek kap u vremenu a što u sebi ima nesumnjivu energiju vječnosti.

Malo ili bolje rečeno ništa u ovoj musavoj sadašnjosti nije ostalo od

ideala za koje se Đilas za života zalagao, ni socijalne pravde, ni bratstva, ni uravnotežene demokratije, ni jednakosti, ali tim je važnije, što je iz Dnevnika vidljivo, da jedino zaista vrijedno, osim sina Alekse, bila je Đilasova supruga Štefica, čija ljubav i žrtva, Đilasa nikada nije izdala. „Ti znaš da te volim, da ljubav prema tebi ne mogu ni sa čim da poredim, ni sa životom, životom kojim još živim. . . “ (str. 517). Malo će značiti za vrijednost ove činjenice, ali će puno govoriti o vremenu današnjem, da će ljubav jednog revolucionara i vjernosti jedne žene, danas rijetko koga dirnuti. U današnjem dehumanizirajućem društvu to će se činiti sentimentalnim i sladunjavim, a i usput, što se Đilasovih političkih ideala tiče, u ovom turbo konzumerističkom vremenu, malo je koga briga za ciljeve proleterske revolucije.

O propasti tih ideala i o najgorem dobu ugasnuća Jugoslavije i kasnijim krvavim ratovima, posvećeno je prvih tri četvrtine knjige i ta odrednica ‘raspad i rat’ vjerojatno je marketinški najuzbudljiviji podražaj za nekoga tko zna tko je bio Milovan Đilas i tko dokono obilazi knjižarske izloge. Đilasov dnevnik objavila je Vukotić Media, knjigu je uredio Đilasov sin Aleksa a skoro šesto stranica predstavlja bez sumnje ozbiljan čitalački napor. Da li, međutim, treba na stranicama ovog dnevnika da očekujemo nešto glamurozno, o dramatičnom raspadu jedne zemlje, od planetarno poznatog

disidenta iz socijalističkog lagera? Ne. Nema na tim stranicama ničeg spektakularnog. To čini ne samo paradoks ove knjige nego predstavlja i ironiju sudbine čitave jedne burne epohe. Nakon trideset i više godina, turbulentni događaji koje bilježi Đilas i koji se filmskom brzinom smjenjuju iz dana u dan, djeluju sada kao slama koja brzo gori i u kojima, sa ove distance, kolikogod se radilo o događajima koji su nas sve zavili u jad i čemer, ima nečeg nepodnošljivo banalnog, tužnog i besmislenog. Pitanje koje kao da vrišti iz ovog dnevnika, iznova i iznova: Kako to da su se svi ti balkanski narodi, držeći se za ruke, tako složno, otvorenih očiju i uz punu svijest, survali u ponor, s posljednicama zbog kojih patimo i danas? Pa očito zato što nije bilo dovoljno mudrosti da, umjesto što smo se međusobno poubijali i unesrećili, smislimo nešto racionalnije – kakva god da bila politička formula međusobnih odnosa – od čega bi nam svima danas bilo bolje. Zašto smo na ovom komadiću zemlje, kao uostalom i u svjetskoj historiji sve do danas, u pravilu izabirali ono loše a imali smo šansu da izaberemo ono dobro, pitanje je duboko kao ocean. Ili kako kaže Njegoš, o kojem je pisao i Đilas: „Mi smo iskra u smrtnoj prašini, mi smo luča tamom obuzeta.“ Tako da i sva ta bulumenta znanih javnih ličnosti, i desnih i lijevih, domaćih i stranih, koji traže da se susretnu sa Đilasom, koji se često nalaze i zajedno u njegovoj dnevnoj sobi i o kojima on piše, djeluju danas, uz svu njihovu pamet i značaj, kao drvene lutke na žici koje lamataju rukama, neprestano govore, uzrujavaju se i pokušavaju da budu mudre, a svi zajedno funkcioniraju kao pomahnitali autobus koji juri ravno u ambis. „Kada bi svaki čovjek shvatio da je odgovoran za grijehе onog drugog, na zemlji bi zavladao raj“, kaže Dostojevski. Ali, lako je biti general poslije bitke? Da, ta primjedba je na mjestu, ali samo zato što je u historiji svaka mudrost, u pravilu bila zadavljena gomilom otrovnih gluposti.

Zašto smo na ovom komadiću zemlje, kao uostalom i u svjetskoj historiji sve do danas, u pravilu izabirali ono loše a imali smo šansu da izaberemo ono dobro, pitanje je duboko kao ocean

Kako se u svom tom podivljalom kaosu sve crnijih događaja koji smjenjuju jedni druge, snalazi Đilas? S jedne strane čini se iz Dnevnika da jedva stiže da zapiše u tim danima, mjesecima i godinama raspada, kada je previše i historije i sadašnjosti, sve te susrete, duge telefonske razgovore i diskusije sa svim i svakim koji hoće od njega nešto ne znam kako važno da čuje, a sa druge strane ponaša se i zastupa ono što je oduvijek zastupao i mislio: trebala bi se održati demokratska i federalistička Jugoslavija, jer sve drugo vodi u bratoubilački rat i propast. Smatrao je da će u slučaju rata najveću cijenu platiti Srbija i Srbi, jer, bez obzira na bujajući nacionalizam kojeg je Đilas bio svjestan na svim stranama, svako ekskluzivističko pravo

Štefica i Aleksa

Srba na teritorij i suverenitet, od Petrinje do Prilepa, odvest će taj narod u bježaniju i poraz. U tom nepreglednom moru dnevničkog zapisivanja i dojmova o događajima i akterima u tim najkritičnijim godinama novije historije južnoslavenskih prostora, mogu se naći i Đilasove reminiscencije na vlastitu prošlost, sjećanja na Tita i njihove odnose, razmišljanja o vlastitoj književnosti i ljubavi prema literaturi. Ali, ako bi se tražila neka dublja i završna inventura čovjeka koji je prošao sve, vlastite ideale i njihovu nemuštu realizaciju, političara na vrhu koji je sa svjetskim političarima, od Staljina do Churchilla, razgovarao na ravnoj nozi i dugogodišnjeg robijaša u Titovim zatvorima, čije ime se decenijama spominjati nije smjelo, onda taj završni memento u ovoj knjizi nećete naći. Nije ni potrebno. Milovan Đilas je uradio sve što je mislio da treba da uradi u decenijama prije tragičnog finala krajem osamdesetih: bio neobuzdani sin socijalističke revolucije, koji je kao 'buntovnik bez razloga' kroz nju u jednom trenutku samoubilački projurio sa dvjesto dvadeset na sat, bio je sa svojim disidentstvom čudo neviđeno i politička zvijezda koja je trajala intenzivnije i kraće nego Elvis Presley i bio je – to je svakako najvažnije – savjest jedne lijeve ideje koja se izopacila onda kada se trebala rascvjetati kao alternativa ovog beskrupuloznog svijeta. U već poznim godinama sa svojim dnevnikom nije mogao učiniti ništa drugo nego da bude kroničar raspada jedne zemlje i intimni ispovjednik ljubavi prema voljenoj ženi, koja mu je bila vrijednija od svega. Da li je to značilo da je sa svojim zahtjevima o demokratizaciji Jugoslavije početkom pedesetih, koji su ga odveli u zatvor, on bio u pravu, među svim tim drugorazrednim autoritarnim aparatčicima oko njega? Najvjerojatnije da, ali ako se uzme u obzir nasilna alkemija Balkana, kao i tegobna sudbina samog Đilasa, zemlji kojoj je Đilas posvetio svoje dnevničke zapise pod nazivom „Raspad i rat“ očito nije bilo spasa. Što bi rekao Shakespeare: sve ostalo je ćutanje.

ВЕДРАНА АДАМОВИЋ: БРАЋА СТОЈАНОВИЋИ И ТУЗЛАНСКИ БАЧКИ ПРОЦЕС 1915. ГОДИНЕ, МУЗЕЈ КОЗАРЕ, ПРИЈЕДОР, 2020. I АЛМАНАХ ТАЈНОГ БАЧКОГ ДРУШТВА ИЗ ТУЗЛЕ – ПОЕЗИЈА И ПРОЗНИ РАДОВИ НАСТАЛИ У БИХАБКОВ ЗАТВОРУ 'КУЛА' 1915. ГОДИНЕ, ПРИРЕДИЛИ ВЕДРАНА АДАМОВИЋ И БОРИВОЈЕ МИЛОШЕВИЋ, АРХИВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И МУЗЕЈ КОЗАРЕ, БАЊАЛУКА – ПРИЈЕДОР 2021.

ОНАКВЕ ПРИРОДЕ МОГУ МНОГО ИЗДРЖАТИ

Важно је знати више и о судбинама младих који су жртвом допринели победи идеја о слободи и уједињењу. О једној таквој групи бораца против колонијалне аустроугарске власти сведоче две књиге о ђацима тузланске гимназије којима је суђено у једном од бројних велеиздајничких процеса

пише: **Вуле Журић**

Пандемија ковида 19 само је поспешила растакање школства у већини земаља бивше Југославије. Стално инсистирање на лоше осмишљеним образовним реформама, незауостављиво урушавање угледа просветних радника и устоличење политичке коректности као неупитног идеолошког арбитра у суочавању друштва са бројним изазовима времена у коме живимо само су неки од фактора који доприносе утиску да се ради о процесу који је немогуће успорити, а камоли у потпуности зауставити.

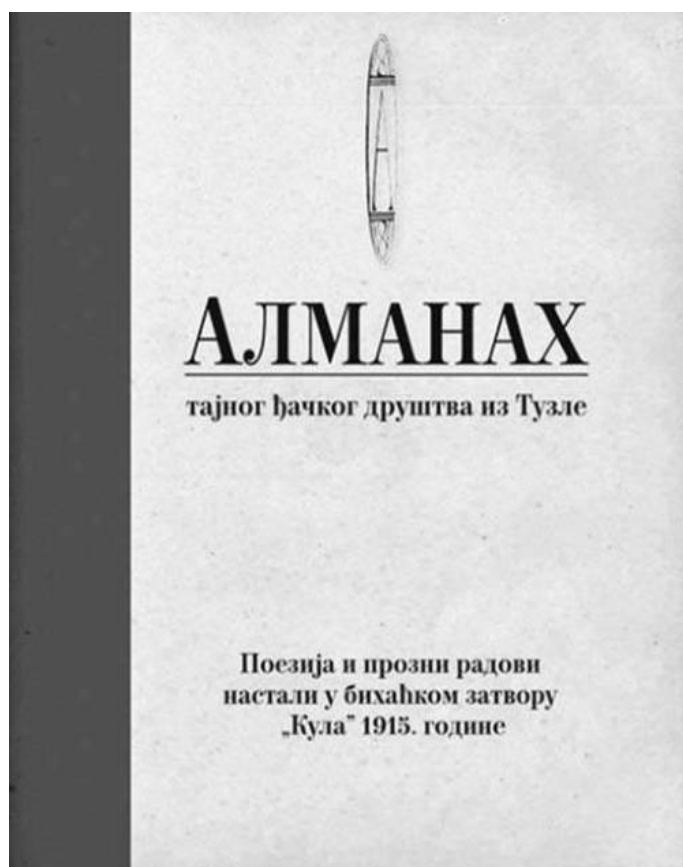
Највећи губитници овог образовног галиматјаса свакако јесу ђаци. Друштво са једне стране чини све не би ли им године сазревања учинило што комфорнијим и безбеднијим. Међутим, обезбеђивање што бољих услова за учење и инсистирање на поштовању све шире лепезе права деце и младих обезвређено је онеспокојавајућом испразношћу „великих очекивања“ која заједница пред њих поставља јер је све сведено на питање новца и императива да се он стекне што пре и уз што мање рада. Лојалност је много више на цени од

размишљања сопственом главом, док је широко образовање и неспутана радозналост појединца све чешће препрека за његово напредовање у друштву.

А почетком прошлога века, на делу територије некадашње Југославије која је тада била под јурисдикцијом још некадашњије Аустроугарске, наши ђаци су се суочавали са колико сличним, толико потпуно другачијим судбоносним животним изазовима. Прича о босанскохерцеговачким гимназијалцима који су својим делањем утицали на ток глобалне историје требало би да нам је свима добро позната. Ваља ипак признати како се најшира јавност најчешће интересовала за главне актере Сарајевског атентата и идеологе Младе Босне. Важно је, међутим, знати нешто више и о судбинама младих људи који су својим делањем и жртвом допринели победи идеја о слободи и уједињењу.

О једној таквој групи бораца против колонијалне аустроугарске власти сведоче две књиге о ђацима тузланске гимназије којима је суђено у једном од бројних велеиздајничких процеса. Прва је историјска монографија Ведране Адамовић „Браћа Стојановићи и

тузлански ђачки процес 1915. године“. Друга је њен својеврсни прилог – репринт „Алманаха тајног ђачког друштва из Тузле“, поезији и прози насталих у бихаћком затвору Кула 1915, који су за штампу приредили иста Ведрана Адамовић и њен колега Боривоје Милошевић.

Личне разлоге за изучавање учешћа браће Стојановић у покрету који је накнадно назван Млада Босна Ведрана Адамовић налази у чињеници да је пуних десет година радила као кустос у спомен-кући Стојановића у Приједору

Личне разлоге за изучавање учешћа браће Стојановић у покрету који је накнадно назван Млада Босна Ведрана Адамовић налази у чињеници да је пуних десет година радила као кустос у спомен-кући Стојановића у Приједору. Наводећи све оне који су се детаљније

бавили проучавањем животних путева и оставштине браће чије су биографије превасходно обележене недвосмисленим левичарским опредељењем, којим су испунили своје судбине, Адамовићева у предговору монографији каже како је својим делом желела „да кроз десет поглавља открије, приближи и уклопи све оно што до сада нисмо знали о њиховим бунтовним ђачким данима, прије и у току Првог свјетског рата“. У склапању готово филмске приче не само о браћи Стојановић, него о целој једној генерацији ђака који су били спремни да сопствену слободу подреде победи идеје о ослобођењу целог народа, Адамовићева је пре свега користила богату архивску грађу, али и записе самих актера. Ту се пре свега мисли на део заоставштине Сретена Стојановића, где се уочава жеља „да се незаборав на овај период живота и младости оствари писањем“, али и на мемоарске записе и неких других чланова тајног ђачког друштва. Њихов „Алманах“, настао у бихаћкој Кули, док су оптужени гимназијалци чекали на почетак процеса, представља прворазредан документ који својим садржајем, али пре свега самим постојањем сведочи о природи енергије с којом су се у најтежим тренуцима супротстављали окупационим властима које су, како је у једној интерпелацији с почетка 1918. године речено „умјесто свјетла културе“, у Босну увеле „мрак полицијског система“.

Њихов „Алманах“, настао у бихаћкој Кули, док су гимназијалци чекали на почетак процеса, представља прворазредан документ који својим садржајем сведочи о природи енергије с којом су се супротстављали властима

Тај систем је од самога оснивања првих гимназија у прво окупираној, а потом анектираној Босни и Херцеговини међу своје главне непријатеље убрајао управо ђачке тих школа. А да је ова подозривост имала и те каквог основа најбоље илуструју речи Тугомира Алауповића – једног од директора тузланске Гимназије и потоњег пријатеља *младог Андрића* – који је још 1895. године приметио како „расте подмладак који ће задавати држави страшнога посла“.

Том подмлатку су припадали Младен и Сретен Стојановић, кроз чију се судбину прелама прича о страдању младог нараштаја који је

за своје слободарске идеале током Првог светског рата платио високу цену. Детаљно истраживши страдање браће Стојановић у босанским казаматима, Ведрана Адамовић је својом монографијом осветлила до сада мање познату а важну епизоду о жртви коју су припадници Младе Босне уградили у стварање државе Јужних Словена.

Рођени у Приједору, из свештеничке породице у којој се држало до слободарства и образовања, обојица су по доласку у тузланску Гимназију постали чланови ђачког удружења, које је као и многе друге сличне друштвене у Босни и Херцеговини основано као реакција на чин анексије. Циљ организације је био да самообразовањем отме Србе ђачке ненародном васпитању које је школа систематски наметала и да уложи све силе да што већи број Срба ђака заврши гимназију.

У почетку, удружење тузланских гимназијалаца је најпре личило на какав књижевно-дебатни кружок. Читале су се књиге о којима се после дискутовало, а појединци су задуживани да припреме предавања из најразличитијих научних области. Иако ће у каснијем животу Сретен Стојановић бити тај који ће наставити уметничким стазама, у њиховим гимназијским годинама Младен је тај који се истиче својим стваралачким амбицијама. О томе сведочи и податак како су му у то време наденули надимак Руђин, по јунаку истоименог Тургењевљевог романа.

На главној расправи током суђења Младен Стојановић ће рећи да је тузланска ђачка организација радила на ширењу народне свести и народног култа код чланова литерарним стваралаштвом и стога јер „литература исказује националну душу у њеним најјачим и најлепшим изражајима“.

Са заостравањем политичке ситуације и почетком Првог балканског рата, ова друштва из чисто литерарних, омладинских организација попримају револуционарни карактер и прелазе у илегалу. Тако током летњег школског распуста 1912. године Младен Стојановић, без знања родитеља, тајно одлази у Србију, где у Врању пролази комитску обуку. Већ наредне године, брат Сретен је због подозрености школских власти спрема његове активности приморан да, по савету тадашњег директора тузланске гимназије, оде у Београд, где у Првој гимназији похађа пети разред и одржава контакте са челницима друштва Народна одбрана и одлази у кафану „Златна моруна“, у којој су се окупљали ђаци из Босне. Једнога дана, пред „Албанијом“ среће Гаврила Принципа и Трифка Грабежа, који га питају да ли би на своме путу по Босни могли да преноће код његовог брата Младена. Сретен тим поводом Младену у Тузлу редовном поштом шаље отворену дописницу, која га је у почетку истражног процеса теретила и за учешће у Сарајевском атентату.

Након што је сазнао за убиство Фердинанда, Младен Стојановић је тог истог 28. јуна написао текст који започиње обраћањем „синовима једне Југославије“ и у коме говори како је Млада Босна „елемент којег притишће несносни баласт империјалистички“ и који је готов да гине...

Како то несносни империјалистички баласт заиста притишће, врло брзо су осетили чланови тајног ђачког друштва из Тузле. Пошто је полиција приликом претреса станова вођа друштва пронашла групну фотографију ђака, сви су похапшени и подвргнути детаљној истрази.

Међу њима није било Сретена Стојановића, који се на Видовдан 1914. још увек налазио у Београду. Он је, послушавши препоруку „Народне одбране“ дате босанским ђацима да се што пре врате кућама, не би ли тиме са себе скинули сваку сумњу у умешаности у атентат, кренуо на пут, али је ухапшен одмах у Земуну. Потом је спроведен прво у Приједор, а одатле у Тузлу, где су оптуженици остали све до јануара 1915. Тада их пребацују у Бањалуку, у чувену Црну кућу, у којој је своје здравље оставио Петар Кочић. Сретен Стојановић, међутим, у својим мемоарским записима каже да је Црна кућа за њих „била санаторијум“. Били су смештени у заједничким собама, кључари су им били наклоњени, „а грађанство се организовало да нас добро почасте...“

Циљ организације је био да самообразовањем отме Србе ђачке ненародном васпитању које је школа систематски наметала и да уложи све силе да што већи број Срба ђака заврши гимназију

У таквој атмосфери настаје „Мала паприка“, лист сатирично-хумористичког карактера. Писана руком а умножавана уз помоћ индига, „Мала паприка“ је била „лист увређених, незаштићених елемената... који ће сјећи, шибати, све дотле док не уреди наш јавни живот.“

Оптужница је коначно подигнута у августу 1915. године, али је због победа српске војске одлучено да се тузланским ђацима суди у Бихаћу.

Тако су из бањалучке Црне куће пребачени у бихаћку Кулу, где су чекајући почетак суђења, упркос лошим затворским условима, почели рад на издавању „Алманаха“.

Тужиоци су у настојању да докажу кривицу оптуженика на суђење довели и два графолошка вештака, чији је задатак био да, између осталог, потврде аутентичност рукописа Младена Стојановића на инкриминишућим писмима и записима. И док су Славко Фурдека и Коста Уремовић под лупом пратили танке и дебеле линије рукописа Младена Стојановића, његов брат Сретен је пажљиво преписивао реченице и стихове у „Алманах“, који је потом ликовно опремио и повезао.

Издање које је пред нама јесте фототипско, али се поред сваке

аутентичне странице „Алманаха“ налази и штампани текст. Тако данашњи читалац стиче потпуни увид у величину овог несвакидашњег подвига. „Алманах“ су уредили Тодор Илић и Стеван Хакман, а своје стихове, прозу, критичке текстове и преводе Бодлера, Витмена, Поа, Љермонтова и других, немачких, француских и руских песника, сем двојице уредника прилажу Раде Старовић, Бранко Јузбашић, Јован Лакић, и браћа Стојановић. Младен Стојановић је један примерак „Алманаха“ успео да пошаље родитељима уз поруку:

„Припазите добро на ‘Алманах’ што сам вам послао. Он је чисто наш литерарни плод. Све су ово наши оригинални радови.“

И родитељи су „Алманах“ сачували и сада је, стотину и шест година након његовог настанка, коначно пред нама!

„Сада, потребно је нешто поближе рећи о сарадницима“, написао је у предговору „Алманаха“ Стеван Хакман 23. децембра 1915. године. „Они, сви су млади, и по доби и по култури. У главном, њихова ерудиција није још прошла, границе амбиције и жудње за знањем; исто, њихова доба, у главном простира се с обе стране двадесете године. И онда опет, заступани су појединци с мало ствари, да би се већ могло говорити о каквим изграђеним физиономијама...“

**„Можда вас је збунила
казна коју добисмо“,
писао је Младен
Стојановић родитељима.
„Страшна је заиста. Моје
увјерење, врховни мој
трибунал, који је уједно и
највиши етички закон за
сваког појединца говори
ми да сам невин.“**

Даљем изграђивању физиономија је на најсуровији начин „допринела“ пресуда тузланским ђацима. Већина их је осуђена на казне робије у трајању између десет и двадесет година, док је Тодор Илић, који је једини био пунолетан, осуђен на смрт вешањем. Касније му је казна преиначена у двадесет година робије. Младен Стојановић је осуђен на петнаест, а Сретен на десет година тамнице.

„Можда вас је збунила казна коју добисмо“, писао је Младен Стојановић родитељима. „Страшна је заиста. Моје увјерење, врховни мој трибунал, који је уједно и највиши етички закон за сваког појединца говори ми да сам невин.“ Браћа родитељима још поручују: „ми не познамо наде, али имамо зато веру непоколебиву“.

У бихаћкој Кули их посећује свештеник Славко Вујасиновић и о

томе у једном писму, између осталог, каже како „онакве природе могу много издржати“.

А тек је требало издржати све оно што их је чекало у Зеници, где су упућени на издржавање казне. Ту су их, након Црне куће и бихаћке Куле, чекала искушења Стаклене куће, како су зеничку казниону звали због крова који је на једном од објеката био од стакла. Прво је требало преживети боравак у самици, у које су теране све придошлице, а потом и све остало што је са собом доносио боравак у строгом затвору у време све веће ратне оскудице.

Био је то тежак период и за браћу Стојановић. Божидар Томић, један од осуђених тузланских ђака, у својим сећањима на затворске дане дао је њихове упечатљиве портрете.

„Сретен Стојановић, складне грађе, висока раста, пошто се ослободио у лице пуноће меса, увек жовијалан, ведар и насмијан, нехатно је млатарао рукама и ногама, понесен неким неодољивим уметничким визијама. Он је с највише лакоће и отпора подносио зеничку тортуру, да кроз њу дође до откровења и сазнања својих творачких моћи.“

Младен је, међутим, био један од оних којима је „тамница саломила крила и онемогућила орловски размах и лет... Он је изузетно трпео, по једној немилосрдној психичкој реакцији – што је тежио више, физички бол га је вукао ниже, у већу дубину.“

Старији брат је сем психичке трауме, током робије задобио и тешку повреду препоне, док је млађи по сваку цену настојао да избегне тешки физички рад, што га је на крају довело до столарске радионице, у којој је изучио резбарски занат и почео да израђује уникатне табакере. Једна од тих табакера му је и одредила судбину.

По проглашењу амнестије 1917. године, тек ослобођени младићи су морали да се јаве на регрутацију. Младен је због лошег здравственог стања ослобођен војне обавезе, док Сретена мобилишу и распоређују га у босанску регименту у Лебринг, код Граца. Он одатле бежи брату у Загреб, где га од војне обавезе, уз посредовање Владимира Ћоровића, ослобађа лекар Ђурица Ћорђевић. Након што му у руке доспева једна од Сретенових „зеничких табакера“, овај послератни пионир у лечењу венеричних болести и супруг Кресте Ћорђевић, сестре од стрица Саве Шумановића (касније управнице уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“ и жене од поверења најужег руководства КПЈ) решава да материјално помаже Стојановићево школовање.

Пре него што је прво отишао у Беч, а потом и у Париз, Сретен је са старијим братом једно време становао у „Привреднику“. Младен се ту припремао за упис на студије медицине. Тако ће један постати цењени и плодан вајар, док ће други у народу Поткозарја прво бити препознат као велики добротвор јер је бесплатно лечио многу сиротињу, а потом као никада заборављени ратни херој Командант Младен.

Монографија Ведране Адамовић о мукотрпним данима њиховога младалачког ропства и репринт „Алманаха“ којим су, заједно са својим тамничким друговима, оставили вечити и неизбрисив траг у нашој културној историји, на једини могући начин осветљавају почетак њихове доживотне посвећености борби за слободно и праведно друштво коју поготово данас морамо много више ценити.

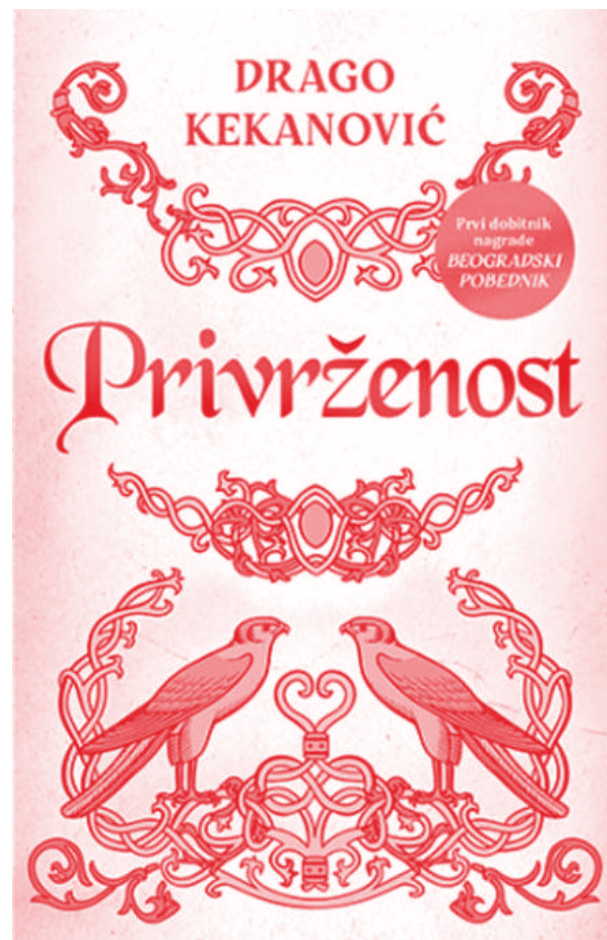
ДРАГО КЕКАНОВИЋ – ПРИВРЖЕНОСТ, ЛАГУНА: БЕОГРАД 2022.;
ДЕЈАН АЛЕКСИЋ – ПЕТЉА, ЛАГУНА: БЕОГРАД 2021.

ДВИЈЕ НОВЕ НАГРАДЕ

Упркос произвољности и политичарској самовољи у концепцији, која са књижевношћу има мало или нимало везе, све је испало добро јер је награду добио одличан роман, *Приврженост* Драга Кекановића, тренутно једног од најбољих српских писаца из Хрватске

пише: **Владан Бајчета**

У Србији су ове године по први пут додијељене двије нове књижевне награде за најбољи роман, које су у оба случаја, на један или други начин, везане за српске писце из Хрватске. Прво се појавио „Београдски победник“ као мање или више отворена реакција на праšину која се посљедњих година дизала око *НИН*-ове награде, желећи да се успостави као алтернатива идеолошки мотивисаном награђивању у најпрестижнијем литерарном признању. *НИН*-ов жири је у једном дијелу књижевне јавности, у доброј мјери с правом, оптуживан за идеолошку пристрасност, али исто тако, у доброј мјери неправедно, за некомпетентност у послу који има да обави. Бојкот награде потписала је једна прилично хетерогена група писаца, којима се касније придружио и извјестан број људи из академске сфере. Посматрано из близине, све изгледа као специфичност овог времена, као дио опште таблоидизације јавног простора и нешто што је знак ултимативне декаденције данашње културе. Посматрано, пак, из даљине, у целокупном трајању *НИН*-ове награде, која је за преко пола вијека постојања имала више промашаја него погодака, све изгледа као континуитет, да не кажемо добра традиција. Само податак да је прву награду освојио Добрица Ћосић са *Коренима* испред Ива Андрића са *Проклетом авлијом* говори више од свих подробних анализа овог

феномена. (Јубиларно издање Завода за уџбенике десет најбољих награђених и десет најбољих ненаграђених романа *НИН*-овом наградом даје најјаснији пресјек историје тог књижевног признања.)

Изгледа да ту ствар неће сасвим лако исправити ни „Београдски победник“, барем када је о називу, пропозицијама и осталим параметрима награде ријеч, јер и ту много чега изгледа накриво насађено. Зашто именовати награду именом „Београдски победник“, када она није ограничена општински већ се додијељује за роман писан на српском језику? И зашто, још несхватљивије, проглашавати је 28. јануара, на дан када је 1846. године у Бечу први пут изведен „Београдски кадрил“?! Награду, узгред буди речено, додијељује Библиотека града Београда, са чиме, наравно, нема никаквих проблема по себи, али пуна су ту уста престонице и није непознаница да је у томе значајну улогу одиграо амбициозни политичар, од скоро *књижевник*, аутор луксузне сликовнице о Београду, који је у свему имао значајан удио. Није ту ствар само номинације, јер је ипак све и симболички и практично далекосежније: српска култура није само Београд и требало би се потрудити да то не постане, а поменуто свакако није начин да се речено постигне. Толико значајних имена чека да поклони свој углед некој књижевној награди, па је промашеност ове

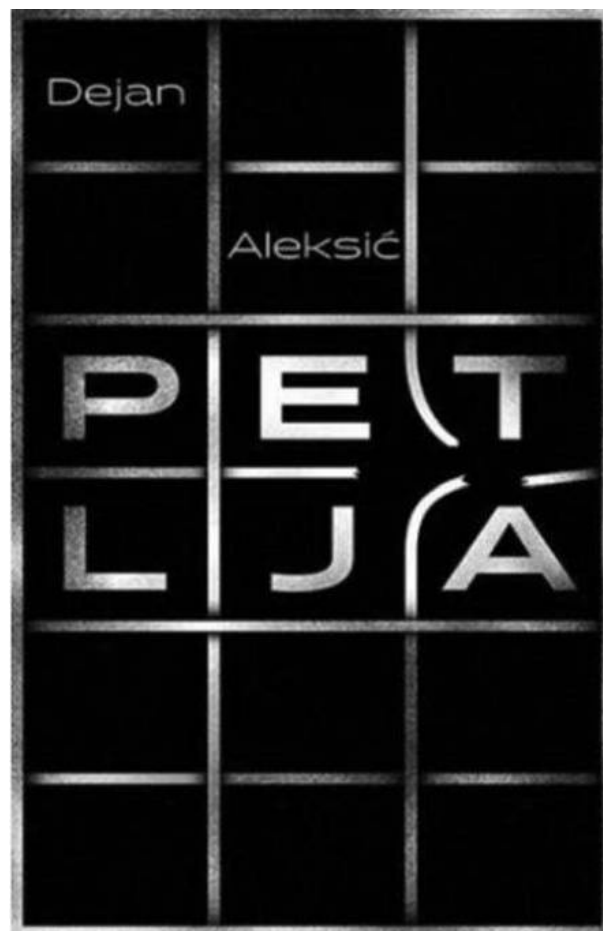
замисли стога двострука. Ако јој се већ жељела прибавити извјесна престоничка аура, што је више него легитимно, зашто не, на пример, награда Слободан Селенић, по лику и дјелу *наубеоградскијег* писца, који опет ширином свог дјела обухвата и ширину националне културе?

Како год било, макар ове, прве године, упркос описаној произвољности и политичарској самовољи у концепцији, која са књижевношћу има мало или нимало везе, све је испало добро јер је награду добио одличан роман, *Приврженост* Драга Кекановића, тренутно једног од најбољих српских писаца из Хрватске. Тиме не само да је учињен добар потез за српску књижевност, будући да је видљивијом учињена једна истински вриједна књига, већ је истовремено беспотребно београдизовани концепт награде у самој пракси елегантно превазиђен. Жири је тиме урадио добар посао и из најужег избора, у којем је било још неколико запажених и добрих књига, изабрао вјероватно најуспјелије дјело. То је више него довољно за почетак. (Поред Кекановићеве *Привржености*, ту су били још и *Омама* Слободана Владушића, *Смртоносни исход атлетских повреда* Милице Вучковић, *Ноћна Пројекција* Ота Хорвата, *Двадесет пет сати* Александра Гаталице и *Деца* Милене Марковић, која су и добила *НИН*-ову награду.)

Недуго након стишавања очекивано веће буке, која се свела на ситно кошкање и пуцање ћорцима из табора оспораваног жирија ка новоустановљеном, из Народне библиотеке Србије стигла је вијест да и та национална институција од ове године додијељује награду за најбољи роман. Најављено је да ће у жирију бити писци који ће награђивати саме писце и да је то можда најправеднији начин и најпоузданији пут да славом буде овјенчана најбоља књига. У некој врсти тајанствености и неизвјесности непосредно до пред само проглашење није се знало да ће награда понижети име највећег српског писца из Хрватске, Владана Деснице, аутора монументалног романа *Прољећа Ивана Галеба*, а да ће бити додијељена на најдужи и најсвијетлији дан у години, који је уједно и први дан љета – 21. јун. Све то као омаж великом писцу свјетлости, па још на свјетски дан музике, која је друга важна умјетност у његовом животу, а прва у животу његовог најпознатијег књижевног лика, испало је знатно мотивисаније од Београдског победника и Београдског кадрила. Не треба да чуди: управник библиотеке далеко је сензибилнији познавалац књижевности од свог колеге из градских власти и човјек који се књижевношћу заиста *дави*. Награду је добио Дејан Алексић, угледни књижевник средње генерације, најпознатији као пјесник за дјецу, за свој дебитантски роман *Петља*. (Поред Алексићеве *Петље*, у трци су били још *Деца* Милене Марковић, *Смртоносни исход атлетских повреда* Милице Вучковић, *Ружа под ледом* Мирка Демића, *Шпанска чизма* Владимира Копицла.)

*

Кекановићева *Приврженост* је истински успјело дјело, изванредна љубавна сторија смјештена у историјски контекст позног српског средњовјековља. Вођена мајсторском руком, приповијест се није задржала на свом основном нивоу, већ су у хронотоп петнаестог стољећа на потезу од Дубровника, Стона, Жиче, Смедерева, Београда, Загреба, Цеља и других ближих и даљих мјеста уграђени неки од

историјских вектора одређујућих за судбину нација којем припадају јунаци романа. Вјешто склопљена, ова књига посједује кључни предуслов без којег нема успјеха у литерарним пословима сродне врсте: фикција се у њој *не свађа* са историјом нити обрнуто. Све је изведено беспрекорно, тако да прича тече у складном преплитању историјских факата и књижевне имагинације – ријечу, ништа није како је било и све је онако како је могло бити.

Није тешко овом романескном сижеу претпоставити као праобразац *Доротеја* Добрила Ненадића: средњевјековни мизансцен, љубав између нижег дворјанина и највише племкиње, алегија националне судбине прикривена у историјском залеђу приче... Поступак је, међутим, у Кекановићевом роману обрнут: док се у *Доротеју* слика насловног јунака склапа из приповједачких перспектива свих осталих осим њега самог, у *Привржености* је протагониста ексклузивни казивач приче, остарјели и ослијепјели соколар Дамјан, који диктира у перо монаху Димитрију. Свако чијем је укусу близак Ненадићев роман пронаћи ће и у Кекановићевом слично, исто, или можда чак веће читалачко задовољство. Иако под надзором повлашћене наративне перспективе, јунаци говоре лијепим и лијепо нијансираним језиком, а прича се волшебно слаже као да сама себе приповијода. И тренуци напетости, односно мудро степенаних кулминација повијести, држе се под строгом списатељском контролом, која је одговарајући формални пандан описаној уздржаности на коју су Дамјан и Катарина Кантакузина, упркос цјеложивотној међусобној наклоности, осуђени.

Гледајући шири контекст књижевне традиције на коју се Кекановић надовезује, његова *Приврженост* је сасвим инвентивна (свјесна или несвјесна, али неупитна) парафраза једне од узорних новела западног канона. Ријеч је о деветој причи петог дана *Декамерона*, познатој сторији о Ђовани и Федеригу, оној по којој је Пол Хајзе развио своју чувену теорију о соколу. Сви мотиви су ту: неостварена љубав, дјеца рођена из брака са другим човјеком и соко као симбол оданости својој несуђеној изабраници. Успијевајући да декамеронски предложак оригинално трансформише тако што на Бокачову причу о вјерности једној љубави у овом животу накалеми идеју о њеном продужетку у вјечности – коју у *Привржености* симболички носе управо соколови – Кекановић се доказао као писац способан да стваралачки суверено води дијалог са стожерним литерарним наслијеђем свјетске књижевности, остајући притом на аутохтоном тлу књижевне имажинације и историјског памћења.

**Кекановићева *Приврженост*
је истински успјело дјело,
изванредна љубавна
сторија смјештена у
историјски контекст позног
српског средњовјековља**

Са *Петљом* је, у сваком погледу, битно другачије. Почетнички роман доказаног лиричара и епичара у покушају остао је на нивоу безуспјешног огледања у књижевном домену дијаметралном ауторовим опробаним књижевним компетенцијама. Замршене, не увијек прозирне структуре, у којој се четири потпоглавља („Омфалос“, „Место за рану“, „Рана“, „Лизање ране“) мијешају као карте у шест одјељака „Прва тишина“, „Друга тишина“... и „Пуцањ“, ово дјело је можда ипак потребно читати редоследом према путоказима првопоменутих подналова, како би се лагодније прошло кроз причу и евентуално уочио некакав ауторов прикривени план. Међутим, ни таква рецепција не би значајно помогла њеном конвенционалном сижеу, у којем све врви од стереотипа са једног пола вјечите манихејске распоућености овдашње културе и друштва.

Неприлагођена студенткиња филозофије Дина Поледица затекла се због ситног инцидента у просторијама граничне полиције на улазу у Грчку, гдје се присјећа свих околности које су је дотле довеле. Одрастање деведесетих, рат у Босни, Олуја, НАТО бомбардовање, све то промиче у позадини њених иницијацијских година, проведених углавном у друштву јединог пријатеља Никодима. Њих двоје су оличење актуелно пожељне родне неконвенционалности: он је хомосексуалац из куће екстремно религиозних родитеља, а она до главе ошишана девојка,

неснађена у мушко-женским релацијама. Отуда онолико бијеса на све пренаглашене, карикиране и у погрешну раван доведене стварне и псеудовредноте српског националног идентитета, што би требало да оправда визура главне јунакиње несаживљене са окружењем у којем постоји. Свети Сава, Цар Лазар, Острог, „небески народ“, српски академици и друго у лако замисливом низу – на све се то с времена на вријеме прописно пљуне из Дининих уста, а све се током њеног несрећног путовања кроз живот мијеша са нововјековним фолклором крајпуташких кафана, пијаних и масних родољуба, које надахњују певаљке са златним крстовима између бујних груди. Ту је, најзад, и једна звијезда транзиционог подземља, Светислав Прст, сам талог смућканог коктела свеопштег националног посрнућа, којег ће Дина, на концу, симболички убити палицом за голф. Њен пријатељ Никодим, пак, извршиће самоубиство на крајње оригиналан начин, *аутујући* се у пуном сјају дугиних боја свог чистог и невиног бића међу групом навијача.

То је у умјетничком погледу још и мањи проблем од саме књижевне егзекуције: прича је исприповиједана једним артифицијелно интелектуалним језиком, који би се, додуше, могао правдати управо перспективом главне јунакиње, јер заправо личи на покушај младе интелектуалке да се *филозофски* изражава, поражавајући вербално на тај начин све око себе. Међутим, њен говор више личи на фејсбук статусе и твитер коментаре једне начитане тинејџерке, која из потаје жели да демонстрира своје вриједно стицано знање, него на усмено казивање, чему писац очито тежи. Нико, напосто, тако не говори, са превише апстрактних именица на -ост у падежу, са компликованим формулацијама и синтагмама које би да лапидарно опишу и објасне појаву у исто вријеме, са једном церебралношћу која је сасвим вјештачка и потпуно испошћена од свега поетског, неопходног и најинтелектуалнијој прози. Алексић је велики пјесник и он ће у неком од наредних покушаја несумњиво пронаћи начина да, користећи искуства свог неприкосновеног лирског дара, превазиђе ограничења са којима се у првом роману сударио. Можда баш ако се окрене наслијеђу писца чију је прву награду понио, а од кога се не може наћи бољи узор за писање поетске прозе.

Жири „Владана Деснице“ очито се слабије снашао у свом првом саставу, што слути на сасвим логичну последицу хибриса једног од његових чланова, који је унапријед одао почаст књижевним критичарима и историчарима срећно одсутним из његовог друштва, тврдећи како они ипак не знају ништа о умјетности романа и како ће писци најбоље процијенити цијелу ствар. Врхунске спортске приредбе не суде играчи са резервних клупа већ професионалне судије, па је и књижевна утакмица овога пута и испала тако како је испала. Ипак, на крају је битно следеће: од свега што се догађа у троуглу поменутих награда највише користи имаће сами писци. Добро је да више од једне књиге годишње добије толику пажњу, а њихови аутори подстицај за растерећеније бављење својим послом, од којег их све мање у Србији може искључиво да живи. Читаоцима остаје да додатно заврну рукаве и да између ових и наредних добитника траже своје фаворите, бивајући оно што је одувјек најбоље у процењивању књижевности: сам свој жири.

О ПОЕЗИЈИ ВЛАДИМИРА ПЕТРОВИЋА

ЈЕДАН НЕЗНАНИ ПЕСНИК

У једној песми Петровић је на најбољи начин показао и богатство свог језика и прецизност песничких слика, њихову необичност, показао и своју небригу за сваку цензуру, али, баш захваљујући дужини, показао и мајсторско смењивање регистара, тако да песма тече као композиција класичне музике у којој се мења темпо, мења група инструмената

пише: **Никола Живановић**

Волео бих да овај текст напишем по узору на експеримент који је чувена америчка теоријска школа – *нова критика* – користила: покажем вам песму и не кажем ништа о њој, а онда ви, са вашим читалачким знањем, покушавате да одредите време настанка, правац, и име аутора. Али то није потребно пошто су подаци које имам и тако оскудни.

Зове се Владимир Петровић, завршио је општу књижевност са теоријом књижевности на Филолошком факултету у Београду. Студирао је у генерацији са садашњим професором Предрагом Бребановићем који је заслужан за доступност четрнаест песама које је објавио у часопису Р.Е.Ч. број 56/5 у септембру 2002. године. Бребановић му је те песме објавио на сопствену иницијативу, а сам аутор сада се бави неким стварима које немају везе са књижевношћу и вероватно уопште не пише песме. Изгледа да су неке од Петровићевих песама чисте импровизације које је писао у паузи између предавања да би забавио колеге, на начин на који неки студенти причају вицеове или имитирају професоре. Да ли је нека од таквих песама међу ових четрнаест не знам. Знам још и то да је професор Бребановић док је предавао Увод у теорију књижевности (дакле теорију књижевности за

групе које не студирају општу књижевност и теорију књижевности – предмет који је нешто као што би био увод у економију на правном факултету) користио као примере на коме су се студенти обучавали версификацији тако да су песме прочитали многи од будућих наставника књижевности. Овде ми се опет чини умесним подсетити се *нове критике* и претпоставити да су се ти студенти тим песмама бавили само онако како им је то задато.

То би било све што о песнику знам. Осим тих четрнаест песама. Почећу са једном конвенционалном:

С усана твојих превелик је пад
у труло руно ноћних возова.
Само је једна песма, једна глад,
и баш ме она ноћас дозива.

И баш ме руке које падају
споља низ глатку мрену прозора
одвлаче тамо где у конвоју
путују душе иза обзора.

Баш ме тишина што се продева
кроз црна врата сна и плави дим
опаја вином горких придева
и чини спремним да легнем ма с ким.

Чини ми се да ни у једној од ових песама, Петровић није желео да буде умеренији, да више личи на класичног песника. Ипак, сликовитост, је довољно оригинална, а чак и неки поступци који се у других песника чине маниром („вином горких придева“) заправо имају потпуно јасну функцију, делују готово као коментар саме песме и придева у њој. Међутим, оно што је пре свега новина овде је то што Петровић користи неке версификаторске елементе којих у српској поезији нема. Ту мислим на алитерацијску риму (возова-дозива; падају-конвоју; продева-придева). Алитерацијску риму најбоље знамо из Пастернакове поезије, али ниједан превод није успео да је овако глатко изведе као што је то учинио Петровић. Очигледно је да је користи врло пажљиво, упарујући је у строфама са „јаким“ римама, једносложним, или изузетно звучним које заправо са трећим слогом уназад чине тросложне асонантске риме (прозора-обзора). Песма је, такође, подложна лаком тумачењу, што углавном није случај са Петровићевим песмама. Међутим, сам осећај тескобе после неког растанка и парадоксална, а опет свакоме по сопственом искуству истинита поента, већ овде назначавала да је у питању песник који је спреман да испита осећања која ће други углавном прећутати.

Сада када смо видели да Петровић уме да напише добру класичну песму можемо да одемо корак даље:

Лемур-сатири лове с чопором њушећих кама
свирање-дојке из којих љигава павлака сплаци:
са конзервама жучи долазе навијачи
и ришу лице ноћи у колор-пишаћкама...

СТИГОШЕ ЧИТУЉЕ-ГУЈЕ У НАШУ МАЛУ БАНКУ
ГДЕ ПЛЕМЕ МРШАВИХ СВИЊА ПОМОРИ АСТИГМАТИЗАМ,
ТУ ГДЕ ЋИРИЦА ЧРЧКА, ЈЕР ТВРДИ ДА ЈЕ "НИЗАМ",
ТУРИ-КУРАЦ ЕКЛОГЕ О СИБИЊАНИН-ЈАНКУ...

ГУЗЕ СЕ МУДРЕ РЕЧИ У НАШЕ СЛЕПЕ ТРОПИЗМЕ,
ПРСАЈУ ЕРЗАЦ-СПЕРМОМ УБОГЕ СМАЈЛ-СИМБОЛЕ:
ИСПРЕД РУПЕ НА ВЕНИ ХАМЛЕТ ИЗУВА ЧИЗМЕ
И ДРИБЛА СВЕТЕ МОШТИ КРОЗ РОРШАХ-ВИТРИОЛЕ...

ЗЕЉОВ-ПИК ФУЋКА ДУШУ У ВАТРИ ДРУГОГ СТАЊА...
КЕЊА НА ХОЛДИНГ-ШАФРАН ИСПОД ПРОЗОРА ЗОРЕ...
ШИНТЕР РАЗУМЕ ЗАНОС: СВЕТ ЈЕ ЛИМУН БЕЗ КОРЕ
НА ТАЛАСИМА СМРТИ, У ОЦАКУ НЕЗНАЊА...

Аутоматско писање? Делимично. Међутим аутоматско писање није тек тако некакво записивање речи које асоцијативно дођу. Проблем је да обичан говорник неког језика, а најалост и многи песници не знају речи свог језика, не знају синониме, не знају како да ту реч преведу на страни језик који говоре. Или, што је још горе, знају, али погрешно. Да би аутоматски писао, да би се препустио божанском лудилу несвесног, песник мора да савлада свесни део језика, а то је језик, значење речи, а уз то, и да развије богат речник тако да се метафоре не би сводиле на речи као што су звезде, месец, сунце, птице и слично. Очигледно је да овде Петровић користи два додатна резервоара речи, којима повећава свој фонд – кroatизме и вулгаризме. Што се кroatизма тиче, деведесете године су биле гоине чишћења српског језика. Па мада су српски и хрватски писци за време Југославије водили рачуна да се служе језиком краја у коме су писали, језичко чистунство настаје тек после распада Југославије. Њега упражњавају управо они песници, међу које Петровић очигледно није имао намеру да ступи. Отуда су кroatизми делом потекли из литературе, односно читања хрватских и српских писаца напоредо, а делом из бунта према савременом стању у српској поезији. Вулгаризми, са друге стране, као да дубље задиру у тај бунт, као да се песник иживљава над чињеницом да га неће читати, да је ослобођен цензуре, критике. Истовремено, вулгаризми, одређују и тон песме. Шта значи то да шинтер разуме занос, да испред рупе на вени Хамлет изува чизме? Прецизне су то слике, које држе читаоца, али у њима има некога беса. Ово је вандалска слика света који је окруживао Србе на прелазу векова. Претерана, и експлозивна, увек на трагу слике, а не конструктивне критике, увек ругалачка, никад афирмативна. А онда, ако се обрати пажња на то како је песма сачињена, она се не разликује много од претходне. Да, слике су експресивније, језик богатији, али песма је вођена као класична. Поново се у поенти, том „оцаку незнања“ налази смирење песме. Поново је реч о тескоби. Ово је Бодлеров шетач који око себе види саме ужасе, бошовску слику. Тескоба се као и у претходној песми где је лирски субјекат спреман да легне ма с ким, овде своди на то да је са свим тим ђаволима из пакла „на таласима смрти, у оцаку незнања.“

Несумњиво је да у овој песми Петровић критикује све инкарнације тадашње (а и садашње српске поезије) – ту су свете мошти и

Сибџанин Јанко као елементи националне поезије, смајл симболи које уз друга графичка решења убацију експериментални песници, а ту је и Хамлет кога неки несхваћени учени песник зазива у својој песми после доброг фикса. Сви они у том хаосу, у том међусобном рату ипак постоје усклађено, у везаном стиху са римама, у овој песми, односно чине један склад „у оцаку незнања“.

Посебна тема су полусложенице којима се у овој али и другим песмама Петровић служи да појача везу неке метафоре. Ово као да долази из немачког језика, мада се Петровић, држећи се мере увек користи са само две именице. На тај начин може доста удаљене појмове да доведе у везу. Подсетимо се расправа о томе која је фигура боље метафора или поређење. Присталице метафоре су истицале њену језичку економичност, док су присталице поређења истицале да поређење може да повеже удаљеније појмове. Јукстапозиција се код неких песника онда узимала као идеално решење, лишено недостатака које имају метафора и поређење. Петровићеве полусложенице су појачане јукстапозиције. У тексту богатом стилским фигурама попут његовог то делује као сјајно решење јер се простом применом генеративне граматике увиђа шта је са чим везано тако да збијене песничке слике ипак задржавају своју прецизност па не долази до превише компликованих слика већ се одвојени блокови јаким слика слажу један уз други и тако граде сложенију али стабилну песничку грађевину.

Провокација коју му дозвољава песма која није намењена да је читају, која неће бити цензурирана иде код Петровића и даље:

ЋУТЕ ШИПТАРИ ЧУЧЕ...

Ћушкам чичке окућницом,
Ћириш чупка ћетен-чокот;
Човек ћари, ћук чашћава;
Чемер чуљи шићар-окот.

Чича ћапка чибуљице.
Чељад шиче чрез њигаре.
Шуљ шиљећи на ћемане
чибук љушка хашиш-шкаре.

Сиктер-ћирак пишки штиккле;
шупак штуцка шиш-муштикле;
булбул-ћурлик чежњом лиже
пришт-шиљеже од бљак-риже...

Жуљ штипкају жилет-љиљци,
њиште живци и ожиљци...
Жуто шуште ухоложе:
вишњи Боже, њуши блаже...

Наше рашље поганише:
наше уже сад их њише...

Ако је нека од ових песама, написана у паузи између предавања, то је ова. У њој, заиста нема неког конкретног расположења које се развија. Међутим, ова песма је фасцинантна по две ствари. Пре свега ово је маестрална брзалица. Дугачка, алогична, са поново богатим речником, мада овде то готово одлази у језичку анархију („бљак-риже“). Ако би неко наизуст изговорио ову песму у друштву у кафани свакако би тај наступ био праћен аплаузом. Друга ствар се тиче бунта. Говорити о српско-албанским односима ни данас баш није безболна тема. Али у овако вулгарној песми, то је нешто без преседана. Треба ли је можда читати као реакцију на српске националистичке песме у строгом метру из тог времена? Или је треба управо читати као невину језичку играрију. Језик никада није невин, али да ли се овом брзалицом тежи враћању његове невиности. Није ли рушење свих значења једини начин да се не створи нежељено, кобно, опасно значење?

Ако оставимо овај бунт по страни и ако се вратимо на прву песму, видимо да у Петровићевој поезији има и нечег сензуалног, неког чудног споја елемената модерног живота са најинтимним. Последње строфе песме „Липе“ гласе:

Па ипак лаку, липе,
Ноћ желим вам. Док кипе
слузи и звоне звона.

(Мудар зуб мање пати.
Свет је писак озона
палог. Кивна колона

палог. Секс... Комбинати...)

Овај неочекивани крај, немогућа асоцијација, слика је која се уреже у свест. Повезати тако различите ствари, тако ефектно, чак и без помоћних речи, само уз помоћ три тачкице, само их ставити у неки низ, чак и не указати на природу њихове везе, то је...

Да и не спомињем маестрално одвајање апострофом синтагме „лаку ноћ“ (чија се нераздвојивост види у томе што се на неке језике преводи једном речју).

Ипак, уопште разглог зашто говорим о Владимиру Петровићу нису ове кратке песме, од којих сам неке навео и којих још толико има. Није ни неколико полудугих неримованих песама, мада су и оне свака за себе нешто што када бих прочитао у књизи неког младог песника такве да бих песника одмах прогласио за будућност српске поезије. Не, то је једна, подужа, песма. Једна у најстрожем смислу антологијска песма, можда најгушће ткање које сам нашао у савременој српској поезији. У њој је на најбољи начин Петровић показао и богатство свог језика и прецизност песничких слика, њихову необичност, показао и своју небригу за сваку цензуру, али, баш захваљујући дужини, показао и мајсторско смењивање регистара, тако да песма тече као композиција класичне музике у којој се мења темпо, мења група инструмената. Петровић не одбија да се овде поигра са свим и свачим

са чим би се могао поиграти. Ево те песме:

UT UNUM SINT: VAGINA PECTORIS

Да, она спава, и нека спава,
по доловима у којима се напаса
наше хороскопско, бурек-пропето ћутање
ничу клеветуше са знацима узвика које забацују из мухоловних
гротала,

ничу штимунзи и параферналије,
витки Аргонаути крљају језичине у штуко-тарантуле и кокосове
монахе;

да, она спава, кажу, боље је,
жубор погрома одхибернирати,
кућне ластавице клацкају зубима,
спарен с Ларима, блех-Пантократор
пичкопрстасто окида узице: о, паузе:
о, паузе-паузе:

паузе од свега што пихтијице сматрају смарањем,
од чешкања, љуљушкања и сауг-левитирања,
од разгледница које стижу ниоткуда
и слепим аверсима подсећају на сутоне у Социопатији,
дечица срећна као девизе у запеклом дупету:
мало тимариш, затим одлазиш...

Да, она спава: то мутно рођење
пресују касице за своје прасице,
тек што поклекнеш, већ те черече:
већ те черече, а ниси пробао балаво слатко од ентелехије,
измакле су ти марвене кифлице, кафир-грангле и пенис-
штанглице

(сам тај процес, то мило совљење, говнави
морлаци зову „кунтањем“)....:

Да, она спава, и нека спава,
испод облака на којима дементни серафими са злобним осмесима
исписују

“сто тона”,
пуна маслачака којима се цео живот јебало за све,
поред пицанских зубала, као кад ми је рекла:
гуслај ме наопачке, манијакални шакалу,
с тобом хоћу да превазиђем дерт...

Да, она: она умује о пипачини и има кратке ноге,
из њених дојки мастурбирају зановет-штенци;
постоје ствари о којима је боље тек облизивати усне,
и приче с велможама луђим од младих коза...:
да, она спава, и нека би свемушто небо
водицом за ноге облокало тај сумњиви адет;
крајња је нужда да тања сиротишта хијене наместе на јесте,
крајње је време да се са обвезница пређе на гениталије,
како би напакон свануо дан...

Дан када шиљбоци излече шанкр и у облаку
мишомора симулирају делиријум треманс,

дан кад неће више бити “моје” и “твоје”,
 већ “Ено Фоме Грбавог, где како сакати црквењака”...
 (Дан када остајеш сам и на коверти за презле сводиш рачун:
 јесте био си црни каменчић на изборима за Кнесет,
 Еумејева лобања и паткица у Петронијевој кади,
 био си зрикавац смрти у кинеској куглици смутње,
 соколар живине масти и апостол ботулизма,
 а сад, сад посматраш њено сопорифицирано јаство,
 и чекаш да гуштеру твојих застрањења поново израсте кода,
 сада похотне бубе напољу узалуд цврче
 под кубним километрима црног хероина,
 и грозни ђулићи-шупци терају пену на уста
 кадаиф-баздом плитко закопаних:
 “Она спава и ја те опет тражим, чико,
 да набереш сузе из очију мојих, као љубичице,
 да као медовођа облетиш мозак и заспиш у мени као Це-Це маца,
 и заспиш у мени као Це-Це закрпа на дубиозном ткању sick-an-sich
 реалности,
 и заспиш у мени као што само угаљ у шиптарском срцу и веверице
 после
 цртаног филма знају да спавају,
 као што на грудима хеуристичке ноћи девет-један-један она
 спава...”)

*

За песму је важно да има заразан рефрен:
 Гдје су људи што дођоше синоћ к теби?
 изведи их к нама да их познамо?

Песму нећу анализирати из два разлога. Првог, јер би ми за то било потребно превише простора, а другог јер се песма упркос свој сложености чини више него разумљивом. Узимајући један препознатљив образац – песму „Можда спава“ Владислава Петковића Диса – Петровић допушта себи да у њу унесе све и свашта, готово цело осећање света. Није никаква новина рећи да је понављање неопходно песми да се не би распала. То пре свега важи за чисто лирску поезију, лишену наративне нити или дидактичких елемената. Отуда је ова, у Србији сваком препознатљива Дисова песма, која стоји у позадини оно што обједињује песму. Петровић чак није ни први који се у ту сврху послужио овом песмом. Такава је и Миљковићева „Узалуд је будим“.

Са друге стране, захукалост песме и то што нема прави циљ, а не може да се заврши поентом јер је готово сваки стих некаква поента, тражи начин да се песма вештачки прекине, али да то не буде наивно. И овде се Петровић показује као песник са изузетним осећајем за српску књижевност и њене препознатљиве токове. Заразан рефрен, који он спомиње да ће да створи на крају песме, заправо делује као највећа баналност у песми. Управо се само баналношћу може и завршити песма чији је сваки стих или чак полустих чиста експлозија. Али зашто је то рефрен? Реч је о чувеном „А Ливада каже“ којим се завршавају многе песме из Ливадине

збирке Карантин. Реч је заправо о нечему што Ливада није измислио већ потиче из источњачке књижевности. У неком ширем смислу и коментарима зен коана али врло прецизно код неких индијских песника, пре свега код Кабира чија се свака песма завршава тиме „Кабир каже“. Ливада је препознао да је његово презиме идеално за ову форму и употребио је. Међутим, велики број тих поенти које следе после „А Ливада каже“ је баналан, и нема никакве везе са песмом. У контрасту са оним добрим понтама, те поенте делују као изневерено очекивање. А рефреном се то може назвати јер се понавља кроз књигу, и то не само код Ливаде већ и код Кабира. Петровићев банални завршетак песме је готово пародија ових изневерујућих Ливадиних поенти. Петровић заправо у овој песми, ма колико био иновативан, чврсто усваја оквире српске поезије и очекивања читаоца, ослањајући се са једне стране на класика а са друге на изузетно утицајног савременог песника. Али то је све само почетак онога што песма представља. Пре свега песма је звучно маестрална. Већ сам на примеру брзалице показао колико су неки Петровићеви спојени речи тешки за изговор. И онда после таквих стихова који ломе језик као: „спарен с Ларима, блех-Пантократор/ пичкопрстасто окида узице:“, иде: „о, паузе: /о, паузе-паузе: /паузе од свега што пихтијице сматрају смарањем“, где се ни мислима ни језику више не намеће никакав терет какав су наметали претходни стихови. Треба ли истицати јединство звучања и значења па рећи да управо реч „паузе“ овде означава паузу унутар песме где се и нападна сликовитост и вулгаран језик и физички напор изговарања синтагми за тренутак прекидају. Сличну функцију има и мотив спавања, који се као рефрен понавља. А шта је са „кокосовим монасима“, „паткицом у Петонијевој кади“, „Фомом Грбавим“, „угљем у шиптарском срцу“? Мноштво игларија, светова, мноштво визура убачено је у смесу једно са другим али увек прецизно. Па затим, ко говори ову песму? Какав је ово прелаз: “Она спава и ја те опет тражим, чико, / да набереш сузе из очију мојих, као љубичице”? Попут Елиотове Мари из Пусте земље, овде се појављује неки други глас. Међутим, и ту је додат лични печат пошто тај глас изговара рефрен песме, тако да у развоју песме прелаз не постоји. Постоји на нивоу онога који говори, који уноси и другачији вокабулар. И заправо у песми има много таквих прелаза: „тек што поклекнеш, већ те черече:/ већ те черече, а ниси пробао балаво слатко од ентелехије“. Треће лице из „Можда спава“ или „Узалуд је будим“, овде бива допуњено и другим лицем којем се понекад песник обраћа. И то није једно друго лице, што се види већ у ова два примера. Петровић је овде приметио простор за маневрисање, који није био искоришћен у песмама које су послужиле као тлоцрт.

Многи песници стварају упечатљиве слике или слике које побуђују интелектуално интересовање, представљају загонетке и посласице за тумаче, многи се упечатљиво служе мелодичношћу стиха, а многи успевају да сагледају песме успешним позиционирањем лирских субјеката, па онда иронијом и сатиром. Међутим, Петровић све то ради толико очигледно успешно, иновативно, оригинално и разноврсно да већ и сусрет са ових четрнаест песама, представља догађај у читалачком искуству.

**SENKE I NJIHOVI PREDMETI, PRIREDIO SAŠA RADOJČIĆ,
NARODNA BIBLIOTEKA STEFAN PRVOVENČANI, KRALJEVO, 2021.**

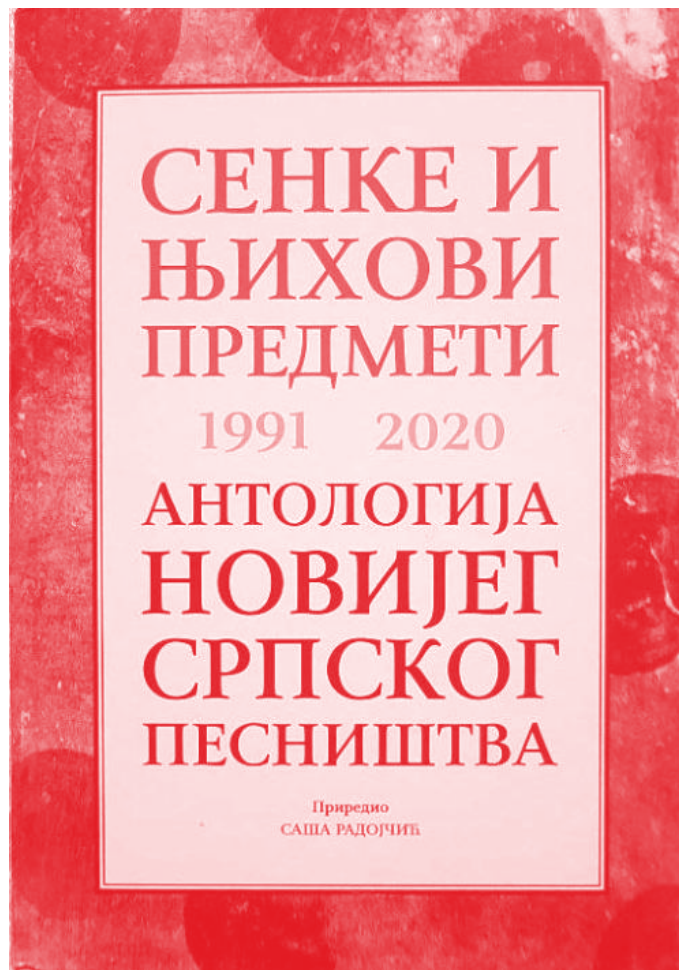
O JEDNOJ ANTOLOGIJI I NJENIM SENKAMA

Iz predgovora *Senki* sporadično se može prepoznati nastojanje da se ostvari izbor koji jasno poseduje lični, samosvojno artikulisan pečat, dok, s druge strane, sama selekcija u velikoj meri odiše simuliranim dilemama, vrednosno problematičnom selekcijom, odsustvom stava koji bi takvu selekciju branio sugestivnom vizijom poezije, dovoljno snažnom da dinamizuje očekivanja

PIŠE: **Goran Korunović**

Tokom 2022. godine javnosti je predstavljeno nekoliko novih antologija srpske poezije: Saše Radojčića, *Senke i njihovi predmeti*, zatim Radmile Lazić, *Ligera vuela la sombra*, i Stevana Bradića, *Logične pobune*. Navedeni izbori organizovani su na različite načine i svaki od njih je zanimljiv za analizu. Ipak, ovoga puta pažnju posvećujemo samo najambicioznijem poduhvatu, antologiji *Senke i njihovi predmeti*.

Antologijski izbori, naravno, uvek su odraz stremljenja da se određeno individualno razumevanje poezije podigne na univerzalno prihvatljiv nivo, ne bi li time postalo relevantno u svetlu književne tradicije. Odluka da se vrednosno selektuje aktuelno pesništvo, ipak, uključuje i mogućnost naknadnog kritičkog preispitivanja kriterijuma odabira pesničkih ostvarenja. Nije stvar u tome da se, u kritičkom pristupu antologijskim izborima, traga za vrednosnim principima koje ne bi bilo moguće osporiti, već je posredi težnja da se oprobava do koje mere izdvojeni kriterijumi selekcije pesničkih tekstova poseduju sugestivnu snagu. Drugim rečima,

vredi odmeriti da li antologijski izbori podrazumevaju moć argumentacije i habitus autoriteta koji mogu navesti na razmišljanje, samopreispitivanje, možda i promenu stanovišta onih koji se sa tim izborima u osnovi ne slažu.

Vredi na početku imati na umu i to da favorizovanje određenih poetika pri selekciji pesama ne mora nužno da bude slabost antologije. Odstajanje od demokratičnog pristupa može pokazati superiornost ukusa i senzibilitet antologičara, može profilisati određeni doživljaj umetničke snage koji pruža smer za prevladavanje mlakog, oportunističkog i bezličnog poimanja savremenog pesničkog stvaralaštva. S druge strane, u sužavanju poetičkog polja pri antologijskom izboru lako se može pokazati i mediokritetski duh, odnosno nastojanje da se dela nejake evokacije predstavljaju javnosti kao vredna ili, možda još gore i bez komičnih implikacija kao u prethodnom slučaju, da se prosečna lirski ostvarenja predoče kao uzbudljiva i intrigantna.

***

Dakle, o *Senkama*. U toj antologiji je izdvojeno nešto više od 70 autora i autorki. Do koje mere je reč o anemičnom i oportunističkom pristupu

srpskom pesništvu, govori već niz detalja iz uvodnog obrazloženja priređivača. U predgovoru se tako najpre ocrtava, kako antologičar formuliše, „atmosfera u kojoj diše poezija“, odnosno izdvajaju se pesnici koji su ostvarili neke od najviših dometa u srpskoj modernoj poeziji, uglavnom prethodeći svojim stvaralaštvom 90-im godinama. Antologičar to obrazlaže rečima: „Atmosfera novijeg srpskog pesništva sugerisana je, na samom početku, manjim izborom pesama autora koji su ostvarili važno i uticajno delo, ali ne pripadaju zadanom vremenskom okviru, već ga samo, takoreći, dodiruju ili, u nekim slučajevima, biografski prolaze kroz njega bez mnogo stvaralački značajne interakcije, kao i autora koji se nalaze u antologiji, ali je pesma na koju se skreće pažnja objavljena pre 1991.“ Čudno je, na primer, da Radojčić iz tog niza – koji očekivano predvode Popa i Pavlović – izostavlja Oskara Daviča, stavljajući time u drugi plan važnost njegove uloge u formiranju tokova moderne srpske poezije. Čak i ako se potegne argument – opšte mesto površnih književnoistorijskih uvida – da je Davičov značaj prevashodno vezan za međuratnu književnost i da njegove posleratne zbirke ne dosežu vrednost lirskih ostvarenja ranog avangardnog perioda, onda se prećutkuje dobro poznata činjenica da Pope, Pavlovića, slobodnije metaforike neosimbolista, ranog Borislava Radovića, delimično ni Brane Petrovića ne bi bilo bez nadrealističkog iskustva i književno-kulturne, moderno profilisane klime koju su nadrealisti formirali upravo tokom 50-ih godina prošlog veka. O udelu tog iskustva u najuspešnijim rezultatima neoavgarde da i ne govorimo, o dometima koje su ostvarili npr. Vojislav Despotov i kasnije Nenad Jovanović.

Ako je Davičo isključen iz „atmosfera u kojoj diše poezija“ – uprkos tome što njegove posleratne zbirke predstavljaju eksplozivno vrelo srpskog jezika i razobručene pesničke slikovitosti – postavlja se pitanje kakav se vid imaginacije favorizuje Radojčićevim doživljajem „atmosfera“ i samim izborom?

Izostavljanje Daviča možda bi moglo da bude razumljivo ukoliko bi, kao što smo sugerisali na početku, antologičarski koncept podrazumevao smelo sužavanje poetičkog okvira iz kojeg se biraju antologijske pesme, ukoliko bi, dakle, izborom pesama upućivao na stvaralačke principe iz kojih, po uverenju antologičara, proizlazi posebno bogata i osobena imaginacija. Shodno tome, i isticanje pojedinih snažnih pesničkih figura koje

su oblikovale atmosferu modernog srpskog pesništva, moglo bi da prati izostavljanje nekog imena – poput Davičovog – imena koje okuplja nemalu interpretativnu zajednicu i koje, uprkos tome, ne nalazi mesto u antologičarevoj viziji srpskog pesništva. Ipak – videćemo u nastavku – analiza korelacije Radojčićevog uvodnog obrazloženja i selektovanih pesama pokazuje simptomatičnu neravnotežu između važnih autora i autorki koji su izostavljeni, i, s druge strane, uključenih lirskih ostvarenja koja teško mogu da brane svoj antologijski status, čak i ako se kriterijumi postave još fleksibilnije nego što je slučaj u *Senkama*. Shodno tome, ako je Davičo isključen iz „atmosfera u kojoj diše poezija“ – uprkos tome što, moramo naglasiti, njegove posleratne zbirke predstavljaju eksplozivno vrelo srpskog jezika i razobručene pesničke slikovitosti – postavlja se pitanje kakav se vid imaginacije implicira i favorizuje Radojčićevim doživljajem pomenute „atmosfera“ i samim antologijskim izborom?

Kome je blizak Radojčićev koncept kontekstualizacije moderne srpske poezije, mogao bi tvrditi da Davičo nema pesmu koja upečatljivo profilise stvaralačku klimu u godinama pre perioda antologijskog izbora. Izdvajajući pesme i autore koje/koji su, s druge strane, odredili „atmosfera“ srpskog pesništva, antologičar delimično skreće pažnju na (auto)poetičke postavke, te u tom duhu bira autopoeitičke pesme Miodraga Pavlovića, Ivana V. Lalića, Jovana Hristića. Stvar je u tome što upravo mnoge Davičove posleratne pesme, odnosno način pisanja kojim se realizuju, reflektuje specifičnu imanentnu poetiku radikalne slobode imaginacije i vitalističkog svetonazora, te bi jedan takav Davičov tekst u segmentu „Atmosfera“ – tekst ne nužno antologijske vrednosti – pokazao koliki je stvaralački raspon postigao srpski jezik u modernoj poeziji. Budući da toga u *Senkama* nema, slutimo da se i u ovom slučaju, iza izostavljanja nadrealističke linije u srpskoj poeziji, krije niz predrasuda o nadrealističkoj praksi pisanja, umetničkim plodovima i nasleđu: od toga da pesme tog poetičkog profila nisu estetski uspele, preko predrasude da je reč o običnoj proizvoljnosti pri slaganju pesničkih slika, do toga da je posredi spisateljska praksa koja je samodovoljna i nesklona razvoju i transformaciji... Iako bi mu se, kao i svakom drugom stvaralačkom principu, mogle uputiti zamerke, nadrealizam je, pogotovo nakon bazične avangardne postavke, u kasnijem mnoštvu svojih emanacija i posrednih odjeka, do te mere uticao na raspon realizacija lirskog subjekta u modernoj poeziji i na načine konstituisanja i razbikoravanja pesničkih slika, da tekstovi koji u sebi makar jednim delom sublimiraju nadrealističko iskustvo – a takvih je mnogo u našoj poeziji od posleratnih dana do danas – iziskuju vrlo osobene interpretativne prakse ne bi li se razumeli i pre svega doživeli. Drugim rečima, estetska vrednost najuspešnijih tekstova koji se makar delimično napajaju na nadrealističkom nasleđu zavisi od tumačenja osetljivog i za prevazilaženje koherentnih značenja evokativnom snagom pesničkih slika, i za iracionalno-nesvodiva polazišta lirске subjektivnosti. Da bi se takvi tekstovi doživeli, na svojevrsan način bi trebalo da komuniciraju intuitivno-iracionalne strane recipijentskog i autorskog subjekta.

Prethodna digresija o nadrealizmu je bila neophodna usled jednog „običaja“ koji se povremeno neslavno obnavlja u našoj književnosti. Naime, reč je o tome da se povremeno neko već osvojeno polje stvaralačkog iskustva u našoj kulturi pomeri prema zaboravu, učini se kao strano i još uvek neispitano, što za posledicu ima da na to, književnoistorijski zatam-

njeno mesto stvaralačke imaginacije, isplivaju mediokritetske poetičko-oblikotvorne „vizije“. Negde na tragu mistifikacije povezane sa Davičom, naslućuje se i teško objašnjivo potiskivanje pesnika Milutina Petrovića, kao da je, eto, lako zamenjiv i kao da se pesnici takvog profila i dometa često sreću u našoj kulturi. On se u predgovoru pominje jednom i to u rečenici: „Kako, i da li, predstaviti značajnu poeziju Milutina Petrovića, kada je ono u njoj najbolje objavljeno pre 1991. godine?“ Antologičar je ovaj svoj, sluti se, simulirani unutrašnji rasep pred statusom Petrovićeve poezije jednostavno razrešio tako što je autora *Promene* izostavio iz izbora, uvrstivši pred samu štampu jednu pesmu u segment „Atmosfera“. Kada se stekne uvid u to šta je sve našlo svoje mesto u Radojčićevoj antologiji, uklanjanje Petrovićevih pesama ukazuje kao posebno bizaran i gotovo etički problematičan gest. Jer, nije teško braniti stanovište da je Petrović u nekoliko zbirki objavljenih posle 1991. godine – uprkos tome što te pesničke knjige nisu imale javnog odjeka kao *Promena* i *Glava na panju* – ostvario niz intrigantnih, samosvojnih, donekle i provokativnih pesničkih tekstova koji spadaju među najbolje u poslednjih trideset godina u srpskoj poeziji. Poređenje dve etape opusa kakav je Petrovićev teško podleže jednodimenzionalnim komparacijama po principu „šta je bolje“: usled inovativnosti njegovog postupka pre možemo da govorimo o *drugačijem*, o *promeni*, ne nužno o „boljem“ ili „gorem“. Ta inovativnost podrazumeva varijacije i istraživačka pomeranja na planu međusobne zavisnosti subjekta „iza“ čijeg redukovano iskazivanja kumuliraju složene, zatamnjene motivacije, i, s druge strane, forme „iza“ čije se svedenosti komeša unutrašnja napetost.

Kada se stekne uvid u to šta je sve našlo svoje mesto u Radojčićevoj antologiji, uklanjanje Petrovićevih pesama ukazuje kao posebno bizaran i gotovo etički problematičan gest

Odnos prema Petrovićevoj poeziji u *Senkama* primer je kako se konstruiše predrasuda u javnom književnom prostoru, podložna daljoj distribuciji u površnim kritičkim tekstovima i paraliterarnim krugovima. Stvar je posebno apsurdna i u slučaju Vojislava Despotova i Vujice Rešina Tucića. U *Senkama*, na primer, nema mesta za pesme iz *Gnezda paranoje*, zbirke Rešina Tucića iz 2007. godine. Šta se time izgubilo? Kao što smo rekli na početku, ne smatramo nužno problematičnim ukoliko se, pri antologijskoj selekciji, suzi poetički okvir iz kojeg se pesme odabiraju. (I sam delim Radojčićevu rezervisanost prema samodovoljnim neoavangardnim

eksperimentisanjima.) Nevolja je ipak u tome što se, izostavljanjem pesama *Gnezda paranoje* iz antologije, od recipijenata udaljuje važan primer ojačavanja ponorno-paradoksalne optike na temelju neoavangardne dinamičko-ludičke subjektivnosti. *Gnezdo paranoje*, jedna od najzanimljivijih pesničkih knjiga na srpskom jeziku u prvoj deceniji XXI veka, primer je postojanja kapaciteta za egzistencijalno složenija iskustva nego što se to pretpostavljalo za subjekt neoavangardne provenijencije.

Vojislav Despotov u *Senkama* prolazi nešto bolje, budući da su mu pesme ipak zastupljene. On sam je u predgovoru pomenut tek jednom kratkom konstatacijom, iako bi bilo sasvim opravdano njega pridružiti autorima zaslužnim za formiranje atmosfere u kojoj „poezija diše“. Ko god je nešto upućeniji u kretanja u savremenom srpskom pesništvu, zna da je Despotov jedan od najčitanijih i najuticajnijih autora u poslednje tri decenije, i to u svakoj novoj generaciji pesnikinja i pesnika. Otud je posebno simptomatično to što je Radojčić uvrstio u izbor Despotovljevu pesmu „Pada dubok sneg“, objavljenu nekoliko godina pre donje vremenske granice koju antologija obuhvata. Šta je razlog takve omaške, ne možemo znati sa sigurnošću, ali je svakako evidentno da *nesvesno* antologičarskog koncepta progovara u takvom neočekivanom gestu. Kao da koncept *Senki* i sama vizija pesničkog stvaralaštva koja mu prethodi, nisu načisto sa (neo)avangardnim nasleđem, da ne kažem nedajbože sa (neo)nadrealističkim duhom i praksama koje imaju delimičnog odjeka i u Despotovljevom stvaralaštvu.

Problemi postoje i kada su posredi autorke – teško je razumeti zašto u izboru nema npr. Marije Midžović, Jelene Lengold, Ane Seferović, Tamare Šuškić (niz se ovde ne mora zaustaviti). Kada je reč o pesnicima, nejasno je zašto nije uvršten npr. Petar Miloradović, jedan od važnijih autora generacije kojoj pripadaju Nenad Jovanović i Ana Ristović, zatim Milovan Marčetić, pa Slobodan Tišma sa pojedinim tekstovima iz *Marinizama*, ili pak Radivoj Šajtinac, pisac koji je uočljivo skrenuo pažnju književne javnosti svojim zbirka u poslednjih desetak godina. Uz sve to, posebno bi se moglo govoriti o vrednosnom i kulturološko-simboličkom značaju uvođenja posthumnih pesama iz *Treperenja* Milana Milišića, autora retkog talenta. Budući da bi pomenute pesnikinje i izdvojeni pesnici verovatno mogli da pronađu svoje mesto i u antologijskim izborima znatno strožijih kriterijuma nego što je slučaj sa *Senkama*, vredi postaviti pitanje – ko su onda autori čije pesme *brane* nešto fleksibilnije postavljen vrednosni nivo, odnosno čija ostvarenja dosežu postavljenu vrednosnu lestvicu, za razliku od niza autorki i autora (predvođenih Milutinom Petrovićem i Rešinom Tucićem) koji su ostali „na vratima“ *Senki*? Ovde, dakle, nije reč o tome da bi sa uvođenjem u antologiju pesnika i pesnikinja koji su (ipak) izostavljeni porastao „informativni kapacitet antologije“, kako Radojčić navodi u predgovoru, već je stvar u vrednostima i doživljaju pesničkog stvaralaštva, na kraju krajeva reč je i o etičkoj dimenziji vrednosnog selektovanja u savremenoj književnosti.

Ovom prilikom ćemo iz rasprave izostaviti potencijalnu polemiku o pojedinim pesnicima i pesnikinjama koji su uvršteni u antologiju, a za čiju poeziju verujem – uprkos sasvim solidnom konsenzusu u javnosti o njenoj vrednosti – da je primer besomučnog uspinjanja na prste ne bi li se dosegla gornja granica prosečnog kvaliteta. Pre vredi skrenuti pažnju na drugi niz autora koji u svojim lirskim ostvarenjima pretenduju

na pesnički glas određen religioznim etosom, nekada egzistencijalnom zebnjom bez nužnog upliva religioznog svetonazora, ili, u nešto manjoj meri, zabrinutošću za sudbinu nacionalno profilisanog kolektiva. U tom kontekstu možemo izdvojiti Aleka Vukadinovića, Ranka Jovovića, Rajka Petrova Noga, Slavomira Gvozdenovića, Bećira Vukovića, Đorđo Sladoja, Ivana Negrišorca, Slobodana Rakitića, Selimira Radulovića.

Za pojedine autore iz tog niza, evidentnije nego za Milutina Petrovića, važi da su im pesme pre 1991. godine uspeli od onih nastalih nakon te godine. Veći problem je ipak to da se posredstvom antologijske afirmacije niza navedenih autora u aktuelnoj pesničkoj javnosti mistifikuje susret religijskog i pesničkog iskustva, tj. za stvaralaštvo metafizičkog kapaciteta proglašava se poezija usiljenog, semantički siromašnog, evokativno kratkodometnog, konstruisanog religijskog osećanja. Izgleda da je iznova potrebno ponavljati da poezija ne dobija nužno na metafizičkom kvalitetu samim uvođenjem u lirski govor označitelja iz religijskog iskustva, njihovim kombinovanjem u prozirnim alegorijsko-metaforičnim konstrukcijama i „nameštanjem“ tona shodno pretpostavljenoj upućenosti na onostrano. Pesništvo metafizičke snage je neosporno dragoceno za našu kulturu – i mi smo, od Njegoša, imali niz pisaca koji su takvu snagu pesnički manifestovali – te upravo zato postaje stvar dobrog ukusa neslagati se sa istaknutim delom antologijske selekcijom u *Senkama*. Nije mnogo drugačiji slučaj i sa pesmama koje reflektuju brigu za sudbinu nacionalne zajednice. U meri u kojoj je sasvim legitimno staviti takav problem u središte pesničkog govora, toliko je i nužno osvetliti ga na način koji nadilazi jednodimenzionalno postuliranje nacionalnog identiteta.

**U Radojčićevom stavu ima
nečeg statičnog i okoštalog
kada je posredi poimanje
vrednosti, kao da one nisu,
bar kada je poezija u pitanju,
na novom ispitu sa svakim
novim talasom pesnika/
pesnikinja i kritičara/
kritičarki**

Prethodna pitanja zapravo otvaraju složen problem pesničke subjektivnosti, odnosno, preciznije, problem načina formiranja lirskog subjekta te smisaonih posledica, pogleda na svet i estetskih rezultata koji iz toga proizlaze. U predgovoru *Senki* jedan segment je naslovljen upravo kao „Pesnička subjektivnost“, što je svakako znak da je pri formiranju koncepta antologijskog izbora taj fenomen imao nezanemarljivu ulogu. Međutim, pomenuti odeljak predgovora, osim što podrazumeva opisno

podsećanje na neka opšta svojstva moderne subjektivnosti, posebno izdvaja samo dva vida realizacije lirskog Ja: jedan koji podrazumeva „izražavanje religioznog odnosa“ i drugi postapokaliptičke prirode. Drugim rečima, nije iskorišćena mogućnost da se, makar u načelnoj deskripciji, naznače vrlo raznovrsni vidovi lirskog subjekta kao ključnog generatora poetičke i epohalne razlike, distinktivne antropološke slike, neosporno i estetskog dometa. Takav propust odjek je jednog posebnog fenomena u našoj savremenoj književnosti, fenomena čija bi analiza zahtevala nešto više prostora – reč je o tome da kritički diskurs kod nas vrlo često poseduje „slepu mrlju“ za nijanse realizacije lirske subjektivnosti, za raznovrsna „lica“ imaginacije te usled toga ponornu i složenu osećajnost prepoznaje tamo gde je mogu videti samo oni koji su utonuli u opšta mesta današnje srpske pesničke javnosti.

Na kraju, ponovimo ono što smo sugerisali na početku: u *Senkama* je reč o anemičnom i oportunističkom antologičarskom poduhvatu. Zašto anemičnom? Jer se u predgovora *Senki* sporadično može prepoznati nastojanje da se ostvari izbor koji jasno poseduje lični, samosvojno artikulisan pečat, dok, s druge strane, sama selekcija u velikoj meri, kao i prateće obrazloženje, odišu simuliranim dilemama, vrednosno problematičnom selekcijom, odsustvom stava koji bi takvu selekciju branio sugestivnom vizijom poezije, dovoljno snažnom da dinamizuje očekivanja i vrednosni poredak pesničke i kritičke zajednice. Zašto oportunističkom? Jer se *Senke* održavaju na temeljima određenih predubeđenja koja premrežavaju naš javni/pesnički prostor, koja se napajaju na inertnom ponavljanju priča o genezi srpske poezije i statusu pojedinih autora, o „osovini“ savremenog pesništva u vidu interferencije verističkih tendencija i varijacija (post) simbolističkih strujanja, sve to uz mistifikaciju kada je posredi pesništvo metafizičkog potencijala. Pesnici i pesnikinje koji su s pravom uneti u antologijski izbor ne mogu da opravdaju niz problematičnih odluka kojima *Senke* odišu.

Sve prethodno moglo se zapravo naslutiti u jednom od uvodnih tvrdnji predgovora: „Vremenski okvir od trideset godina, što je opseg jedne generacije ljudskog roda, dovoljan je da se vrednosti uspostave i stabilizuju i da se izdvoje pojedinačni opusi zaokruženih poetika i jasnih crta razvoja“. Nisam siguran da se vrednosti „uspostavljaju i stabilizuju“ na način koji je sugerisan prethodnom tvrdnjom. U Radojčićevom stavu ima nečeg statičnog i okoštalog kada je posredi poimanje vrednosti, kao da one nisu, bar kada je poezija u pitanju, na novom ispitu sa svakim novim talasom pesnika/pesnikinja i kritičara/kritičarki – a to je mnogo češće nego jednom u trideset godina. Preispitivanja, dakle, nisu retka, uprkos tome što mnogi mladi koji stupaju u pesnički svet zapravo inertno preuzimaju dominantna shvatanja pesničkog stvaralaštva. I iako je tvrdnjom o stabilizaciji vrednosti implicirao da je njegova antologija zapravo odraz konsenzusa koji je teško osporiv i koji se „zgunuo“ tokom trideset godina geneze srpske poezije, verujem da i Radojčić, kada sebi dopusti da nešto slobodnije i nijansiranije posmatra stvari, zna koliko u aktuelnom književnom svetu postoje raznovrsna, ozbiljna neslaganja – zasnovana na argumentovanim stavovima – sa njegovim poimanjem poezije i književnih vrednosti. A u tim neslaganjima možda se može slutiti smer nešto drugačijeg sagledavanja savremenog srpskog pesništva.

SRĐAN SRDIĆ *LJUBAVNA PESMA*, PARTIZANSKA KNJIGA, BEOGRAD, 2020.

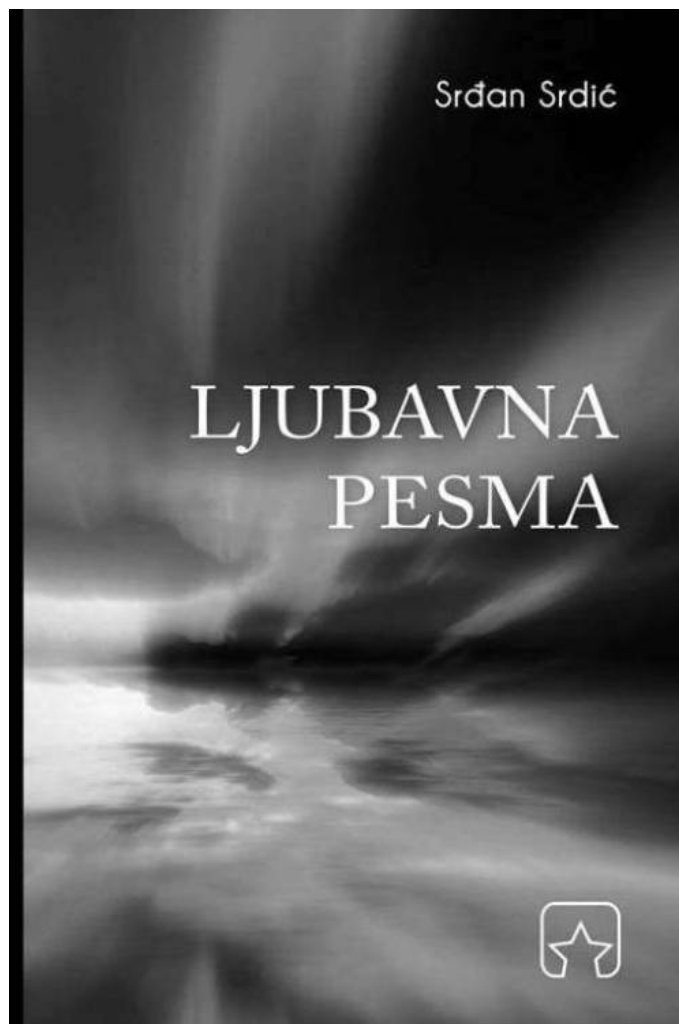
ČEKAJUĆI KASTORA

Posmatrajući dosadašnji opus Srđana Srdića, moguće je pretpostaviti da će *Ljubavna pesma* prerasti u njegov najupečatljiviji segment. Razlog tome nije samo prohodnost ova dva romana već i vrlo značajan rad na jeziku u kom autor pokazuje stepen svog napredovanja kao stvaraoca

PIŠE: Tamara Babić

Skoro dve godine nakon objavljivanja, roman *Ljubavna pesma* Srđana Srdića i dalje je prisutan i važan na svaki mogući način. Uz pozitivnu recepciju kritike i adekvatnu reakciju čitalaca, njemu je nedostajalo jedino prepoznavanje žirija relevantnih književnih nagrada, a najuži izbor za nagradu "Zlatni suncokret" je ujedno i najveći uspeh tog naslova u ovom aspektu. No, kako ni raniji Srdićevi romani nisu postigli uspeh što se tiče nagrada, jasno je da ovaj autor stvara dela koja ne postižu komercijalan uspeh, već su namenjena užem krugu čitalaca koji razumeju njegov senzibilitet, poetičke crte i književne namere koje pokušava da ostvari. Dakle, na koji način se *Ljubavna pesma* (ne) uklapa u dosadašnji Srdićev opus i koji su dometi ovog naslova koji ga čine nečim uspelijim od romana koji su aktuelni samo jedne sezone?

Nakon debitantskog *Mrtvog polja* iz 2010. godine kojim je skrenuo pažnju kritike i koji nas je, na prilično neuobičajen, ali vrlo upečatljiv način vratio u devedesete, Srdić je objavio romane *Satori* (2013) i *Srebrna magla pada* (2017) – zajedno sa zbirkama priča *Espirando* (2011) i *Sagorevanja* (2014) – koji su, svaki na svoj način, donosili različite vrste eksperimenata u prozi i iznova i iznova dokazivali čitaocima da je neophodno da i oni sami odigraju određenu vrstu uloge u recepciji tih tekstova ne bi li ih razumeli na adekvatan način. Sličan je slučaj i sa *Ljubavnom pesmom*,

romanom koji, uprkos naizgled prosto postavci, uspeva da pomeri sve granice koje je Srdić do sada postavio u svom opusu. Pre svega, njegov osnovni tematski okvir je vrlo jednostavan: glavni junak Kastor odlazi u egipatsko letovalište ne bi li se priremio za svadbu sa budućom suprugom i polako preuzima simboličku kontrolu nad čitavim letovalištem i svim njegovim zaposlenima. Svi oni zajedno, sve intenzivnije kako radnja romana ide napred, iščekuju Morfiju čiji se dolazak sve više i više odlaže, sve manje i manje ubedljivo, i to čitaoci, zajedno sa ostalim junacima romana, u obrtu šekspirovske dramske ironije, shvataju pre Kastora. Njegova opsednutost idejom ljubavi koja je oličena u liku njegove neprisutne drage graniči se sa ljubavnim slepilom, ali Srdić ni u jednom trenutku ne daje mogućnost ovom junaku da posustane u svojim namerama. Sasvim suprotno tome, on je neumoljiv u svojim planovima i neprestano pruža sve od sebe da mali kutak egipatskog mora pretvori u savršen ambijent za svadbu koja će označiti početak nove etape njegovog života i približi ga arhetipskim predstavama savršene ljubavi koje poznaje iz popularne kulture i umetnosti, najviše književnosti, filma i likovne umetnosti. Jer Kastor je načitan i nagledan, on nije neuk niti neobavešten o tome kako svet funkcioniše, niti je ludak koji se krije iza maske normalnog čoveka da bi zavarao ljude oko sebe: naprotiv, on je samo lud od ljubavi i to je njego-

va najveća, i jedina, tragična greška. Međutim, protagonist neprestano živi između dva suprotstavljena saznanja – sa jedne strane, njegova veza sa tajanstvenom ženom doživela je krah, dok on, sa druge, ponavlja, lažući sve junake romana i njegove čitaoce, da će ona jednom doći. U tom odnosu između pozitivnog i negativnog, Kastor pokušava da održi čistu svest i predstavi se kao neko ko – i to najviše gradeći autoritet neobičnim jezikom koji odskake od proseka ne samo govornog izražavanja našeg jezika, već i od jezika savremene prozne produkcije – vodi sve konce igre u svetu ovog romana.

Junakova opsednutost idejom ljubavi koja je oličena u liku njegove neprisutne drage graniči se sa ljubavnim slepilom, ali Srdić ni u jednom trenutku ne daje mogućnost ovom junaku da posustane u svojim namerama

Lik Kastora je upečatljiv i važan kao predstavnik savremenog čoveka u naše vreme, kako zbog njegove posvećenosti svojoj dragoj (nezavisno od toga da li će ona zaista stupiti u egipatsko letovalište i roman kao takav), tako i zbog svog dvostrukog života u okvirima sna i jave. Naime, on se s vremena na vreme posvećuje oniričkim epizodama koje su, grafički istaknute u romanu, naročito važne za precizno shvatanje teksta kao celine, ponajviše zbog toga zato što ističu suštinske elemente Kastorove ličnosti. Ove epizode uvode se već na samom početku narativa - njegova prva reč je "Sanja", što aludira na to da ceo roman nije ništa više do san glavnog junaka, dok se nedugo kasnije pominje da "Kastor sanja Kastora" u različitim izdanjima – i ponavljaju se u redovnim ciklusima, toliko da cela *Ljubavna pesma* igra na pola puta između sna i stvarnosti. U svojim snovima, junak nadilazi situaciju u kojoj se obreo na javi, i zbog toga ove epizode predstavljaju alternativu onoga što se njemu dešava dok iščekuje svadbu sa osobom koje uporno nema. Ova druga verzija života je na nekoliko nivoa uspelija i prijatnija od one koju Kastor živi u egipatskom letovalištu, i stoga ne čudi što se on njoj često posvećuje i pronalazi neki privid utehe u njoj. Osim toga, jedino što njemu preostaje u bezizlaznoj situaciji u kojoj se našao jeste susret sa nasumičnim ljudima u prostoru u kom se obreo – uzgred, radi se o Egiptu van sezone, te je broj ljudi koji je tamo prisutan vrlo ograničen – i to najviše sa devojčicom koja je na odmoru sa roditeljima i koja proživljava neku svoju vrstu egzistencijalističke krize. Povezujući se sa njom na jednom bazičnom nivou koji im je

oboma dostupan, Kastor pokazuje znake ljudskosti i empatije koji bi se samo konkretizovali da je u njegovom životu došlo do ostvarenja ljubavi i braka koji on toliko snažno i iskreno očekuje. Ta očekivanja manifestuju se u predstavama idilične ljubavi koje su njemu, isto kao i čitaocima, poznati iz sfere popularne kulture, a koje i Srdić i Kastor razaraju i pokazuju da idealna, pa čak ni idealizovana ljubav, danas naprosto nije moguća. No, moguće je boriti se za očuvanje ljubavi – samo ako za taj čin nije prekasno, naravno – kao i boriti se sa samim sobom da bi se razumelo kako je moguće nastaviti dalje nakon kraha ljubavi. Obe ove vrste borbe, zajedno sa nekoliko drugih, moguće je pronaći u *Ljubavnoj pesmi*, naročito ako je čitalac spreman da tekst posmatra na paratekstualan način i da u njegovu čitanje uključi sve one reference na koje se i pisac referiše. U ovom delu, međutim, on ne uvršta svojevrsan *soundtrack* koji neizostavno prati njegovu dosadašnju produkciju (toliko da je za potpuno razumevanje određenih tekstova skoro neophodno, tokom procesa čitanja, slušati određenu muziku) već je neophodno tražiti reference koje će poboljšati čitalački utisak.

Lik Kastora je upečatljiv i važan kao predstavnik savremenog čoveka u naše vreme, kako zbog njegove posvećenosti svojoj dragoj, tako i zbog svog dvostrukog života u okvirima sna i jave

Posmatrajući dosadašnji opus Srđana Srdića, moguće je pretpostaviti da će *Ljubavna pesma*, zajedno sa *Mrtvim poljem*, prerasti u njegov najupečatljiviji segment. Razlog tome nije samo prohodnost ova dva romana u odnosu na *Satori* i *Srebrna magla pada*, već i, pre svega, neobičan i vrlo značajan rad na jeziku u kom autor pokazuje stepen svog napredovanja kao stvaraoca u proteklih deset godina. Takođe, moguće je da ovaj roman započne novu fazu u njegovom proznom radu u kom će se on još jasnije i konkretnije posvetiti fenomenu snova i snatrenja u odnosu na život koji je neophodno voditi u naše vreme. Ceo ovaj narativ pokrenuo je jedan lični san pisca – o tome on govori u intervjuima i autopoezičkim zapisima o ovom delu (videti fragmentaran tekst "SNOVI: Bretonov sinovac" na sajtu HDP-a) – koji raste u nešto više od toga i, treba to ponoviti još jednom, predstavlja naslov koji traje duže od jedne godine.

MIHAJLO PANTIĆ: *NIJEDNA OD SEDAM*, ARHIPELAG, BEOGRAD 2022.

IZVEDENICE, NIJANSE, MOGUĆI MUTIRANI OBLICI

Premda je čitalački utisak individualan i uslovljen ličnim čitanjem, jasno je da se radi o jednoj od Pantićevih uspelijih zbirki u poslednjih petnaestak godina, ali i o zbirci koja dokazuje da on još uvek ne odustaje od kratke priče i da još uvek svakako ima šta da kaže u ovoj formi

PIŠE: **Dragan Babić**

Iako se ne može poreći činjenice da je popularnost kratke proze u neprestanom opadanju, a to je proces koji je počeo krajem prošlog veka – možda i ranije – i nije se prekinuo do danas, jasno je da se kratke priče i dalje pišu, čitaju i promovišu. Svake godine u korpus savremene srpske prozne produkcije stupi nekoliko novih imena i to upravo zbirkama kratkih priča, dok nekolicina starijih i etabliranih objave preseke ili izbore iz svog dosadašnjeg pripovednog opusa. Takođe, postoje konkursi za mlade koji se fokusiraju samo na ovu formu, kao i nagrade kojima se ovenčava umeće pisanja kratke priče. Najzad, s vremena na vreme se pojave reprezentativna izdanja panoramskog ili antologijskog tipa koja ističu vrednost, tradiciju i važnost kratke prozne forme u korpusu srpske književnosti ne samo XX i XXI veka, već od njenih početaka. U svakoj od ovih veza sa kratkom pričom kao formom može se pronaći i ime Mihajla Pantića, pisca, kritičara, antologičara, priređivača i urednika koji se uporno bavi kratkom pričom i pokazuje da od nje nikako ne smemo odustati.

Neke od tih stvari dokazuje i svojom novom zbirkom, *Nijedna od sedam*, naslovom koji ističe neke od osobnosti njegove pripovedačke poetike, ali i u nekoliko aspekata odskače od onoga što čitaoci već znaju o njemu.

Sedamnaest ovde sabranih priča podeljene su u tri ciklusa, sa pričom „Pre vremena čuda“ kao izdvojenom celinom koja epiloški zaokružuje koncept zbirke i odlazi korak dalje od ranijih tekstova. Ako bi se, međutim, tražio odgovor na pitanje šta se može pronaći u pričama ove zbirke, jednostavnije bi i brže bilo objasniti šta se njoj ne nalazi. Dakle, u njoj čitaoci neće pronaći eksperimentalna istraživanja koja su bila karakteristična za prvi period Pantićevog pisanja – pre svega se misli na zbirke *Hronika sobe* (1984) i *Vonder u Berlinu* (1987) – gde je on, uvek u različitim oblicima, istraživao poetiku sažetosti koja je osobena za ovu formu i koja je na najadekvatniji način mogla da definiše njegov osećaj sopstva u tom periodu, kao i poziciju jedinice u društvu osamdesetih. Uz to, ovim pričama ne provejavaju postmodernističke tendencije i poigravanja koja su, sem u pomenute dve zbirke, bile prisutne i u nekoliko narednih tokom poslednje dve decenije proteklog veka, a kojima je autor, zajedno

sa još dva-tri pripadnika svoje generacije, pomerao granice forme, žanra i tematsko-motivskih okvira koji su bili najprisutniji u tadašnjoj prozi. Takođe, u ovim pričama nema ni epskog odnosa prema prostoru Novog Beograda koji je Pantić tematizovao u skoro svakoj svojoj zbirci, ponajviše u zbirkama *Novobeogradske priče* (1994) i *Sedmi dan košave* (1999), kojima se definitivno etablirao kao jedan od najraznovrsnijih i najkreativnijih kratkopičara u tom trenutku i stekao status pisca koji od svog neposrednog okruženja stvara mitski nad-prostor koji je neophodan za dostizanje najviše forme autentičnosti u književnom polju. U pričama zbirke *Nijedna od sedam* čitalac neće zateći – mada će se podsetiti toga – stav prema tematskom okviru ljubavi i zaljubljenosti iz zbirke *Ako je to ljubav* (2003) u kojoj se ova tema osvetljava iz različitih uglova, neretko u povlašćenom položaju. Na kraju, u ovim pričama nema ni one kritičko-društvene dimenzije Pantićevih priča koja je, iako manje primetna od nekih njegovih drugih poetičkih crta, ipak nezaobilazna u njegovom radu, naročito u pričama s kraja devedesetih.

U svakoj od ovih veza sa kratkom pričom kao formom može se pronaći i ime Mihajla Pantića, pisca, kritičara, antologičara, priređivača i urednika koji se uporno bavi kratkom pričom i pokazuje da od nje nikako ne smemo odustati

Dakle, pošto svih ovih stvari nema u ovim zbirkama, jednostavnije je precizirati šta se u njima može pronaći. Pre svega, u pitanju su, kao i u ranijim delima, priče o svakodnevnim ljudima koji u presudnim životnim trenucima postaju toliko reprezentativni da stiču književnu relevantnost i zaslužuju tretman u formi kratke proze. Oni su – shodno jednom kontinuiranom toku koji je prisutan u Pantićevim pričama od osamdesetih naovamo i u kojima junaci odrastaju, stasavaju i stare skoro paralelno sa svojim autorom – neretko u srednjem i poznom životnom dobu, i već odavno sumiraju svoje dotadašnje iskustvo i vreme koje su proveli na svetu. Oni više nisu mladi ljudi bez svesti o tome šta ih čeka u budućnosti jer su oni tu budućnost odavno pretvorili u prošlost, i stoga su iza njih propale veze, brakovi, izgubljeni članovi porodice, emigracije i povraci u domovinu, kao i desetine i desetine šansi koje nisu iskoristili, ne znajući da će vrlo brzo doći do poslednje moguće prilike da uvedu promenu u svoj život. Ovi junaci su proživeli smrt, razvode, ostavljanja, razočaranja različitih vrsta, ali su svako od tih iskušenja preživeli i uspeali da nastave dalje. Sem što provode svoje prošlo i sadašnje vreme u blokovima Novog Beograda, oni

odlaze na različite kontinente i nove meridijane, samo da bi se neki od njih kasnije vratili kući, dok bi drugi nastavili da traže svoju sreću na drugom mestu i da budu uključeni u život domovine samo posredno, putem interneta i novih tehnologija koje ne mogu ništa drugo da urade do da simuliraju pravi život. Pantićevi junaci su u ovoj zbirci rezignirani, ali ne i očajni; zaljubljeni, ali ne i slepi od ljubavi; trezveni, premda ne uvek i trezni. Oni su, akumulirajući raznovrsno iskustvo, uključujući globalne promene i iskušenja najnovijeg doba, u prilici da pogledaju unazad i da analitički i osvešćeno ocene svoj život i šta su postigli u njemu. Ovakva vrsta samosvesnosti bila je primetna i u ranijim pričama, ali sada postaje oštija i kritički usmerenija, zbog čega mnogi junaci dolaze do epifanijskih spoznaja koja im ranije nisu bila dostupna.

Sve ovo vidi se već u uvodnim pričama, „Trobanjača, Tamara i Trebješanin“ i „Nijedna od sedam“, kojima figuriraju junaci koji su u poznom dobu, sa životnim iskustvom iza sebe koje im daje distancu od predstava idealne ili idealizovane ljubavi i dopušta im da pristupe ljubavnim avanturama na drugačiji način. I dok se u prvoj priči par ljubavnika neprestano privlači i odbija, u jednoj „ljubavi-neljubavi“ koja traje celog života, u drugoj se navodi sedam vrsta ljubavi koje su prisutne na ovom svetu. U tom nabrojanju krije se naslov same priče, ali i cele zbirke, a te ljubavi su: „ljubav sa preprekama, ljubav na prvi pogled, ljubav po svaku cenu, ljubav iz preobražene antipatije ili prijateljstva, fatalna ljubav, zabranjena ljubav, ljubav iz slučajnog susreta“. Sve vrste ljubavi se, dakle, po pripovedaču i njegovim junacima, mogu svesti na jednu od ovih sedam, premda je jasno da su odabiri koje Pantić pravi u ovim pričama – a slično se može reći i za njegove ranije priče – mogu svesti na one vrste ljubavi koje nadrastaju ove tipove. Sve te druge ljubavi koje ne prate ovih sedam koje se mogu videti kako u životu, tako i u književnosti, od Gilgameša do Šekspira, i od Šekspira do danas. Te alternative su, kako govori autor, „izvedenice, nijanse, mogući mutirani oblici“, što nije toliko važno koliko to da „pred svakim stoji jedna od pobrojanih sedam mogućnosti, neko će iskoristiti jednu ili više od njih, neko neće, nijednu“. Par protagonista iz ove naslove priče – njihova imena, Jelisaveta i David, istaknuta su u podnaslovu teksta – nikada neće ostvariti svoju ljubav iako će ih život navesti na to da se sretnu, ali njihov slučajni susret neće označiti početak nove ljubavi i nečeg boljeg od svega što im se do tada desilo. Međutim, nije čak ni ova tragična ljubav dvoje junaka najtragičnije u priči „Nijedna od sedam“, već njeno poslednje otkrovenje: nakon što pripovedač priče „Trobanjača, Tamara i Trebješanin“ svedoči kao ljubavi njenih junaka kao njihov prijatelj, u ovoj priči pripovedač zauzima naizgled objektivniji položaj i odlazi u pozadinu, puštajući likovima da pred čitaocem iznesu svoje životne sudbine. Ali, i uprkos tome, priča se završava na način koji dokazuje da je glas naratora uvek u blizini i da neprestano posmatra svoje junake: „Moja duša, da, da, moja, duša, božiji trun, ne prestaje da plače zbog toga što se nikada neće desiti njihova ljubav, ljubav Jelisavete i Davida“. Blizak odnos sa protagonistima prisutan je i u drugom ciklusu zbirke, tj. u šest priča zbirnog naslova „Roman o Cibulki“, kojim se Pantić poigrava sa činjenicom da nikada nije napisao roman premda je, kako se ovde najbolje vidi, imao materijala i ideja koje bi mogao da pretoči u romaneskni rukopis. Od priče „Cibulka, uvod u život“ do priče „Cibulka, kraj“, on mapira najvažnije trenutke u životu naslovnog junaka koji je od

ranije poznat njegovim čitaocima jer se javljao u zasebnim pričama više različitih zbirki. On je junak iz okoline pisca i njegovih junaka, jedna od onih osoba koje su uvek negde *tu*, u našem vidokrugu, mada su dovoljno neprimetne da ne izrastu u krucijalnu činjenicu naših života. Cibulka je živopisan lik, bokser, alkoholičar, bivši zatvorenik, ljubitelj piva i mačaka, odnosno jedan tipičan *everyman* savremenog trenutka, čovek tužne sudbine i sumnjive egzistencije koji je tek jedan korak bliže propasti od svih nas. Zbog toga ovaj „roman“ o njemu postaje jedna zasebna kategorija u Pantićevoj prozi, a njegova autentičnost, fragmentarnost i raznovrsnost mogli su, drugačijim autorskim odabirom, da se zaista predstave i u formi romana. Blizu te forme nalazi se i poslednja priča zbirke *Nijedna od sedam*, priča „Pre vremena čuda“ koja je pre dve godine objavljena u istoimenoj tematskoj zbirci inspirisanih likom, delom i opusom Borislava Pekića koju je za Lagunu priredio Vule Žurić. Ova trodelna priča, čije je pisanje, po rečima samog autora, trajalo nekoliko decenija, nastala je na osnovu romana *Vreme čuda* i predstavlja odstupanje od skoro svega što je Pantić do sada pisao – vremensko-prostorno okruženje priče odskače od uobičajenog hronotopa Novog Beograda savremenog trenutka, dok su paralelni imaginativni i realni svetovi koji opisuju ovu priču van dominantnih tematsko-motivskih okvira na koje su njegovi čitaoci navikli. No, ta priča je, svojom upečatljivošću i intertekstualnim karakterom, jedan od vrhunaca opusa ovog pisca, i ostaće izdvojena tačka koja zahteva čitalačku posvećenost i sveobuhvatnost koja pokazuje njenu pravu vrednost.

**Pantićevi junaci su u ovoj zbirci
rezignirani, ali ne i očajni;
zaljubljeni, ali ne i slepi od ljubavi;
trezveni, premda ne uvek i trezni.
Oni su, akumulirajući raznovrsno
iskustvo u prilici da pogledaju
unazad i ocene svoj život i šta su
postigli u njemu**

Naposletku, u zbirci *Nijedna od sedam* javljaju se i asocijacije na život pisca koji stoji iza nje (kao i humoran odnos prema njegovim mnogobrojnim načinima bavljenja književnošću), te pominjanje njegovih generacijskih i poetičkih kolega (Jovica Aćin, Gojko Tešić, David Albahari, itd.) kojima se ona dodatno smešta u sistem kratkih priča Mihajla Pantića. Premda je čitalački utisak individualan i uslovljen ličnim čitanjem, jasno je da se radi o jednoj od njegovih uspešnijih zbirki u poslednjih petnaestak godina, ali i o zbirci koja dokazuje da on još uvek ne odustaje od kratke priče i da još uvek svakako ima šta da kaže u ovoj formi.

**MILOŠ ZUBAC, ČETVRTA ZEMLJA,
GRAFOPRINT, GORNJI MILANOVAC, 2022.**

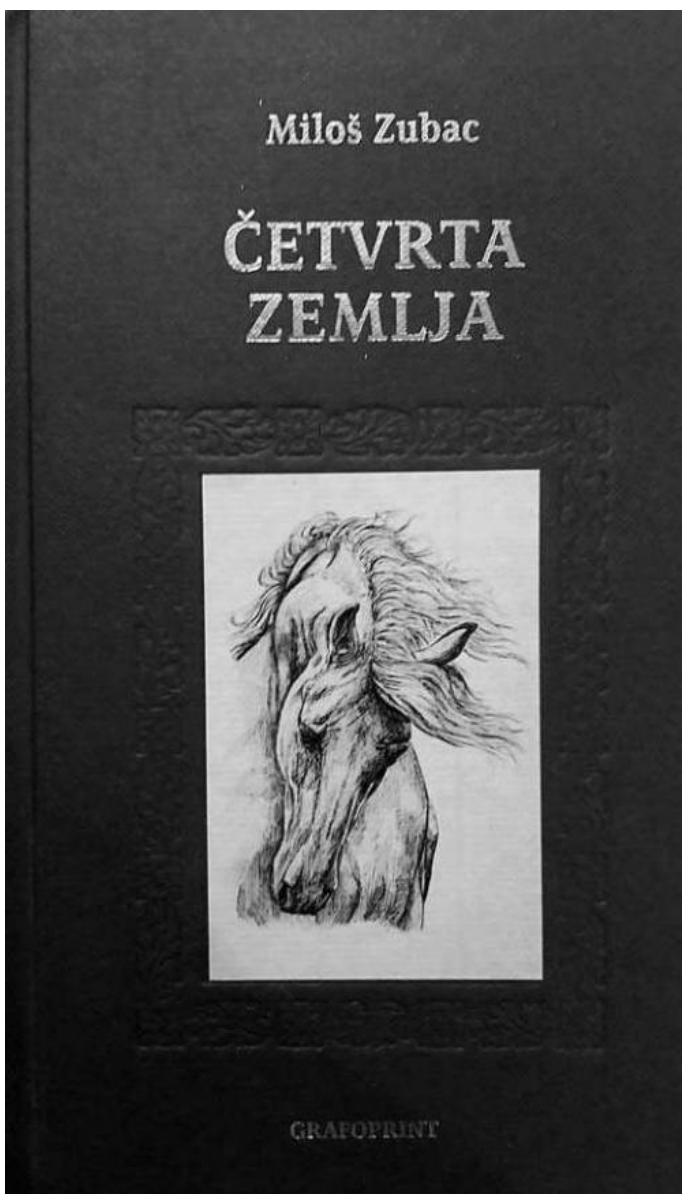
NEŠTO DRUGAČIJE

**Zubac je u svom tipičnom
„razvedenom“ i eklektičnom
stilu, u raskošno izdatoj i
pomno, „starinski“ uređenoj
tvrdokoričenoj knjizi – kao
u nekom vizualnom presliku
vlastitog spisateljskog
talenta – sabrao vlastite
recentne tekstove različitih
žanrova**

PIŠE: Đorđe Matić

Sad već po pravilu, kad se novom knjigom javi Miloš Zubac, novosadski umjetnik, pjesnik, kantautor, kritičar, znamo da će tu biti nešto drugačije kako spram većine produkcije, tako i spram autorovog ranijeg rada. Tako i u ovoj knjizi, Zubac je u svom tipičnom „razvedenom“ i eklektičnom stilu, u raskošno izdatoj i pomno, „starinski“ uređenoj tvrdokoričenoj knjizi – kao u nekom vizualnom presliku vlastitog spisateljskog talenta – sabrao vlastite recentne tekstove različitih žanrova. Ili, kako sam sebi svojstvenom preciznošću na početku sabire pomno, navodeći da se u ovoj knjizi čuvaju: „šezdeset četiri eseja / dve legende / dvadeset dva prevedena pisma / deset razgovora / tri pesme.“

Kod mnogih, ovako sakupljeni tekstovi pokazivali bi „iz aviona“ neku vrst nagomilanih prikriivenih marginalija ili, još češće i sve raširenije svaštarenje. Kod Zupca, riječ je o ogleđnoj suprotnosti takvoj lošoj praksi. Ovo je dapače slavije jedne posebne stilistike, bogate a bez viškova. U njoj, unatoč tome što Zupca znamo kao pjesnika – „nastavljača loze“ – najvažniji, krunski dio knjige bez sumnje je esejistika, ogledi o najraznolikijim, a povezanim pitanjima i preokupacijama. Kao i kod svih vrhunskih stilista, teme se, iako se često

radi o sasvim suštinskim stvarima, čak uklanjaju i na momente podređuju samom pisanju: rijetko se naime ima prilike čitati ovako gusto, duboko promišljeno esejističko pisanje, proza svjesna sebe u svakom momentu i na sadržajnom i na ovom glavnom, stilističkom nivou. Proza je to koja, ujedno, jednakom ili gotovo jednakom mjerom i posvećenošću obrađuje (bez pejorativa mišljeno ovdje) i takozvane "marginalne" ili skrajnute pojave kulture – suvremene muzičare-kantautore, ovdašnje i „strance“, pjesnike, pisce, likovnjake – i s druge strane najveće, fundamentalne teme naše historije i ideologije. Autor je to koji jednako predano i odgovorno bistri tako različita pitanja kao što su bolest (!) i ljubav, stavljajući ih u niz sa tekstovima o poeziji, muzici, uz oglede o nekima od najdražih imena naše suvremene poezije i kulture – Mikom Antićem, Duškom Trifunovićem i, uvijek prisutnim, Perom Zupcem, živim klasikom – i autorovim ocem. Pa ipak, jedno pored drugog tematski se i sve to i takvo slaže u knjizi bez ikakve usiljenosti, što je postignuće po sebi, a razlog uspjeha je opet jedan te isti i, cirkularno, već spomenut: stilistika Zupčeva, obrada ove raznolike građe. To je stil koji bi se mogao nazvati nekom vrstom "neobaroka", ako se oprostimo na izrazu i odrednici iako su mišljeni kao kompliment. Kao takav, stil je to silno potreban srpskoj kritici i pisanju uopće

danas. Sintaktički i semantički prebogata obrada, neobično usporenog tempa i u isto vrijeme verbalna i misaona preciznost izvedbe impresioniraju od samoga početka. Kad se tekstovi čitaju ovako u kontinuitetu, te su osobine, odnosno vrline, još očitije i iz potonjega traže mnogo čitalačke pažnje. Zubac je autor i mislilac koji spaja i želi da spaja, no kod njega su na svakoj stranici nalazi i namjerenost, čak odrješitost, da se ne spušta razina, prozna, stilska, sadržajna, i dakako – idejna. U tom smislu, to je literatura elitna, kakva treba i da bude u ovo šturo vrijeme lažne književne demokratije. Bilo da piše o nekom nama nepoznatom kantautoru ili o Dušku Trifunoviću na čijoj je poeziji Zubac doktorirao i uknjiživši svoju disertaciju ostavio ne samo maestralnu studiju ne samo o voljenom, a od akademija slabo cijenjenom pjesniku "lakah formi", već jednu od najvažnijih kritičkih analiza koje imamo danas uopće.

**Rijetko se ima prilike
čitati ovako gusto, duboko
promišljeno esejističko
pisanje, proza svjesna
sebe u svakom momentu
i na sadržajnom i na ovom
glavnom, stilističkom nivou**

U „Četvrtoj zemlji“ nema jednoga reda koji nije izbrušen do visokog sjaja, makar taj sjaj na trenutke prelazio u neobične zatamjenosti, stvarao ambivalentne sfumature ili ponirao u mračne dubine. Kao moderan, ali i kršćanski autor, Zubac pak nikad ne gubi naročit "metafizički optimizam", koju god tešku temu ili biografiju obrađivao, pa tekstovi nose sobom rijetku i danas slabo poznatu, ne svakome prepoznatljivu radost, osjećaj – kako bi ga, žanrom Zupcu itekako bliskim, muzičari starog američkog bluzera izrazili – da će na kraju ipak sve biti dobro. Pozicija je to koja je veoma rijetka, ako ne i jedinstvena – stav osvještenog intelektualca i pjesnika, kojem su bliski i rokenrol i ideali zapadne civilizacije, istinska otvorenost i manjak bilo kakvih predrasuda prema najbližim narodima, no u isti čas pozicija koja ne negira ni osjećaj vlastite neposredne pripadnosti, nacionalne i religijske, bez straha od pogleda osude ili zlonamjernosti tuđeg mišljenja. U današnjim atomiziranim, striktno, dogmatski podijeljenim društvima, kulturama i njihovim (stvarnim ili lažnim) elitama što su se namnožile na krhotinama negdašnje zemlje, nije Zubac samo drugačija i originalna pojava koja s pozicije stanovite svjesne margine donosi proširenje izbora za inteligentniju publiku. Svojim radom i talentom, ali i samim svojim bićem, vlastitim moralom, kompleksnom etikom koja dijalektički u slijedu porađa i jednako kompleksnu stilistiku – on je štoviše nužan.

DVIJE PJESME I INTERPRETACIJE

PRIRODA I MAGIJA

I kao što vispren kritičar pomodnih kvaziljevičara sa Zapada koji trube o egzotičnom egalitarizmu Sjeverne Koreje ili Kube po pravilu najbolji efekat postiže ako ih upita, a zašto se oni sami, primjera radi, ne presele tamo, tako i Stivi Smit u svojoj pjesmi poručuje adoratorima prošlosti da se u toj istoj prošlosti oni sami ne bi baš najbolje proveli

PIŠE: Muharem Bazdulj

1. Sreća od svake knjiške bolja

All Nature has a Feeling

*All nature has a feeling; woods, fields, brooks
Are life eternal; and in silence they
Speak happiness beyond the reach of books;
There's nothing mortal in them; their decay
Is the green life of change; to pass away
And come again in blooms revived.
Its birth was heaven, eternal is its stay,
And with the sun and moon shall still abide
Beneath their day and night and heaven wide.*

John Clare

Sve u prirodi osjeća

Sve u prirodi osjeća: šume, potoci, polja
Su život vječni; u tišini njihovo stanje
Doseže sreću što je od one knjiške bolja;
U njima ništa nije smrtno; njihovo propadanje
Je zeleni život promjene; za njih je umiranje
Isto što i ukazanje novog cvijeta i ploda.
Rađaju je nebesa, vječno joj je trajanje,
Iznad i sunca i mjeseca ostaje priroda
Obožavana od dana i noći i od nebeskog svoda.

Džon Kler
(preveo sa engleskog Muharem Bazdulj)

...

Džon Kler je engleski pjesnik čija je kreativna biografija najviše vezana za prvu polovinu devetnaestog vijeka. Rođen je u ljeto 1793, a preminuo je u rano proljeće 1864. godine. U svoje vrijeme i neposredno nakon smrti, Kler nije bio na glasu kao neupitna književna veličina. Rodio se nadomak grada Piterborou. Oženio se kao dvadesetsedmogodišnjak, kad je već bio na glasu kao pjesnik. Kler je živio u svom zavičaju, ali je istovremeno objavljivao poeziju u Londonu pa mu je pozicija bila u simboličkom i geografskom smislu „rastegnuta“. Bio je, čini se oduvijek, ponešto labilnog karaktera, a napadi depresije i intenzitet njegovog alkoholizma

bivaju sve jači kako je dublje ulazio u srednje godine. Sa četrdeset i četiri godine, završio je u nekakvom azilu, da baš ne kažem ludnici. Počeo je da umišlja da je on Lord Bajron, odnosno njegova reinkarnacija, pa je dane provodio pišuće vlastite verzije Bajronovih najčuvenijih spjevova. Tvrdio je takođe da je on u stvari autor Šekspirovih komada. Sve do smrti u svojoj sedamdeset i prvoj godini, Kler je živio pod nadzorom kao psihički bolesnik. Imao je, međutim, dobar tretman pa je mogao da piše. U ovoj životnoj fazi je napisao neke od svojih najboljih pjesama.

**Sve do smrti u svojoj
sedamdeset i prvoj godini,
Kler je živio pod nadzorom
kao psihički bolesnik. Imao
je, međutim, dobar tretman
pa je mogao da piše. U ovoj
životnoj fazi je napisao neke
od svojih najboljih pjesama**

U prvih nekoliko decenija nakon smrti, Kler je bio praktično potpuno zaboravljen. Od početka dvadesetog stoljeća, počinje polako renesansa interesa za njegovo pisanje. Zahvaljujući autorima i urednicima kakvi su Artur Simons, Edmund Blanden, Džefri Grigson te Helen Gardner, njegova poezija postaje neizostavna lektira za sve koje zanima engleska književnost devetnaestog vijeka. Simbolički vrhunac Klerovog ulaska u kanon vjerovatno je izvrsna biografska knjiga koju je o njemu 2003, dvije stotine i deset godina, dakle, od njegovog rođenja, objavio Džonatan Bejt. Knjiga je dočeka veliki pohvalama i ovjenčana je mnogim nagradama. Imajući u vidu da je Bejt jedan od vodećih savremenih svjetskih šekspirologa i autor knjige „Šekspirov genije“ koju mnogi smatraju najboljom modernom knjigom o Šekspiru, vjerovatno bi i Kler bio zadovoljan.

Među pjesmama napisanim kad je Kler već bio u azilu za mentalno bolesne je i pjesma „Sve u prirodi osjeća“. Čitajući je, čovjek pomišlja kako je pjesnik s takvim fokusom, s takvim darom za pažnju, s takvom usredotočenošću na svaki detalj, svakako na rubu ludila. Klajv Džejms je izvrsno primijetio da je u čitanju Klerove poezije teško ne utopiti se svim tim silnim sugestivnim slikama, odnosno sačuvati sposobnost divljenja cjelini. On, nastavlja Džejms, nije autor koga karakteriše elegancija štedljivosti i pjesme su mu prenatrpene kao stari tavan, međutim ovoj konkretnoj pjesmi upravo takva prenatrpanost i treba.

Ako bismo razrađivali Džejmsovu analogiju, Kler nam se ukazuje kao neka varijacija na Borhesovog Funesa, samo što književni lik sve pamti, a književnik, eto, sve vidi. Upravo ono, međutim, što nam ova pjesma sugerije i prenosi, a to je vječna i skoro banalna panteističko-hilozoistič-

ka poruka, ono famozno rolanovsko-kestlerovsko-frojdovsko „okeansko osjećanje“ ovdje profitira od te semantičke gustine. Čitajući Klera učini nam se da je i Ćamil Sijarić kad kaže „sve je nekad zborilo“ njegov daleki potomak.

Pjesma je kratka, ima devet stihova i relativno tipičnu šemu rimovanja: ABABCDCDD. Kad kažem relativno tipičnu, mislim na ipak ponešto iznenađujuću činjenicu da je u pjesmi neparan broj stihova, tačnije devet. Ne radi se, dakle, o zbiru dva katrena, nego skoro o torzu soneta. Kao neka „Miloska Venera“ od soneta kojoj umjesto ruku nedostaju dva završna terceta. Od tih šest stihova nesuđenog soneta, ostao je samo jedan, onaj završni, s nebeskim svodom na kraju.

To osjećanje nedovršenosti je zapravo možda i onaj posljednji ključni sastojak koji ovu pjesmu čini genijalnom. U tim posebnim privilegovanim časovima kad smo poput jogija svjesni da je svijet vječan, pa da je i sve u svijetu vječno jer je njegov dio, mi tu viziju nikad ne možemo spoznati do kraja i u njenom punom intenzitetu. To bi bio onaj trenutak, kad, kao kod Dostojevskog, počinje epilepsija, trenutak nakon koga se poludi.

Možda je u svojoj glavi Džon Kler ispisao i cijeli sonet, ali je nas, svoje čitaoce, želio da poštedi vlastite sudbine. Teško da je iko, međutim, u istoriji književnosti ovako zgusnuto sabio u samo devet stihova ono o čemu je Spinoza pisao u cijeloj onoj svojoj veličanstvenoj knjizi čija se jedna kopija čuvala pod staklenim zvonom jedne prenatrpene mansarde.

2. Srednjevjekovne veštice

The Past

*People who are always praising the past
And especially the time of faith as best
Ought to go and live in the Middle Ages
And be burnt at the stake as witches and sages.*

Stevie Smith

Prošlost

Oni što prošlost hvale do mile volje
Jer se tad u Boga vjerovalo bolje
Treba direkt u Srednji vijek da pale
Da njih umjesto vještica spale.

Stivi Smit
(preveo sa engleskog Muharem Bazdulj)

...

Engleska pjesnikinja Stivi Smit u građanskom životu je bila poznata kao Florens Margerit Smit (1902. – 1971.). Ona je rođena u gradu Halu, gradu koji je u istoriju engleske poezije ušao kao višedecenijsko mjesto

života i rada Filipa Larkina. Taj je grad skoro pa postao sinegdoha za najvažnijeg engleskog pjesnika druge polovine dvadesetog vijeka, što je vidljivo i iz one čuvene kompozicije Nika Kejva u kojoj je distih „While Philip Larkin stuck it out/ in a library in Hull“.

Mada je napisala i tri zapažena romana, u književnoj istoriji Stivi Smit ostaje zapamćena kao pjesnikinja. Objavila je desetak knjiga pjesama koje su, kako je vrijeme prolazilo, postepeno sticale sve više poštovalaca

Mlađa ćerka bračnog para koji se nedugo nakon njenog rođenja razveo, Stivi Smit nije bila tipična savremena umjetnica. Bolešljiva i sklona depresiji od rane mladosti, najveći dio odraslog života provela je radeći kao sekretarica Ser Nevila Pirsona. Zbog razvoda od njene majke i osjećanja da ju je napustio, Smitova sa svojim ocem nikad nije razvila zdrav odnos. Pošto joj se majka ozbiljno razboljela kad je buduća pjesnikinja bila

još djevojčica, kao najvažnija osoba u njenom formiranju pokazala se njena tetka, Medž Spir, feministkinja koja je uglavnom prezirala muškarce.

Skoro cio život Smitova je provela u Sjevernom Londonu. Živjela je povučeno, ali se ipak osjećala dijelom književne scene. Dopisivala se sa mnogim piscima i spisateljicama, a nakon što je poslije jednog nervnog sloma otišla u penziju, počela je i da učestvuje na književnim večerima i sličnim literarnim manifestacijama. Ipak, po svjedočenjima većina savremenika, do pod stare dane ostala je naivna i nevična uobičajenom svakodnevnom životu. Bila je ateistkinja koja je uglavnom živjela u celibatu.

Mada je napisala i tri zapažena romana, u književnoj istoriji Stivi Smit ostaje zapamćena kao pjesnikinja. Objavila je desetak knjiga pjesama koje su, kako je vrijeme prolazilo, postepeno sticale sve više poštovalaca. Među obožavateljicama njene poezije bila je i velika pjesnikinja Silvija Plat. Stivi Smit je umrla 1971. godine od tumora na mozgu. Nakon njene smrti, objavljene su još tri knjige njene poezije, a zatim i jedan tom sabranih pjesama. Objavljena su takođe i nova izdanja svih njenih romana. Šest godina nakon što je pjesnikinja preminula, dramski pisac Hju Vajtmor je napisao komad „Stivi“ o njenom životu. Komad je imao velikog uspjeha, a naročito ga je proslavila filmska adaptacija napravljena već naredne godine, u režiji Roberta Endersa sa Glendom Džekson u glavnoj ulozi.

Najslavnija pjesma Stivi Smit zove se „Ne mašem, utapam se“ („*Not Waving but Drowning*“). Ne samo da je ta faza od četiri reči stekla svojevrstnu besmrtnost, a da mnogi više i ne znaju ko ju je skovao, nego je i ona sama kao stih, kao i pjesma čiji je dio, dobra ilustracija dominantne poetike u cijelom opusu pjesnikinje. Slično važi i za karten „Prošlost“ („*The Past*“).

Pjesma je formalno strašno jednostavna. Imamo četiri stiha koji se rimeju po šemi AABB. Kao i često u takvoj vrsti poezije, efekat se bazira na svojevrstnom iznenađenju u posljednjem stihu, na poenti. Ona teza Brodskog o sklonosti pravog pjesnika da poentu realizuje u pretposljednem umjesto u posljednjem stihu, ovdje ne može da se primijeni pošto je pjesma – prekratka.

U prvom stihu, dakle, lirski subjekat notira da u društvu i zajednici uvijek postoje ljudi za koje je neka epoha u prošlosti bolja od sadašnjosti, kao i svake zamislive budućnosti. U nekom političkom smislu, to su konzervativci, da ne kažem – desničari. Lirski subjekt, međutim, ovdje naročito cilja na one po kojima je ključni dokaz zlatnog doba masovna religioznost. Obračajući se njima, potencira se potreba odgovornosti za takav stav. Lako je hvaliti drugu zemlju u kojoj čovjek nije bio ni turistički i lako je reći da je neki drugi grad bolji od onog u kojem živimo, naročito ako o tom drugom gradu skoro ništa i ne znamo. I prošlost je poslovična strana zemlja, sugeriše se ovdje.

I kao što vispren kritičar pomodnih kvaziljevičara sa Zapada koji trube o egzotičnom egalitarizmu Sjeverne Koreje ili Kube po pravilu najbolji efekat postiže ako ih upita, a zašto se oni sami, primjera radi, ne presele tamo, tako i Stivi Smit u svojoj pjesmi poručuje adoratorima prošlosti da se u toj istoj prošlosti oni sami ne bi baš najbolje proveli.

Ton u pjesmi je skoro kolokvijalno „raspjevan“, pa se to pokušalo sačuvati i u prevodu. Toposi „mračnog Srednjeg vijeka“ i „vještica“ su praktično panevropski te stoga na svom osnovnom nivou, pjesma dobro funkcioniše nezavisno od jezika.

IN MEMORIAM – RADKO POLIČ RAC (1942. – 2022.)

DO
POSLJEDNJEG
DAHA

PIŠE: Bojan Munjin

Govorio je da nije jugonostalgicar ali da mu iskustvo života u Jugoslaviji nitko iz srca iščupati ne može. Volio je Kemala Montena, Tomu Zdravkovića i Olivera Dragojevića i smatrao je da se taj miješani balkanski duh nikako ne može rastaviti na sitne komadiće

Radko Polič Rac, koji nas je napustio u 81. godini, bio je obljubljen među svojim kolegama, ali njegov život i sudbina nisu bili nimalo jednostavni. Bio je jedan od najboljih glumaca ovih prostora, ali svojim sinovima je govorio da u životu mogu da budu sve samo ne glumci. Radio je praktično do zadnjeg dana, puno, možda i previše. Kazao je jednom kako je „život jedna velika žurka“, koja za njega znači veliko rintanje na pozornici i na filmu. Ženio se tri puta, dva puta za također veliku glumicu Milenu Zupančič i taj ljubavno prijateljski četverolist; Radko Polič-Boris Cavazza-Milena Zupančič-Dušan Jovanović, bio je opjevan, ne samo u životu, nego i u kazališnoj predstavi Dušana Jovanovića „Boris, Milena i Radko“ i u dokumentarnom filmu Rajka Grlića, „Svaka dobra priča je ljubav“.

Pušio je mnogo i finale su bila četiri teška infarkta, doslovno otimanje od smrti i osam stentova na srcu, što je sve zajedno bio medicinski fenomen svoje vrste. Bio je karakterni glumac Drame Slovenskog narodnog gledališča u Ljubljani, s gomilom respektabilnih nagrada za svoje uloge (Boršnikov prsten, Župančičeva nagrada, Prešernova nagrada za životno djelo, dve Sterijine nagrade za glumačko stvaralaštvo, Zlatni lovorov vijenac na festivalu MESS u Sarajevu i druge) ali šira publika najviše ga se sjeća po ulozi

njemačkog oficira Ditriha u slavnom filmu Branka Baletića „Balkan ekspres“. Bila je to glumačka podjela iz snova koju je Polič sa velikim ponosom često spominjao: Dragan Nikolić, Tanja Bošković, Bata Živojinović, Olivera Marković, Bora Todorović, Branko Cvejić, Bogdan Diklić, Rac... Kasnije, kaže legenda, Polič se potukao sa Batom Živojinovićem u svađi oko Slobodana Miloševića, ali su obojica do kraja života ostali veliki prijatelji. „Kada sam postao penzioner i ostao sam, Bata me zvao da živim kod njega“, pričao je Ratko Polič. Govorio je da nije jugonostalgicar ali da mu iskustvo života u Jugoslaviji nitko iz srca iščupati ne može. Volio je Kemala Montena, Tomu Zdravkovića i Olivera Dragojevića i smatrao je da se taj miješani balkanski duh nikako ne može rastaviti na sitne komadiće. „Dok spavam i sanjam, ja sanjam na srpskom“, u jednom intervjuu rekao je Polič.

Rac nije bio prgav ali je bez pardona govorio što misli, često vrlo ironično i s ponešto gorčine. Ulazak Slovenije u EU nije ga naročito impresionirao a današnje super tehnološko doba još manje. Radko Polič, koji je u mladosti započeo studirati medicinu i čitav život je zaista bio veliki glumac, pred smrt je izjavio: „Kada bih se ponovno rodio, želio bih da budem seljak. Volim gledati livadu kako raste...“

Fotografija: Jovica Drobnjak

ČEDOMIR VIŠNJIĆ U UPRAVNOM ODBORU SKZ-a

PIŠE: **Goran Borković**

Na izornoj skupštini Srpske književne zadruge, održanoj 5. oktobra u Biblioteci grada Beograda na 130. obljetnicu postojanja, u skladu s pravilima te organizacije jedna trećina članova Upravnog odbora zamijenjena je novim članovima. Na Skupštini je imenovano sedam novih članova, među kojima je i glavni urednik časopisa Prosvjeta Čedomir Višnjić. U Upravnom odboru SKZ-a sjedit će tako prof. dr Aleksandar Popović, prof. dr Miloš Ković, prof. dr Duško Pevulja (Banja Luka), dr Momčilo Vuksanović (Podgorica), Miljan Bačović (privrednik), Emir Kusturica i Čedomir Višnjić (Zagreb).

Vijest je i da je dosadašnji predsjednik SKZ-a, akademik Milovan Danojlić, pismeno zamolio Upravni odbor da ga "iz subjektivnih i objektivnih razloga" razriješi dužnosti koje je obavljao u prethod-

nih deset godina. UO je usvojio njegovu ostavku, uz napomenu da Zadruga duguje veliku zahvalnost slavnom piscu i prevodiocu na trudu i zalaganju.

Izvištavajući o izdavačkoj djelatnosti, glavni i odgovorni urednik Dragan Lakićević, kojem je, inače, produžen mandat na još dvije godine, rekao je da je ove godine u "Plavom kolu" objavljeno deset knjiga, tri više nego prethodne. Riječ je o domaćim i stranim klasicima, ali i o piscima koji stasavaju u velikane. Broj stalnih članova Zadruge se stabilizirao i ima blagi porast, iznio je dr Slavoljub Lukić.

S obzirom na to da se jubilej SKZ-a poklopio sa 130. godišnjicom rođenja Ive Andrića koji je bio doživotni počasni predsjednik Zadruge, na skupu je o velikom piscu govorila dr Žaneta Đukić Perišić.

PANOPTIKUM

Goran Borković

KAZALIŠTE KAO OGLEDALO ŽENSKERAVNOPRAVNOSTI

Autorski projekt Maje Pelević i Olge Dimitrijević "Svet bez žena" na temu zastupljenosti i položaja žena u domaćem kazalištu, premijerno izveden u glavnom programu 56. Bitefa, naišao je na topao prijem kod premijerne publike u Centru za kulturnu dekontaminaciju. Osnova za predstavu su dokumentarni materijali, intervjui s direktorima beogradskih kazališta na temu rodne ravnopravnosti u teatru, kao i različiti teorijski feministički tekstovi. Sve to kombinirano je s video snimcima i atraktivnim performativnim scenama.

Prvi aplauz autorice su dobile već pri izlasku na scenu u nogometnim dresovima. Premijerna publika pozitivno je ocijenila njihov otvoreni, često parodični, ali i autoironični pristup temi. Pažnju su privukli i konkretni podaci koji su prezentirani kao rezultati na utakmici. Na primjer, od 2009. godine do danas u Narodnom pozorištu u Beogradu izvedena je 61 predstava prema tekstovima muškaraca i samo devet prema tekstovima žena, dok u sektoru režije muškarci vode sa 43 prema 27. U Jugoslavenskom dramskom pozorištu taj odnos je 45:9 za tekst i 41:11 za režiju. U Beogradskom dramskom pozorištu izvedeno je 70 tekstova muškaraca i 12 tekstova žena, u postavi 61 redatelja i 24 redateljice. Nešto bolje bilo je u Ateljeu 212 (50:27 tekst i 38:37 režija) i Bitef teatru (25:18 tekst i 31:22 režija), ali je u Zvezdara teatru odnos i za tekst i za režiju čak 23:1,

naravno u korist muškaraca. Na Bitefu je u prethodnih deset godina izvedeno 96 predstava autora, 27 predstava autorica i dvije predstave transrodnih osoba.

"Ako u pozorištu, u kojem zamišljamo drugačije i nove svetove, ne možemo da prevaziđemo odnose moći i da smislimo nove modele, kako ćemo to uspeti u stvarnom svetu? Predstava ide izvan prebrojavanja, kvota i okvira liberalnog feminizma, pokušavajući da otvori prostor za zamišljanje političkih i afektivnih akcija koje intervenišu u postojećem sistemu i strukturu nejednakosti", ističu autorice.

NAKON DVIJE GODINE PONOVO SAJAM KNJIGA U BEOGRADU

Poslije dvogodišnje pauze zbog pandemije, Međunarodni Sajam knjiga u Beogradu, bit će ponovo održan i to od 23. do 30. oktobra pod sloganom "Povratak napisanih", a okupit će niz izlagača iz Srbije i inostranstva, uz Rumunjsku kao počasnog gosta. Predsjednik Odbora Sajma knjiga, pisac i redatelj Dušan Kovačević pozvao je građane da dođu na tu manifestaciju poslije pauze. "Suština dobre književnosti je da leči, jer knjiga je lek ako je dobro pisana i pažljivo čitana. Naš današnji susret je ujedno i promotivni poziv da se krajem oktobra vidimo na 65. Beogradskom sajmu knjiga", rekao je Kovačević.

Na 65. Sajmu knjiga učestvovat će i izdavači iz Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Italije, Mađarske, Njemačke, Bjelorusije, Kine, Irana, Švicarske, Maroka, Egipta, Indije i Poljske. Udruženje izdavača i knjižara Srbije, Udruženje profesionalnih izdavača Srbije i grupacija samostalnih izdavača zatražili su od nadležnih odlaganje Beogradskog sajma knjiga do standardnog oktobarskog termina 2022. godine, smatrajući da je održavanje te manifestacije polovinom septembra neprihvatljivo, jer bi proteklo bez dovoljno publike, novih naslova, ekonomskog opravdanja i dovoljno izdavača. Pojedinačne ulaznice za 65. Sajam knjiga koštati će 300 dinara, a grupe 200, dok je porodična ulaznica 800 dinara. Parking po satu košta 150 dinara.

JUGOSLOVENSKI OPROŠTAJ OD BRANKA CVEJIĆA

Kolege i prijatelji iz Srbije i regije oprostili su se 7. oktobra u Jugoslovenskom dramskom pozorištu (JDP) od istaknutog glumca i nekadašnjeg upravitelja tog teatra Branka Cvejića. Direktorica JDP-a Tamara Vučković Manojlović pozvala je prisutne da minutom šutnje odaju poštu čovjeku koji je "posvetio ceo radni i životni vek radu u pozorištu" – prvo kao glumac, od 1967. godine stalni član JDP-a, u kojem je odigrao više od 50 uloga, a zatim kao suradnik i pomoćnik direktora Jovana Ćirilova, pa operativni direktor i na kraju direktor (2002-2012).

O saradnji i prijateljstvu sa Cvejićem su na komemorativnom skupu, održanom u odloženom terminu, govorili i umjetnički direktor JDP-a Gorčin Stojanović, redatelj Rajko Grlić (Zagreb), Slobodan Unkovski (Skoplje), Dino Mustafić (Sarajevo), dramska autorica Biljana Srbljanović i glumci Svetozar Cvetković, Vojislav Brajović, Branka Petrić i Bogdan Diklić.

"Bio je među prvima u regionu koji je povezivao ljude. Bio je moralan, konzistentan, principijelan. Ni u najtežim raspravama nikada nije rekao riječ koja bi bila višak. Kada je bio ljut zbog nekog pogrešnog procesa znao je da bude, uz tu ljutnju, neverojatno ironičan, duhovit i šarmantan. Uradio je mnogo za svoje pozorište, da ostane jugoslovensko i onda kada je Jugoslavija nestala. Nema gdje nije gostovao sa svojim pozorištem od Triglava do Đevđelije, nema šta nije učinio da naš zajednički kulturni prostor ostane ono što je bila jedna jugoslovenska kultura i umjetnost", naglasio je Mustafić i zaključio: "Bio je prava ljudina, mi bi u Sarajevu rekli prava raja... Cveja će za nas uvek biti onaj Beograd kojeg volimo...", dodao je Mustafić.

"POZDRAV SUNCU" NAJBOLJI NA 19. BALKANIMI

Grand Prix 19. Festivala evropskog animiranog filma "Balkanima" u beogradskom Domu kulture Studentski grad dobio je film "Pozdrav suncu" Darka Masneca iz Hrvatske, a najboljim srpskim proglašen je crnohumorni animirani film "O novcu i sreći" Ane Nedeljković i Nikole Majdaka, rađen u koprodukciji Srbije, Slovenije i Slovačke.

Žiri glavnog takmičarskog programa, koji su činili vizualni umjetnik i profesor Rastko Ćirić, producentica zagrebačkog Animafesta Paola Orlić i direktorica festivala Fantoche u Badenu Ivana Kvesić, naveo je u obrazloženju da je "Pozdrav suncu" Darka Masneca film čija tema univerzalne potrage za ljubavlju, pažnjom

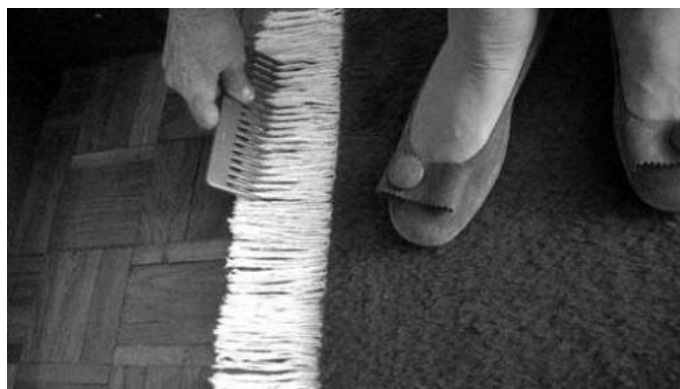

i dodirnom počiva na "neobično suptilnom i iznimno sugestivno elaboriranom autonomnom likovnom izrazu", koji je pritom sjajno praćen "kompatibilnim muzičkim i sound efektima usred nedefinisanog kosmosa u kojem se njegova 'bića' dodiruju i žele prožimati i osećati onkraj apstrakcije".

ŠKARTOVA "DUGA RESA" U ART-KINU

Dokumentarno-eksperimentalni film "Duga resa" grupe Škart iz Beograda imat će riječku premijeru 29. septembra u Art-kinu, u prisustvu redatelja i snimatelja Dragana Protića Prote i producenta i montažera Vladimira Šojata. Riječ je o filmu o resama i ljudima, ispreplitanju, zaplitanju i rasplitanju; od tepihovih resa preko Duge rese do Arsena Dedića.

"Rese, poslednji preostali slobodan, svojeglav, pobunjeni predmet u svetu diktata uniformne bezličnosti, svakoj od osoba koje se pojavljuju u filmu otvaraju prostor za novi način razmišljanja i zapitanosti. Dva prepoznata tabora, resofili i resofobi, poput Liliputanaca u ratu oko načina ljuštenja jaja, artikulirano brane svoje pozicije. Rese postaju simbol borbe za slobodu izbora. Simbol borbe za pravo na drugačije. Ovo je prvi i poslednji film o resama pre nego što čovečanstvo nestane", rekao je režiser Željimir Žilnik o filmu "Duga resa", koji je hrvatsku premijeru imao na Festivalu filmova o ljudskim pravima u Zagrebu 2021, a srpsku nešto ranije na Slobodnoj zoni.

DOSAD NAJVEĆA IZLOŽBA SAVE ŠUMANOVIĆA U NOVOM SADU

Izložba "Sava Šumanović i evropski realizmi između dva svetska rata", koja obuhvaća dosad najveći broj djela jednog od najznačajnijih srpskih slikara pred publikom u Novom Sadu, bit će otvorena 24. septembra u Spomen-zbirci Pavle Beljanski i Galeriji Matice srpske, kojima se pridružuje u tom programu i Galerija slika "Sava Šumanović" u Šidu, gdje će biti treća postavka.

Izložba će povezati četiri zemlje. Šumanovićevo slikarstvo iz perioda između 1919. i 1940. godine bit će predstavljeno djelima iz tri novosadska muzeja, ali i posuđenima od nacionalnih institucija kulture u Srbiji, kao i od muzeja u Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji i Francuskoj. "Ovo je lepota Evropske prestonice kulture kao projekta da nam omogući neke stvari koje inače nisu moguće, da nas podstakne da budemo bolji i napravimo iskorake koje naša publika i naš grad zaslužuje", istakla je Tijana Palkovljević Bugarski.

Sava Šumanović, rođen 22. januara 1896. godine u Vinkovcima, preselio se sa porodicom u ranom djetinjstvu u Šid, a kao desetogodišnjak odlazi na školo-

vanje u Zemun, gdje je upisao Realnu gimnaziju. Uz podršku majke, upisao je 1914. u Zagrebu Višu školu za umjetnost i obrt, nakon koje je mogao postati nastavnik. Školovao se kod profesora Otona Ivekovića i Klementa Crnčića, a prvu samostalnu izložbu imao je 1918. godine u Ulrihovom salonu (sa Bogumilom Carom). U jednoj ustaškoj akciji, 28. avgusta 1942. godine, Šumanović je uhapšen i sa velikom grupom Šiđana strijeljan u Sremskoj Mitrovici, gdje je i sahranjen u zajedničkoj grobnici.

“MRAK” SRPSKI KANDIDAT ZA OSKARA

Film “Mrak” Dušana Milića o životu srpske enklave na Kosovu kandidat je Srbije za Oskara za najbolji međunarodni film na 95. dodjeli nagrada Američke akademije filmske umjetnosti i nauke, odlučila je 20. septembra Komisija Filmskog centra Srbije, koja je razmotrila još četiri prijave srpskih producenata. “Mrak”, koji prati nekoliko dana života jedne porodice unutar izdvojene i nezaštićene enklave na Kosovu i Metohiji, tenzijom, atmosferom, vještim filmskim jezikom i elementima horora, uvodi gledaoce u svet straha i neizvjesnosti, u kojem tri generacije jedne porodice pokušavaju da održe privid normalnog života. Radnja filma inspirirana je istinitim događajem koji se odigrao u vreme martovskog pogroma na Kosovu i Metohiji u proljeće 2004. godine. “Zbog snažnih emocija, univerzalnosti teme i likova”, Komisija smatra da će “Mrak” uspješno komunicirati sa međunarodnom publikom i članovima Američke akademije za filmsku umetnost i nauku. Glavne uloge tumače Slavko Štimac i sve popularnija danska glumica srpskog porekla Danica Ćurčić. Ostale uloge su poverene Mioni Ilov, Flaviu Parenti, Ivanu Zerbini, Nikoli Kent, Darrenu Pettie, Nikoli Rakočeviću, Slaviši Čuroviću, Slađani Bukejlović.

Bilo je prijavljeno pet filmova: “Sveta Petka – Krst u pustinji” Hadži-Aleksandra Đurovića, “Leto kada sam naučila da letim” Radivoja Andrića, “Mrak” Dušana Milića, “Heroji radničke klase” Miloša Pušića i “Strahinja Banović” Stefana Arsenijevića koji ne ispunjava uvjete jer je većina dijaloga na engleskom jeziku.

FRLJIĆ NAGRAĐEN NA MESS-u ZA “BRAĆU KARMAZOVE”

Hrvatski redatelj Oliver Frljić dobitnik je nagrade za najbolju režiju na sarajevskom kazališnom festivalu MESS-u koji je završen 9. oktobra. Frljić je nagradu Zlatni lovorov vijenac dobio za režiju diptih predstave “Braća Karamazovi” koja je postavljena u Zagrebačkom kazalištu mladih.

Predsjednik Umjetničkog vijeća MESS-a i ravnatelj sarajevskog Narodnog kazališta Dino Mustafić istaknuo je kako je zadovoljan jer su “Braća Karamazovi” našli svoje mjesto među 14 predstava iz 11 evropskih država te Japana predstavljanih na ovogodišnjem festivalu koji je obnovljen u punom kapacitetu nakon poteškoća prouzročenih pandemijom koronavirusa. Diptih “Braća Karazmazovi” Mustafić je nazvao “autorskim propitivanjem klasike na redateljski snažan interpretativni način”. “Drago mi je da smo kao festival prvi u regiji doveli ovu iznimno važnu produkciju”, kazao je Mustafić. Najboljom predstavom ovogodišnjeg MESS-a proglašena je pak

“Ana Karenjina” u izvedbi Dramskog studija “Prazan prostor” i Kraljevskog kazališta “Zetski dom” iz Crne Gore.

STRAHINJA BANOVIĆ

FILM STEFANA ARSENIJEVIĆA
ISRAHIN KONA
NANCY MENSAH-OFISI

“STRAHINJA BANOVIĆ” STIŽE U KINA

Nagrađivani film “Strahinja Banović” Stefana Arsenijevića stiže u kina u Srbiji 13. oktobra, kada će u Dvorani Kulturnog centra Beograda biti održana specijalna projekcija u prisustvu redatelja i autorske ekipe i razgovor sa publikom. Arsenijević je tim povodom izjavio da je jako uzbuđen i sretan zbog početka domaće distribucije filma, koji je dosad prikazivan na festivalima, a sada ga očekuje susret sa najširoim publikom, kojoj je i namijenjen.

“Inspirisani najlepšom ljubavnom pričom naše kulture, trudili smo se da napravimo nešto novo i drugačije, nešto savremeno i izazovno, a da istovremeno ostanemo verni izvornom duhu narodne pesme. Nadam se da će publici naše viđenje ‘Banović Strahinje’ biti uzbudljivo i emotivno”, naveo je Arsenijević, čiji je film – inače pobjednik 55. Karlovih Vara (2021) – suvremena ljubavna i migrantska priča i ujedno prikaz današnje Srbije i Evrope. Glavni junak je mladi migrant iz Afrike koji je, u želji da se što bolje uklopi u novu sredinu, uzeo srpsko ime Strahinja. Sa svojom ženom Ababuo on živi u izbjegličkom kampu u Krnjači, dok novi val izbjeglica iz Sirije, među kojima je i karizmatični Ali, ne unese nemir u njihov život. Ababuo nestaje bez objašnjenja. U potrazi za njom, Strahinja kreće balkanskom migrantskom rutom iz potpuno drugih razloga od svih ostalih – iz ljubavi.

Nakon svjetske premijere na 55. Međunarodnom filmskom festivalu u Karlovim Varima, gdje je osvojio čak pet nagrada, uključujući i “Kristalni globus” za najbolji film, “Strahinja Banović” prikazan je do sada na 50 međunarodnih filmskih festivala i osvojio je 24 nagrade. Evropska filmska akademija uvrstila ga je u izbor 30 najboljih evropskih filmova i jedini je iz regije u konkurenciji za nagradu Evropske filmske akademije.

Fotografija s izložbe *Baština odozdo – Drežnica: tragovi i sjećanja* / Na fotografiji glavna zgrada partizanske bolnice br. 7 na Javornici, 1943. Zavičajni muzej Ogulin

AУТОРИ

PAULINA ARBUTINA / DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / TAMARA BABIĆ
VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ / RADE DRAGOJEVIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ / GORAN KORUNOVIĆ / BOJAN KRIŠTOFIĆ
ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ / BOJAN MUNJIN / IGOR RUŽIĆ / MILORAD SAVIĆ
ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVSKI-STOLIĆ / VULE ŽURIĆ

FOTOGRAFIJA: ANDREJ POPOVIĆ
SA SNIMANJA FILMA RANI RADOVI ŽELIMIRA ŽILNIKA, 1969.

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA: 20 KN / 2,65 €